

KVÜÕA TOIMETISED

5/2005

KAITSEVÄE ÜHENDATUD ÕPPEASUTUSED

KVÜÕA TOIMETISED

5/2005

TARTU 2005

Toimetajad:
Andres Saumets, Ken Kalling

Keeletoimetajad:
Karen Kuldnokk, Marika Oper

Tõlked inglise keelde:
Epp Leete

ISSN 1736–0242
ISBN 9985–9513–3–6

Autoriõigus Kaitseväge Ühendatud Õppeasutused, 2005

Tartu Ülikooli Kirjastus
www.tyk.ee

SISUKORD

Ants Laaneots

NSV Liidu kallaletung Soomele. Talvesõda 1939–1940 7

Severin Israel

Religiooni rollist Iisraeli ja Palestiina konfliktis Iisraeli usulis-
poliitiliste liikumiste näitel 76

Indrek Lõo

Lähtekohad lahingus langenutega toimimise kontseptsiooni
väljatöötamiseks 121

Mari Kelve

Tõlkimise õpetamisest Kaitseväge Ühendatud Õppeasutustes
inglise keele intensiivkursuste 3. taseme osana 166

Urmet Paloveer

Eesti ratsavägi maailmasõdadevahelisel perioodil 178

English Summaries 192

NSV LIIDU KALLALETUNG SOOMELE. TALVESÕDA 1939–1940

ANTS LAANEOTS

1939. aasta 30. novembri varahommik oli Soomes päikesepaisteline. Helsingi ja paljude teiste linnade tänavad olid täis lapsi ja täiskasvanuid, kes olid teel kooli või tööle. Võimalikust sõjast Nõukogude Liiduga küll räägiti ja kirjutati palju, kuid rahvas ei tahtnud uskuda selle võimalikkusesse, loodeti, et puhkenud kriis suhetes idanaabriga laabub siiski vägivallata. Järsku täitus taevas kümnete lennukite mootorimüraga, sellele järgnesid võimsad plahvatused. Nõukogude lennuvägi sooritas oma esimese pommirünnaku rahulikele Soome linnadele. Rikkudes jämedalt kehtivat mittekallaletungilepingut, ületas stalinlik Punaarmee samal ajal pärast võimsat suurtükitald naaberriigi piiri kogu selle pikkuses Soome lahest Valge mereeni. Algas Teise maailmasõja üks kõige ebavõrdsemaid, kuid ka ebataolisemaid võitlusi – Soome Talvesõda.

Eellugu

Soome kuulub nende riikide hulka, kes nagu ka Eesti, Läti ja Leedu said iseseisvaks Esimese maailmasõja ja Venemaa 1917. aasta revolutsiooni tulemusel. Aastatel 1809–1917 oli Soome kuulunud Vene tsaaririigi koosseisu, kus ta omas suurvürstiriigi staatuses olles suhteliselt suurt autonoomiat. Soome parlament kuulutas riigi iseseisvuse välja 6. detsembril 1917. aastal. Oma sõjaväge äsja sündinud riigil polnud, seda hakati alles looma. Korraga mitmetel rinnetel võitleva ja keerulises olukorras oleva kommunistliku Venemaa valitsus oli sunnitud 4. jaanuaril 1918. aastal tunnustama Soome iseseisvust endise Soome suurvürstiriigi administratiivpiirides.¹

¹ Тайны и уроки Зимней Войны 1939–1940. Военно-историческая библиотека. Ст-Петербург: Полигон, 2002. С. 34. [Edaspidi *Тайны и уроки Зимней Войны 1939–1940, 2002*]

Tsaarivägede kümnete tuhandete sõdurite ja punakaartlastega ülejutatud riigis puhkes 1918. aasta jaanuari lõpul äge kodusõda, milles saavutasid võidu iseseisvust toetavad nn valged väed, keda juhtis endise tsaariarmee kindralleitnant Carl Gustav Mannerheim. Ehkki Soome valitsus keeldus osalemast vene valgekaarti kindral Judenitšiga ühises pealetungis Petrogradile, tekkis bolševistliku Venemaa ja Soome Vabariigi vahel sõjaline konflikt soomlaste hõimurahvaga asustatud Ida-Karjala pärast. Läbirääkimised Soome ja Venemaa vahel sõjaseisukorra lõpetamiseks toimusid 1920. aastal Tartus. Kodusõjas oleva puna-Venemaa tollane juht Vladimir Lenin vajas hädasti uue kommunistliku riigi rahvusvahelist tunnustamist ning ei koonerdanud lubadustega rahuleppe sõlmimisel. Tartus 14. oktoobril 1920. aastal alla kirjutatud rahuleping andis Soomele võrreldes suurvürstiriigi ajastuga suured lisaterritooriumid: Petsamo piirkonna põhjas, osa Karjalast, soomlastega asustatud alad Karjala kannasel (maakitsusel). Riikidevaheline piir kulges vaid 32 km kaugusel impeeriumi endisest pealinnast Sankt-Peterburgist.

Ida-Karjala jäi aga endiselt Nõukogude Venemaa koosseisu ja muutus järgnevatel aastatel suureks pingeallikaks kahe riigi vahel. 1921. aasta oktoobris algas seal kohalike elanike ülestõus, mille Punaarmee surus maha. Ülestõusnute poolel võitlesid ka Soome vabatahtlikud. Puna-Venemaa valitsus esitas ülestõusu ajal selle tõttu Soomele isegi ultimaatumi. Veebruaris 1922. aastal organiseeris Venemaa punasoomlaste abil omakorda sissetungi Põhja-Soome, mis sai tuntuks “sigade mässu” nime all. Konflikt leidis lahenduse alles Rahvaste Liidu sekkumisel.² Soome-Vene suhted jäidki kahe maailmasõja vahelisel perioodil üsna keerulisteks.

Põhjamaade (sh ka Soome) välispoliitikat sõdadevahelisel perioodil iseloomustasid tugevad sidemed Inglismaa, Saksamaa ja USA-ga, julgeolekupoliitikas järgiti traditsioonilist neutraliteeti. Skandinaavias domineerisid 1920.–1930. aastatel sotsiaal-demokraatlikud valitsused, kelle ühiskondlik-poliitilised sümpaatiad kuulusid Inglismaale, samal ajal peeti Euroopa fašismi oluliselt väiksemaks kurjuseks kui Venemaa kommunismi.

1930. aastate teisel poolel saavutasid olulise võimsuse kaks Euroopa suurimat diktaatorriiki – hitlerlik Saksamaa ja stalinlik NSV Liit. Mõlemal olid maailma vallutamise plaanid ning mõlemad püüdsid selleks järjekindlalt parandada oma lähtepositsioone. NSV Liit oli igati huvitatud

² Российская Академия Наук, Институт Всеобщей Истории / Финляндское Историческое Общество. Политическая История. Зимняя Война 1939–1949. Москва: Наука, 1999. С. 43–44. [Edaspidi *Zimняя Война 1939–1949*, Кн. 1, 1999]

Hitleri tõukamisest sõtta Lääne-Euroopa riikide vastu. See oleks nõrgendanud Lääne-Euroopa kaitsevõimet tervikuna ja teinud võimalikuks palju aastaid Stalini peas mõlkunud plaani – sooritada kommunistlik “vabastusretk” Euroopasse. Õige aeg oli kätte jõudmas ning Stalin püüdis parandada NSV Liidu strateegilisi positsioone Ida-Euroopas ja Skandinaavias, et tagada edu tulevases sõjas. Kontroll Soome üle oleks võimaldanud NSV Liidul jõuda Saksamaa tööstusele eluliselt tähtsa Rootsi raua tootmiskeskuste vahetusse lähedusse, et neid vajadusel kergesti hõivata.

Tugevnev Nõukogude Liit ei suutnud leppida ka aastasadu Vene tsaaririigi koosseisu kuulunud Soome ning strateegiliselt ja majanduslikult Venemaale tähtsate Balti riikide kaotamisega ning planeeris nende taasühendamist kommunistliku impeeriumiga. Erilist muret Moskva strateegidele tegi Eesti ja Soome merekindluste poolt Soome lahe suudmele pandud “lukk”, mis kahe väikeriigi hea sõjalise koostöö puhul võis Porkkala neeme ja Tallinna vahelise kitsuse suurtükitele ja meremiinidega sulgeda ning muuta Soome lahe Stalini lähima abilise Vjatšeslav Molotovi väljendit kasutades “lombiks Nõukogude Liidu laevastikule”.³ Selle luku “lahtimuukimine” oleks võimaldanud punasel Balti laevastikul vabalt tegutseda kogu mere akvatooriumis.

23. augustil 1939. aastal sõlmisid Saksamaa ja NSV Liit Moskvas mittekallaletungilepingu ehk nn Molotov-Ribbentropi pakti, mis kujunes Teise maailmasõja avataktiks. Selle leppe salajase lisaga jaotasid kaks imperialistlikku suurriiki Euroopa omavahel mõjusfäärideks. Saksamaa lubas Stalinile Soome, Balti riigid (v.a Leedu) ja Bessaraabia (Moldova), saades vastutasuks ohutu võimaluse alustada sõda Poola alistamiseks, vabad käed tegutsemiseks Lääne-Euroopas ja kaheaastase, 180 miljoni Saksa marga suuruse, Berliinile hädavajalike strateegiliste materjalide tarnete lepingu Nõukogude Liidust.⁴

Saksa *Wehrmacht* ründas Poolat 1. septembril 1939. aastal – algas Teine maailmasõda. Kasutades ettekäändena vajadust tagada Poola idaosas elavate lääneukrainlaste ja -valgevenelaste julgeolek, tegelikult aga juhindudes Hitleriga augustis sõlmitud Poola jagamise kokkuleppest, ületas Punaarmee 17. septembril 1939. aastal Poola piiri. Ühemõtteline oli Stalini poolt Nõukogude vägedele määratud ülesanne: “Punaarmeel...

³ **Leskinen, J.** Vendade riigisaladus. Tallinn: Sinisukk, 2000. Lk. 279. [Edaspidi *Leskinen 2000*]

⁴ **Фельштинский, Ю.** СССР – ГЕРМАНИЯ 1939. Документы и материалы о советско-германских отношениях в апреле–сентябре 1939. г., 1983. С. 49, 61–63. (Edaspidi *Фельштинский 1983*)

välkkiire löögiga purustada vastupanu osutavad vaenlase väed.”⁵ Poola oli Stalini jaoks vaenlane, kelle ta pidi koostöös Saksamaaga purustama. Naabrile kallaletungimiseks kaasati jõud, mis suuruselt ei jäänud maha seal juba tegutsevast Saksa armeest. Nõukogude “vabastusretkes” osales lennuväe võimsal toetusel 45 laskur- ja 10 ratsaväediviisi, 10 tanki- ning 2 motolaskurbrigaadi – kokku ligi poolteist miljonit punaväelast, 12 000 suurtükki, 3500 tanki, 4000 lennukit.⁶

Punaarmee sissetung oli reeturlikuks seljataguseks löögiks poolakatele, kes võitlesid sakslastega, kaistes meeletult oma vabadust, ning kellel polnud riigi idaosas peale piirivalve ja tagalaüksuste mingeid muid vägesid. Liitlased – Saksa *Reich* ja Nõukogude Liit – hävitasid Poola riigi kiiresti ning jagasid selle omavahel ”vennalikult”. Hitleri ja Stalini ühise sõjalise kampaania lõpupunkt pandi Lääne-Ukrainas, äsja vallutatud Bresti linnas, kus toimus kuulsa Saksa tankikindrali Heinz Guderiani ja vähemkuulsa Punaarmee tankipealiku Semjon Krivošeni korraldatud mehhaniseeritud üksuste ühisparaad.⁷

Poola lõpliku jagamise vormistasid võitjad 28. septembril 1939. aastal, mil toimus Saksa välisministri Ribbentropi teine visiit Moskvasse, kus kirjutati alla NSV Liidu ning Saksamaa vaheline sõprus- ja piirilepe. Selle juurde kuulus ka uus salajane protokoll, millega mõjusfääride jaotust veidi muudeti: Saksamaa andis “nõukogude huvisfääri” Leedu ja sai vastu Lublini vojevoodkonna ning osa Varssavi vojevoodkonnast Poolas. Molotov teatas NSV Liidu Ülemnõukogu istungil 31. oktoobril 1939. aastal Poola kohta: “... piisas lühikesest löögist Poolale algul saksa armee, seejärel Punaarmee poolt ning sellest mitte poola päritolu rahvaste ekspluateerimisest elatuvast Versaille’ lepingu nurisünnitise ei ole midagi järele jäänud...”⁸

Neelanud koos Saksamaaga alla Poola, asus Nõukogude Liit viivitamata ellu viima ka teisi Molotov-Ribbentropi paktiga saavutatud kokkuleppeid. Nurka aetud Balti väikeriigid Eesti, Läti ja Leedu sunniti 28. septembrist kuni 11. oktoobrini 1939. aastal relva ähvardusel alla kirjutama nn baaside lepingutele, millele järgnes kohe Nõukogude vägede sisseviimine.

⁵ **Шерстнев, В.** Трагедия Сорок Первого. Документы и Размышления. Смоленск: Русич, 2005. С. 42. [Edaspidi: *Шерстнев 2005*]

⁶ Российский Государственный Военный Архив (edaspidi *РГВА*). Коллекция Д. 232. С. 1–2.

⁷ **Guderian, H.** Panzer Leader. New York: Da Capo Press, 1996. Lk. 83.

⁸ **Фельштинский** 1983. С. 116.

Poola ja Balti riikide vallutamise kergus pani Kremli valitsejate pea edust ringi käima. Initsiatiivi otsustati edasi hoida, võttes järgmisena kässile Soome. Punaimpeeriumi juhid lugesid Soomet, nagu ka teisi läänepoolseid piiririike, oma ajutiselt kaotatud aladeks juba alates Vene kodusõja päevist ning valmistasid peaaegu kogu sõdadevahelisel ajavahemikul ette agressiivseid plaane nende tagasivallutamiseks. Nõukogude arhiivide avanemine näitas, et alates 1936. aastast olid kõik Soome ja Balti riikidele suunatud Punaarmee sõjaplaanid ründava loomuga.

LÄBIRÄÄKIMISED

Pahaendelised eelkõnelused

Alates 1938. aastast hakkas NSV Liit järjekindlalt nõudma Soomelt kahe riigi vahelise mittekallaletungilepingu (sõlmitud 1932. aastal, pikendatud 1934. aastast kuni 1945. aastani) laiendamist, mis oleks näinud ette teatud Punaarmee baaside paigutamise Soome territooriumile. Kremli valitsejad väitsid, et see on hädavajalik riigi julgeoleku tagamise kaalutlustel, et vältida Soome territooriumi kui sillapea ärakasutamist NSV Liidu vastases agressioonis kolmandate riikide poolt. Vene välisluure arhiivis leitud dokumendid kinnitavad, et siseasjade ja julgeoleku rahvakomissariaat NKVD-NKGB (*Народный Комиссариат Внутренних Дел – Народный Комиссариат Государственной Безопасности*) alustas Stalini käsul 1938. aasta aprillis salajasi läbirääkimisi Soome juhtkonnaga. Eesmärgiks oli mitteametlikke kanaleid kasutades veenda Soome juhtkonda vastu tulema NSV Liidu taotlustele paigutada oma garnisonid Soome territooriumile ning nihutada riigipiir kaugemale Leningradist. Ülesanne määrati kolm aastat Soomes Nõukogude saatkonna teise sekretäri Boris Jartsevi nime all töötanud NKVD välisluure 5. osakonna ülemale Boris Rõbkinile 7. aprillil 1938 a. isiklikult Stalini poolt. Et mitte ärritada Soome rahvuslikke jõude ja lääneriike (sh Saksamaad), pidi läbirääkimiste operatsioon koodnimetusega “Seitsmenda aprilli üritus” (*Дело седьмого апреля*) olema rangelt salastatud, sealjuures isegi Helsingis asuvate Nõukogude diplomaatide eest.⁹ Saabunud 14. aprillil 1938. aastal Helsingisse, taotles Rõbkin-Jartsev kohe kokkusaamist Soome välisministri Rudolf Holstiga.

⁹ Тайны и уроки Зимней Войны 1939–1940, 2002. С. 13.

Kohtumisel joonistas venelane sünge pildi Saksamaa plaanidest tunnida kallale Nõukogude Liidule Soome territooriumi kaudu. Kremli luuraja väitis, et Punaarmee ei jää, käed rüpes, ootama sakslaste kallaletungi Leningradile, vaid on sunnitud ennetavalt viima oma väed võimalikult sügavale Soome territooriumile, et seal sakslastele vastu seista. Kasutades Nõukogude poliitilisele juhtkonnale tüüpilist piitsa ja prääniku taktikat, kinnitas venelane, et juhul kui Soome otsustab võimalikule Saksa vägede invasioonile vastu hakata, pakub NSV Liit talle igakülgselt sõjalist ning majanduslikku abi ja kohustub Punaarmee üksused kohe pärast ülesande täitmist maalt välja viima. Poliitilise koostöö edukuse puhul võib NSV Liit oluliselt laiendada ka kahepoolseid majanduslikke sidemeid, milles tal olevat piiramatud võimalused.

Teiselt poolt andis Vene emissar mõista, et Soome seaduslik valitsus ei suuda Moskva arvates oma jõududega sakslaste võimalikku dessanti tõrjuda, ja püüdis Soome välisministrit hirmutada võimalusega, et nn soome fašistid (Lapua liikumine) teevad riigipöörde ning moodustavad saksameelse valitsuse, kes võib Hitleri plaanidega kaasa minna. Ilmnes, et Nõukogude valitsus taotles järsku muutust NSV Liidu ja Soome suhetes – siirdumist mittekallaletungilepingu juurest sõjalise abistamise lepingu juurde.¹⁰ Soome juhid, analüüsinud ettepanekut, jõudsid järeldusele, et selle vastuvõtmine tähendaks suhete teravnemist nii Inglismaa, Prantsusmaa kui ka Saksamaaga. Salaläbirääkimisi otsustati siiski jätkata, kuna esialgu jäid ebaselgeks venelaste tõelised eesmärgid.

Järgmisel kohtumisel soomlastega (peaminister Cajanderiga) 11. juulil 1938. aastal kordas Rõbkin-Jartsev uuesti oma juttu Saksamaa võimalikust kallaletungist NSV Liidule läbi Soome ning väitis, et Soome lähemine Saksamaale tõmbaks ta ohtlikku avantüüri, samal ajal kui poliitiline liit NSV Liiduga tagaks riigile õitsengu. Ta mainis ka lubadust, et kui Soome ei anna sakslastele baase oma riigi territooriumil, siis on NSV Liit omalt poolt valmis Soome puutumatus tagama. Cajanderi vastus oli: “Soome on neutraalne riik ja suund sõjalistele liitudele ei ole temale vastuvõetav. Soome ei luba kellelgi rikkuda tema neutraliteeti ja territoriaalset terviklikkust.”¹¹ Ta lisas, et valitsus ja rahvas teevad kõik võimaliku, et ükski suurriik ei pääseks Soomet oma otstarbeks ära kasutama, ja avaldas lootust, et ka Venemaa on omalt poolt valmis Soome puutumatus tagama. Rõbkin-Jartsev edastas seejärel hoiatuse, et ilma riikidevahelise

¹⁰ **Jakobson, M.** Talvesõja diplomaatia. Tallinn: Tänapäev, 2004. Lk. 17. [Edaspidi *Jakobson 2004.*]

¹¹ Тайны и уроки Зимней Войны 1939–1940, 2002. С. 20.

poliitilise leppeta pole võimalik sõlmida kaubavahetuse lepet. Nende sõnumitega mindi seekord laiali. Läbirääkimistest teadlikke Soome valitsusliikmeid häiris asjaolu, et vaatamata arvukatele kohtumistele, ei olnud jõutud ikkagi selgusele kommunistliku impeeriumi lõppeesmärkide suhtes, ja väga ähmaseks jäid ka Stalini pakutud tagatised. Peaminister määras edaspidiseks läbirääkijaks venelastega Soome parlamendi (Eduskunta) väliskomisjoni liikme, tulevase välisministri Väinö Tanneri, pannes talle ülesandeks jõuda selgusele, mida Moskva tegelikult tahab. Vene luuraja saatis aga Stalinile telegrammi teatega, et soomlased keelduvad kangekaelselt poliitilist lepet sõlmimast.

Boris Jartsev-Rõbkini läbirääkimised Cajanderi ja Tanneriga jätkusid 1938. aasta hilissügiseni, kuid tulemusteta. Soome parlament ja valitsus jäid sõjalise koostööpakti sõlmimises kindlalt eitavale seisukohale.

Soome valitsusel tuli üha pealetükkivamaks muutuva idanaabri preensioone tõrjuda ka järgmisel aastal. 1939. aasta esimesel poolel domineerisid Nõukogude Liidu ja Soome suhetes kolm tähtsat küsimust: majandussuhted, territoriaalküsimus (NSV Liit taotles Soomelt nelja saare loovutamist Soome lahe idaosas) ning Ahvenamaa staatus ja militariseerimine. 5. märtsil 1939. aastal informeeris NSV Liidu välisasjade rahvakomissar Maksim Litvinov oma saadikut Helsingis, Vladimir Derevjanskit: “Ma tegin täna Yrjö-Koskineni (Soome esindaja Moskvast – A. L.) kaudu Soome valitsusele ettepaneku anda meile 30 aastaks rendile saared Suursaari, Lavansaari, Seiskari ja Tütarsaared. Ma ütlesin, et me ei kavatse neid saari kindlustada, nad on meile vajalikud kui vaatluspunktid Leningradi tee kontrollimiseks ning et meie palve rahuldamine avaldab soodsat mõju eile alanud majandusläbirääkimistele, aga ka Ahvenamaa küsimuse lahendamisele.”¹² Vastuseks teatas Soome saadik Aarno Yrjö-Koskinen 8. märtsil Litvinovile, et tema valitsus ei saa seda soovi rahuldada.¹³ Soomlased ei pidanud võimalikuks rentida oma territooriumi loomulikku osa teisele riigile, pealegi oli NSV Liit Soome piire Tartu rahuleppega tunnustanud. Ahvenamaa osas kohustus Soome vastutama ise nende saarte kaitse eest. Litvinov pakkus seejärel territooriumite vahetust metsarikaste Karjala alade arvelt. Soomlased keeldusid ka sellest ning diskussioon soikus mõneks ajaks.

¹² **Sõja ja rahu vahel.** Eesti julgeolekupoliitika 1940. aastani. Tallinn: S-Keskus, 2004. Lk. 95.

¹³ **Соколов, Б.** Тайны Финской Войны. Москва: Вече, 2000. С. 11. [Edaspidi *Соколов 2000*]

Samal ajal baaside taotlusega alustas Moskva meedia propagandasõda Soome vastu, nimetades Soomet töörahva vanglaks ja süüdistades nõukogudevastastes agressiivsetes septsustes. Nende olemust ja absurdust näitavad hästi Talvesõja ühe peategelase, tulevase NSV Liidu marssali Kirill Meretskovi tõsimeelsed väited, et “Soome vägede ülesanne algusest peale oli... tuginedes Mannerheimi liinile, kurnata Punaarmee lahingutes Kannasel ja seejärel anda löök Leningradile.”¹⁴ Kremlis propagandameistrite süüdistuste naeruväärsuse mõistmiseks on paslik meelde tuletada, et 1939. aastal elas Soomes 3,65 miljonit inimest, mis oli vaid veidi rohkem Leningradi elanikest, samal ajal kui NSV Liidu elanike arv oli 172 miljonit.

Aasta teisel poolel algasid pidevad Soome õhupiiri rikkumised Nõukogude lennuväe poolt. Nii tungisid “punakotkad” 19. oktoobril 1939 Soome õhuruumi tervelt viiel korral. Kõigepealt tegid Gorelovo lennuväljalt startinud hävitajad kaks enam kui tunnist lendu marsruudil Terijoki-Kivennapa-Rautu-Metsäpirti. Seejärel tungisid Kesk-Karjala õhuruumi kaks korda Vene pommitajad ja luurelennuk SB, kusjuures viimane pildistas õhust kahe ja poole tunni jooksul Kaukajärvi, Syysjärvi ja Lipola piirkonda.¹⁵

Balti laevastik sai 5. oktoobril 1939. aastal käsu valmistada ette Soome lahes olevate saarte vallutamise plaan.¹⁶ Samal päeval kutsus NSV Liit Soome volitatud esindaja (sooviti välisministrit) Moskvasse, et läbi rääkida konkreetseid riigipiiriga seotud poliitilisi küsimusi, mis olevat Euroopas sõja pärast aktuaalseks muutunud. Vene arhiivimaterjalide järgi oli Stalinil 7. oktoobri seisuga kaks programmi.

Miinimumprogramm nägi ette, et Soome:

- 1) annab Venemaale Viiburi lääni idapoolse osa mööda liini Mestarjärvi-Kallenjärvi-Pyhäjärvi-Konevitsa;
- 2) annab Venemaale Lavansaare, Peninsaare ja Seiskari saared Soome lahes;
- 3) loobub NSV Liidu kasuks Kalastajasaarento (Rõbatši) poolsaare lääneosast;

¹⁴ Мерещков, К. А. На службе народу. (Издание четвертое.) Москва: Высшая Школа, 1984. С. 173. [Edaspidi *Мерещков 1984*]

¹⁵ Аптекарь, П. Советско-Финские Войны. Москва: Яуза, Эскимо, 2004. С. 44. [Edaspidi *Аптекарь 2004*]

¹⁶ Мелтюхов, М. Упущенный шанс Сталина. Советский Союз и борьба за Европу (документы, факты, суждения). Москва: Вече, 2000. С. 139–140. [Edaspidi *Мелтюхов 2000*]

- 4) lubab NSV Liidul ehitada mere- ja lennubaasid Suursaarele ja Hankosse;
- 5) kohustub mitte kindlustama Ahvenamaa saari ilma NSV Liidu nõusolekuta ja lubab NSV Liidul perioodiliselt kontrollida neid oma mereväekomisjoniga.

Maksimumprogramm nõudis, et Soome:

- 1) annab NSV Liidule osa Viiburi läänist ida pool joont Sakkijärvi-Jääski-Parikkala;
- 2) loovutab ülevalpool mainitud Soome lahes asuvad saared ning täiendavalt Suursaare, Ruuskeri, Suure ja Väikese Tütarsaare;
- 3) loobub täielikult Petsamost;
- 4) 4. ja 5. nõue jäid samaks nagu miinimumprogrammiski.¹⁷

Läbirääkimised algasid 12. oktoobril. Soomet esindas J. K. Paasikivi, NSV Liitu J. Stalin ja välisasjade rahvakomissari ametikohal Litvinovi väljavahetanud Vjatšeslav Molotov. Juba esimesel kohtumisel pani Molotov soomlaste ette lauale nn abistamisprojekti, mis sarnanes vormilt ja sisult sellega, mis oli sõlmitud Balti riikidega.¹⁸ Soomlased lükkasid pikemalt mõtlemata tagasi kõik nõuded, mis olid seotud rahvuslikku iseseisvust kahjustavate asjaoludega. Nad kinnitasid ka, et Soome poolt ei ole praegu ega ka tulevikus mingit sõjalist ohtu Leningradile. Seejärel esitas Nõukogude poole nõuded Stalin isiklikult. Need olid järgmised:

- 1) jõus oleva mittekallaletungilepingu täiendamine seisukohaga, et mõlemad pooled kohustuvad mitte osalema sõjalistes blokkides, mis on suunatud kas NSV Liidu või Soome vastu;
- 2) Soome rendib NSV Liidule 30 aastaks Hanko poolsaare mereväebaasi paigutamiseks;
- 3) NSV Liidu laevastikul võimaldatakse kasutada Lappohja sadamat;
- 5) Soome annab NSV Liidule üle eespool juba mainitud saared Soome lahes (Suursaare, Ruuskeri, Seiskari, Lavansaare, Suure ja Väikese Tütarsaare).
- 4) Soome loovutab NSV Liidule territooriumi Karjala maakitsusel Lipola külast põhjas kuni Koivisto linna lõunapoolse piirini (üle 70 km Leningradist – A. L.);
- 5) põhjas annab Soome NSV Liidule Rõbatši ja Sredni poolsaarte lääneosa;

¹⁷ Зимняя Война 1939–1949. Кн. 1, 1999. С. 119.

¹⁸ **Mannerheim, G.** Mälestused. Stockholm: Välis-Eesti Kirjastus, 1952. Lk. 49. [Edaspidi *Mannerheim 1952*]

- 6) mõlemad pooled demilitariseerivad oma kindlustused Karjala kannasel, jättes sinna ainult piirivalve;
- 7) hüvitisena Soome loovutuste eest annab Nõukogude Liit Soomele ala Nõukogude Karjalas, Repola ja Porajärvi piirkonnas, mis on kaks korda suurem Soome poolt loovutatavast territooriumist.

Stalini selgituste kohaselt oli Hanko vajalik selleks, et rannapatareide suurtükitlega lahe mõlemalt kaldalt oleks vajadusel võimalik sulgeda Soome laht. Riigipiiri suhtes Kannasel oli Stalin resoluutne: "...Kuna me ei saa nihutada Leningradi, nihutame me piiri, selleks et tagada linna julgeolek."¹⁹ Läbirääkimisi seekord edasi pidada polnud enam mõtet ning Paasikivi tegi ettepaneku jätkata neid pärast konsultatsioone oma valitsusega. Järgmine kohtumine toimus 23.–25. oktoobril. Soomlased esitasid kompromisettepaneku:

- 1) Soome on nõus kompensatsiooni eest sõlmima lepingu nelja Soome lahes asuva saare üleandmise kohta;
- 2) Soome on nõus nihutama Kannasel riigipiiri 10 km võrra põhja poole;
- 3) Soome on nõus täiendama kehtivat mittekallaletungipakti klausliga vaenulikes liitudes mitteosalemise kohta.

Samas teatati kindlalt, et Soomele kui neutraalsele riigile on vastuvõetamatu Hanko ja teiste sadamate üleandmine. Venelaste vastus oli ultimatiivne, deklareeriti et NSV Liidu poolt 12.–14. oktoobril tehtud ettepanekud olid minimaalsed ja soomlased peavad need vastu võtma. Soome delegatsioon võttis taas aja maha, et Helsingis valitsusega konsulteerida. Nii Eduskunta liikmed kui ka Soome valitsus jäid seisukohale, et Stalini nõuete täitmine Kannasel tähendaks kogu kaitsevööndi (nn Mannerheimi liini – A. L.) loovutamist potentsiaalsele vaenlasele. Sama seisukoht oli ka Hanko suhtes. Nõukogude mereväebaas pealinna külje all oleks pannud Helsingi ja kogu riigi täiesti uude, palju ohtlikumasse julgeolekuolukorda. Valmis oldi loovutama Moskva poolt nõutavad territooriumid Põhja-Jäämere ääres.²⁰

Avalikkus sai sõja võimalikkusest teada NSV Liidu Ülemnõukogu istungil 31. oktoobril 1939. aastal, kus kõnega esinenud rahvakomissar Molotov peatus pikalt suhetel Soomega, esinedes uute nõudmistega, mis olid palju ulatuslikumad kui Moskva läbirääkimistel esitatud. Stalini abilise sõnadest kumas läbi peaaegu varjamatu ähvardus Soome iseseisvusele.

¹⁹ *Аптекарь* 2004. C. 48.

²⁰ *Tanner, V.* Olin välisministriks Talvesõja ajal. Göteborg: Orto, 1951. Lk. 86–95 [Edaspidi *Tanner 1951*]

Kui Soome delegatsioon pöördus 2. novembril tagasi Moskvasse, leidsid nad vastuse NLKP häälekandja, ajalehe Pravda esilehelt: "...Meie vastus on lihtne ja selge. Me heidame kõrvale igasuguse poliitiliste kaardimängu ja läheme oma teed, purustades kõik ja igasugused tõkked teel eesmärgile."²¹

Jäiga surve alla sattunud Helsingi oli 1939. aasta novembri algul isegi valmis vahetama neli Soome lahes olevat saart – Seiskari, Lavansaare, Peninsaare ja ühe Tütarsaare mingi samaväärse territooriumi vastu Karjalas ning nihutama oma piiri olemasolevast 25–30 km tahapoole.²² Kuid Stalin ei olnud järjekordsetel läbirääkimistel, 9. novembril enam nende ettepanekutega nõus, jäädes oma nõudmise juurde Hanko poolsaare suhtes. Läbirääkimised kestsid formaalselt veel kuni 12. novembrini, kuid ei andnud mingeid tulemusi.²³ Soome valitsus tegi lõpuks isegi sellise järeleandmise, et vahetas välja Moskvale ebameeldiva välisministri Erkko, kuid Stalin jäi oma nõudmiste juurde ning läbirääkimised jõudsid ummikusse. Murelik Soome delegatsioon pöördus 13. novembril tagasi Helsingisse.

NÕUKOGUDE SÕJAPLAAN

1939. aasta märtsis sai Leningradi sõjaväeringkonna uus juhataja, 2. järgu armeejuhataja²⁴ Kirill Meretskovi NSV Liidu kaitse rahvakomissarilt marssal Kliment Vorosilovilt ülesande kontrollida oma vägede valmidust sõjaliseks konfliktiks Soomega. Seda ka tehti. Leningradi sõjaväeringkonna staap koostas 19. aprilliks seletuskirja ringkonna baasil loodava nn Looderinde pealetungioperatsiooni plaanile Soome ja Eesti vastu, milles kavandati Soome vastu kasutada kaht suurt väekoondist: 14. armeed (koosseisus 6 diviisi ja 3 tankibrigaadi) Karjala kannasel ning 17. armeed (5 diviisi) lõigus Barentsi merest kuni Laadoga järveni. Sõjaväeringkonna juhtkond eesotsas Meretskoviga viis 25.–29. juunil 1939. aastal läbi üksikasjaliku maastikuluure Kannasel, mille käigus mängiti läbi ka võimaliku pealetungioperatsiooni plaan. Septembri keskel hakati Leningradi sõjaväeringkonna vägesid koondama oma tegevussuundadele.²⁵

²¹ **Аптекарь** 2004. С. 51. Vaata ka: Правда, 3. november 1939. a.

²² **Tanner** 1951. Lk. 111.

²³ **Tanner** 1951. Lk. 127.

²⁴ Sõjajärgelised NSV Liidu kõrgemate sõjaväelaste auastmete nimetused: vastab kindralpolkovnikule.

²⁵ **Мелтюхов** 2000. С. 140–142.

Seega algasid Nõukogude Liidu sõjalised ettevalmistused Soome ja Balti riikide vallutamiseks tegelikult juba 1939. aasta märtsis-aprillis. Nõukogude sõjalis-poliitiline juhtkond oli sõja edus nii kindel, et ei pidanud vallutusoperatsiooni Soome vastu isegi strateegiliseks ettevõtmiseks, vaid pani ülesande see ette valmistada ja läbi viia Leningradi sõjaväeringkonnale. Selle ringkonna tollane juhataja, 2. järgu armeejuhataja Kirill Meretskov kirjutab oma mälestustes, et ta kutsuti 1939. aasta juuni lõpupäevil Stalini juurde Moskvasse. Kremli valitseja määras Soome esikommunisti Otto Kuusineni juuresolekul kindralile ülesandeks planeerida ja valmistada ette vastulöökk Soomele tolle “relvastatud provokatsioonide puhul”. Asjaga olevat kiire, seepärast pidavat Meretskov oma plaani juba kahe-kolme nädala pärast Kremlile ette kandma. Seda ta ka tegi juuli teisel poolel.²⁶ Ettekannet kuulasid Stalin ja Vorošilov, kes kiitsid plaani tervikuna heaks. Soome vallutusretke kergekäelisele ettevalmistamisele vaidles Meretskovi väitel küll vastu Punaarmee kindralstaabi ülem, 1. järgu armeejuhataja²⁷ Boris Šapošnikov, kes tsaariaegse polkovnikuna teadis Esimese maailmasõja ja Vene kodusõja ajast hästi soomlaste tublidust lahinguväljal. Ta esitas Stalinile omapoolse, kindralstaabi poolt väljatöötatud “vastulöögi” plaani, mis nägi ette operatsiooni oluliselt laiaulatuslikuma ja põhjalikuma ettevalmistuse ning suurearvuliste vägede kaasamise.²⁸ Šapošnikov väitis, et Soome alistamine pole kaugeltki lihtne ja nõuab suuri jõude ning mitu kuud rasket ja pingelist sõjategevust, kuid Stalin ei võtnud teda kuulda ning allutas Leningradi sõjaväeringkonna operatsiooni ajaks otse iseendale, andes sellele täiendavalt sõjaks vajalikke üksusi.²⁹

Punaarmee (sh Leningradi sõjaväeringkond) alustas mobilisatsiooni 7. septembril 1939. aastal. Kaitse rahvakomissari marssal Vorošilovi 14. septembri käskkirja alusel formeeriti Kalinini linna piirkonnas 7. armee. Alates 12. septembrist allutati see Leningradi sõjaväeringkonna juhatajale ning koondati 30. novembriks Karjala maakitsusele. Armeed juhatajaks määrati 2. järgu armeejuhataja V. Jakovlev. Marssal Vorošilovi 16. septembri käsuga moodustati Leningradi sõjaväeringkonna koosseisus ka nn Murmanski väegrupp, mis 29. novembril nimetati ümber 14. armeeks. Novgorodi väegrupp reorganiseeriti 8. armeeks ja paigutati 29. novembriks Petrozavodski (Petroskoi) piirkonda ning seal edasi Soome piiri äärde. Kandalakša-Kemi piirkonnas formeeriti ja suunati lähtepositsioonidele 9. armee. Operatsiooni lõplik plaan töötati välja Leningradi sõjaväe-

²⁶ Мерцков 1984. С. 173–174.

²⁷ Vastab armeekindrali auastmele.

²⁸ Василевский, А. Дело всей жизни. Издание пятое. Москва: Военное издательство, 1984. С. 77.

²⁹ Мерцков 1984. С. 175.

ringkonna staabis ning 29. oktoobril 1939. aastal esitas Meretskov selle nime all “Soome armee maavägede ja merejõudude purustamise operatsiooni plaan” NSV Liidu kaitse rahvakomissarile. Plaani eesmärgid olid ambitsioonikad: “...Meie väed tungivad Soome territooriumile kõikidel suundadel eesmärgiga vedada laiali vaenlase väeagrupeeriing ning koostevõimuses lennuväega otsustavalt purustada Soome armee.”³⁰ Vorošilov kinnitas dokumendi mõningate parandustega ning 17. novembril andis Punaarmee kindralstaap välja direktiivi nr 0205/Op vägede ülemineku kohta pealetungile Soome vastu. Direktiivis olid määratud konkreetset operatiivülesanded kõigile pealetungis osalevatele armeedele, lahtiseks oli jäetud vaid sõja alguse kuupäev ja kellaaeg. 21. novembril saatis Leningradi sõjaväeringkonna sõjanõukogu selle alusel oma üksustele direktiivi nr 4715 täpsustatud ülesannetega väekoondistele.³¹

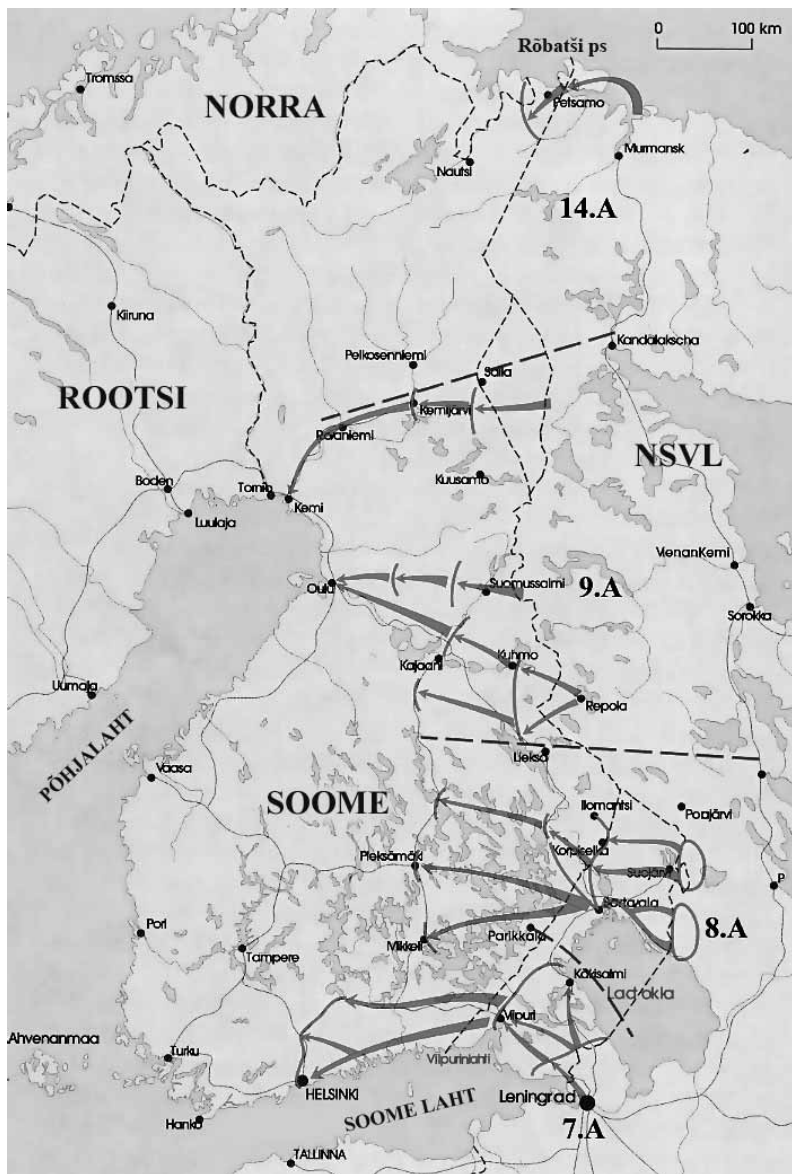
Operatsiooniplaani kohaselt rakendati Soome vallutamiseks neli armeed, milles oli kokku 425 640 punaväelast, 24 diviisi, 2289 tanki, 2876 suurtükki ja miinipildujat ning 2446 lennukit.³² Karjala kannasel tegutses kõige võimsam, 7. armee. Põhja pool Laadogat valmistusid pealetungiks 8. armee (6 laskurdiviisi ja 2 tankibrigaadi), 9. armee (5 diviisi) ning Murmanskil baseeruv 14. armee (3 diviisi). Vastavalt Vorošilovi 15. novembri direktiivile pidi vägede koondamine pealetungi lähtealadele lõpetatama 20. novembriks. Palju aastaid Vene Riiklikus Sõjaväe Arhiivis (*Российский Государственный Военный Архив – РГВА*) töötanud Pavel Aptekar kirjeldab väekoondiste ülesandeid järgmiselt: Karjala maakitsusel 2. järgu armeekomandör V. Jakovlevi juhtimisel tegutsevale 7. armeele määrati lähiülesandeks: “...võimsa rünnakuga, koostöös lennuväega hävitada katteüksused, vallutada Soome kindlustuste ala Kannasel ning arendades pealetungi loode suunas, purustada vaenlase peajõud Sortavala, Viiburi, Käkisalme piirkonnas ja hõivata Hiitola, Imatra, Viiburi piirkond. Edasine ülesanne – koostöös 8. armee üksustega arendada pealetungi Lahti-Riihimäki-Helsingi suunas ning vallutada pealinn...”³³ Operatsiooniplaan nägi ette, et 7. armee ületab 8–10 päeva jooksul soomlaste julgestusvööndi ja murrab läbi Mannerheimi liinist Kannasel, vallutab seejärel Viiburi ning jätkab kiiret pealetungi Helsingile, kus kavatseti olla enne 20. detsembrit ehk Stalini sünnipäeva, mis oli

³⁰ Шерстнев 2005. С. 59. Vaata ka РГВА. Ф. 25888. Оп. 14. Д.2. С.1.

³¹ РГВА. Коллекция Д. 233, 243.

³² Мелтюхов 2000. С. 153.

³³ Шерстнев 2005. С. 59.

Skeem 1. Nõukogude Liidu kallaletungi plaan Soomele – november 1939

21. detsembril. Pealöögi suund valiti piki Leningradi-Viiburi raudteed, toetav löök plaaniti anda armee paremal tiival, Käkisalmi suunal. Soome kaitsest pidid 17 km laiuses lõigus läbi murdma 7. armee koosseisus olevad 19. ja 50. laskurkorpused (90., 142., 24., 43., 70., 49., 123., 138. ja 150. laskurdiviis), mis olid tugevdatud 20., 35. ja 40. tankibrigaadiga, 101., 136., 301., 302. ja 311. raskesuurtükiväe polguga ning kahe (316., 317.) raskesuurtükiväe divisjoniga.

Pealetungiks rühmitus 7. armee järgmiselt: esimeses ešelonis riigipiiri joonel ligi 110 km rindel asusid lähtepositsioonidele 5 laskurdiviisi. Neist 90. ja 142. diviis kuulusid 50. laskurkorpusesse, 24., 43. ja 70. olid 19. laskurkorpuse koosseisust. Koos laskurdiviisidega olid esimeses ešelonis veel kolm (20., 40. ja 35.) tankibrigaadi. Armee teise ešeloni moodustasid kolm Lehtus-Stanki-Dibunõ joonel hargnenud laskurdiviisi. Neist üks (49.) oli 50. laskurkorpuse koosseisust, teised kaks (123. ja 138.) kuulusid 19. laskurkorpusesse. Arme juhataja reservi moodustas 150. laskurdiviis.³⁴ Operatsiooni esimestel päevadel saabusid armee koosseisu veel kolm diviisi. Rännakul lahingutegevuspiirkonda Kannasel oli ka 10. tankikorpused. Seega võttis 7. armee pealetungist osa kokku 12 laskurdiviisi ja kolm tankibrigaadi, ligi 200 000 punaväelast, 1500 suurtükki ja miinipildajat, enam kui 1000 tanki ja soomukit ning ligi 700 lahingulennukit. Lisaks oli siin operatsiooni kaasatud ka NSV Liidu Balti laevastik.³⁵

Samal ajal pidi Petrozavodski suunal diviisikomandör³⁶ I. Habarovi juhtimisel hargnev 8. armee, liikudes põhja poolt ümber Laadoga järve, ründama vastast lõigus Porajärvi – Laadoga kirdepoolne kallas ning arendama pealetungi lääne suunas. Lähiülesandeks oli purustada Soome piirikatte üksused ja jõuda joonele Maaselkä-Vidlitsa-Prjaža [Prääsa]. Edasine ülesanne – jätkata pealetungi Mikkeli suunal, olles oma vasaku tiiva üksustega valmis sooritama manöövri Kannasel paiknevate Soome vägede tagalasse ja koostöös 7. armeeaga purustada seal asuvad Kannase armee peajõud. Armee pidi ka julgestama oma paremat tiiba Kuopio suunal ning saavutama kontakti põhja pool tegutseva 9. armeeaga. 8. armee koosseisus olid 1. ja 56. laskurkorpused (56., 18., 75., 139., 168. ja 155. laskurdiviis), 108. raskesuurtükiväepolk ja 315. raskesuurtükiväedivisjon.

³⁴ Петров, П. В., Степанов, В. Н. Советско-Финляндская война 1939–1940. Том I. Ст.-Петербург: Полигон, 2003. С. 191–192. [Edaspidi *Петров, Степанов 2003*]

³⁵ Аптекарь 2004. С. 68.

³⁶ Vastab kindralmajori auastmele.

9. armee korpusekomandör³⁷ M. Duhhanovi juhtimisel sai käsu ületada riigipiir kolmes erinevas kohas, purustada seda kaitsvad katteüksused ning jätkata pealetungi kolmel suunal – Kuhmo, Suomussalmi ja Salla. Lähiülesandeks oli jõuda joonele Kemijärvi-Kantiomäki. Järgnevalt tuli arendada kiiret pealetungi Oulu suunas ja jõuda Põhjalaheni, lõigates nii Soome territooriumi kaheks, ning katkestada igasugused kommunikatsioonid Põhja- ja Lõuna-Soome vahel.

Punaarmee juhtkonna võhiklikkust Talvesõjas näitab kujukalt 9. armee juhataja operatsiooni läbiviimise ajaarvestus. Oma jõudude täielikus ülekaalus veendunud Duhhanov jagas operatsiooni kolmeks etapiks. Lähiülesanne sisaldas kahte etappi. Esimese täitmiseks ehk jõudmiseks riigipiirist ca 90 km kaugusel asuvale joonele Märkäjärvi-Hyrnsalmi-Nurmes plaanis Duhhanov seitse ööpäeva, sealjuures viis ööpäeva lahingutegevuseks ning kaks ööpäeva puhkamiseks ja pealetungi jätkamise ettevalmistamiseks. Arvestuslik pealetungitempo esimesel etapil pidi olema 18 km ööpäevas. Teiseks etapiks ehk armee lähiülesande joonel jõudmiseks, milleks tuli läbida veel ca 65 km, arvestati (koos pausidega) viis-kuus ööpäeva ja pealetungi tempoks ca 25 km ööpäevas. Armeedealise ülesande täitmisel – jõudmisel lähiülesande joonest 90 km kaugusel asuva Põhjalaheni Kemi-Oulu piirkonnas – pidi armee pealetungitempo olema juba ca 30 km ööpäevas ja selle täitmiseks vajalik aeg neli ööpäeva. Seega operatsiooni kogupikkus koos kolmeööpäevase varuajaga ei tohtinud armeejuhataja arvates ületada 20 ööpäeva.³⁸ Armeekoosseisus olid 47. laskurkorpus (122. ja 163. laskurdiviis) ja nn diviisikomandör Šmõrevi korpus: 55. laskurdiviis ning vahetult enne sõjategevuse algust Ukrainast saabunud 44. motoriseeritud diviis.

Diviisikomandör V. Frolovi juhtimise all olev 14. armee (104., 14. laskurdiviis ja 104. raskesuurtükiväepolk) pidi koostöös Põhjalaevastiku-ga vallutama Rõbatši (Kalastajasaarento) poolsaare ja Petsamo piirkonna ning lõikama soomlased ära Barentsi merest, seejärel kindlustuma vallutatud alal, organiseerima ranniku kaitse ja tõkestama igasuguse vägede ning relvastuse juurdeveo Soome läbi Norra sadama Kirkenesi.³⁹

Leningradi sõjaväeringkonna lennuväe ülesanne seisnes Vorošilovi direktiivi kohaselt Soome õhujõudude ja selle baaside hävitamises ning täieliku üleoleku saavutamises õhus. Teiseks ülesandeks oli pidevate rünnakutega raudteesõlmedele ja tööstusobjektidele halvata transport ning

³⁷ Vastab kindralleitnandi auastmele.

³⁸ РГВА. Ф. 34980. Оп. Д.212. С. 12.

³⁹ Тайны и уроки Зимней Войны 1939–1940, 2002. С. 77.

riigi kõigi tähtsate ettevõtete töö. Direktiiv nägi lennuväe ülesandena ette ka Leningradi ning tähtsate sadamate Kroonlinna ja Murmanski õhukaitse korraldamise ja Soome sõjalaevastiku hävitamise koostöös merejõududega.

NSV Liidu Balti laevastik pidi koos lennuväega hävitama Soome laevastiku ja tõkestama kõik Soome sadamad, halvama igasuguse laevaliikluse Soome lahes, vallutama selles asuva Suursaare, Seiskari, Lavansaare, Suure ja Väikese Tütersaare ning olema valmis dessantide maandamiseks Soome rannikule.

Balti laevastikus oli 2 suurt lahingulaeva, 2 kergeristlejat, 2 liiderit, 11 miiniristlejat, 29 allveelaeva, 4 suurtükilaeva, 62 torpeedokaatrit, 12 valvelaeva, 33 patrullkaatrit, 31 miinilaeva. Peale sõjaluste olid laevastiku juhtide käsutada 22 rannakaitsepatareid ja merelennuväe 469 lennukit. Nendele jõududele said soomlased vastu panna vaid 2 rannakaitse lahingulaeva, 5 allveelaeva, 6 suurtükipaati, 6 miiniveeskjat, 9 valvelaeva (tegelikult relvastatud tsiviilalused), 30 miinitraalerit ja 7 torpeedokaatrit. Merelennuväel oli ainult 16 lennukit. Soome merejõud Laadoga järvel olid esindatud flotilliga, milles oli 4 suurtükipaati, 3 miiniveeskjat, 2 miinitraalerit ja mõned patrullkaatrid. Soome lahe idaosas, Kotka ja Humalijoki vahelisel alal asus kaksteist tsariajast pärit, kahe 305 mm, üheksa 254 mm, kahe 203 mm ja kahekümne viie 152 mm vananenud suurtükiga varustatud rannakaitsepatareid.⁴⁰

SOOME KAITSEPLAAN

Mannerheimi liin

Alates kodusõja päevist tunnetasid soomlased pidevalt Venemaalt tulenevat potentsiaalset ohtu. Soome kindralstaap lähtus riigikaitse planeerimisel kogu kodusõja ja Talvesõja vahelisel perioodil seisukohast, et sõjas on NSV Liidu pealöögisuunaks Karjala maakitsus (kannas). Kannas koos riigi suuruselt teise linna Viiburiga oli üks Soome kõige arenenumaid majanduspiirkondi. Sõjaliselt oli see Soomele kõige ohtlikum operatiivsuund, sest võimaldas idast tulevale vaenlasele mööda lühimat teed juurdepääsu pealinnale Helsingile ning eluliselt tähtsatesse Lõuna- ja Kesk-Soome piirkondadesse. Selle ohtliku suuna kaitsmiseks otsustati varsti

⁴⁰ Аптекарь 2004. С. 297.

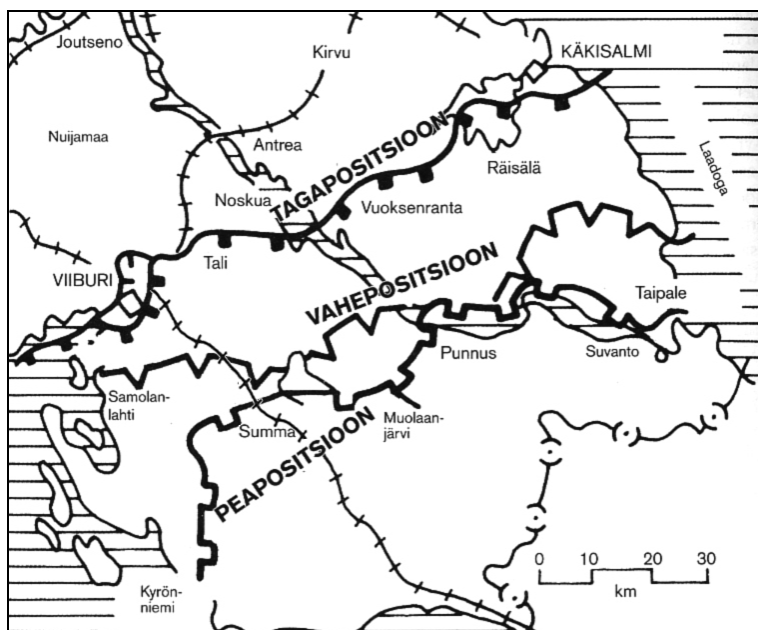
pärast iseseisvumist luua kindlustusvöönd, mille ehitamine toimus vaheaegadega 1920.–1939. aastani. Tööde esimene etapp teostati aastatel 1920–1924 tollase Soome kindralstaabi ülema kindralmajor Oscar Enckelli koostatud projekti alusel. Enckelli liiniks nimetatud peakaitsepositsioonile, mis kulges Rõmpötti-Humalijoki-Summa-Muolaanjärvi-Äyräpäänjärvi-Vuoksi jõe joonel, ehitati 18 vastupanusõlme. Liini kuulus ka Viiburi juurdepääse kaitsev, kümnest vastupanusõlmest koosnev nn tagakaitsevöönd. Kokku ehitati neil aastatel 168 betoon- ning raudbetoonrajatist.⁴¹ Enckelli liini asukoht oli kaitsetegevuseks soodne. Kindlustustööde tegemist kergendas sinne metsade, soode, jõgede ja järvede rohkus ning kaljude ja kividega kaetud maastik.

Varsti tööd paraku raha puudusel soikusid. Ehitustööde teine etapp algas 1930. aastate algul ning oli kolmeosaline: 1932.–1934., 1936.–1938. ja 1938.–1939. aastal. Tõsiselt võeti kindlustusvööndi ehitamine käsile alles 1938. ja 1939. aastal, kui selgusid NSV Liidu pretensioonid Soome territooriumile. Soomlaste kaitsevööndit Kannasel hakkas Nõukogude propaganda kutsuma Mannerheimi liiniks, eriti pärast sellel Punaarmeele osaks saanud suuri kaotusi. Püüdes hiljem seletada Nõukogude vägede ebaedu ja suuri kaotusi lahingutes Kannasel, esitasid Moskva propagandistid Mannerheimi liini kui samaväärset Euroopa kõige tugevamate kindlustusvöönditega, sealhulgas prantsuse Maginot' liiniga. See ei vastanud pehmelts öeldes tõele. Mannerheimi liinist ainult õige veidi pikemal Saksamaa piiril asuval Maginot' liinil oli 5800 betoneeritud kaitserajatist, soomlastel oli neid üle kümne korra vähem. Ka võrdlus teiste Kesk-Euroopa kindlustusvööndite püsirajatiste hulga näitab, et Soome peaposition oli tegelikult nõrgalt kindlustatud.⁴²

Talvesõja alguseks nägi selle käigus maailmakuulsaks saanud Mannerheimi liin välja järgmiselt:

⁴¹ Петров, Степаков 2003. C. 131–132.

⁴² Leskinen, J., Juutilainen, A. Talvesõda 1939–1940. 105 päeva Soome rahva kangelaslikku võitlust. Tallinn: Varrak, 2004. Lk. 46. [Edaspidi Leskinen, Juutilainen 2004]

Skeem 2. Mannerheimi liin – november 1939

– Riigipiiri ja peapositsiooni vahele jäi katteüksustega mehitatud julgestusvöönd, mille laius idaosas oli 12 km, keskosas 45–50 km ja lääneosas 60–65 km. Selles oli suhteliselt vähe kaitserajatisi, kuid see oli täis kõige erinevamaid tõkkeid: traataedu, miinivälju, langetatud puid, vaitõkkeid, mis olid oskuslikult ühendatud looduslike tõkete – jõgede, järvede, soode, metsade ja kaljudega.

– Peakaitsepositsiooni paiknemiskohas oli Kannas umbes 100 km laiune, kuid peapositsioon ise oli ligi 140 km pikk. Sellel asus enamik Kannasele ehitatud kaitserajatisi, sealhulgas 194 betoon- ja raudbetoon-tulepesa ning 805 oluliselt nõrgemat mullast ja puust kaitserajatist. Neist suure osa ehitasid oma jõududega vahetult enne sõja algust siin kaitsele asunud üksused. Kõige paremini oli kindlustatud Viiburi suunal asuv lõik Summa külast lääne pool voolava Summajoki ja Muolaanjärvi vahel, kus asus 48 betoonist valatud püsirajatist.⁴³

⁴³ Leskinen, Juutilainen 2004. Lk 463.

– Vahekaitsepositsioon (taktikaliste reservide liin ehk VT-liin) asus 3–5 km tagapool peakaitsepositsiooni ning oli sellega ühendatud kolme – Leipäsuo, Summa-Harjumäki ja Näykki-Suurijärvi – põikpositsiooni abil. Põikpositsioonide ülesanne oli lokaliseerida ja tõkestada vaenlase läbi-murded juhul, kui tal oleks õnnestunud end kaitsesse kiiluda. VT-liinil oli juba oluliselt vähem rajatisi – 39 betoonkaitserajatist ning 178 mullast ja puust tulepesa.

– Tagapositsioon (T-liin) kulges umbes 12 km tagapool peapositsiooni ning koosnes kolmest kindlustatud sõlmest, milles oli kokku 18 raudbetoonist kaitserajatist ning 77 mullast ja puust ehitatud tulepesa.

– Viiburi kattepositsioon kaitses linna kagu ja lõuna poolt. Selles oli kaks kaitsevööndit: esimene oma 16 raudbetoon- ja 31 muld-puit-rajatisega kulges 3–5 km kaugusel linnast, teine asus linna sees, kus paljud majad olid muudetud tugipunktideks.⁴⁴

Mannerheimi liinile oli rajatud kokku 440 km kaevikuid ja jooksukraave, 136 km tankitõrjekraave ja vaitõkkeid, 331 km 3–5-realisi okastraataedu.⁴⁵

Pärast Talvesõja lõppemist Mannerheimi liini isiklikult üle vaadanud 7. armee juhataja Meretskov kirjeldab seda järgmiselt: “Kaitserajatistega kaetud territooriumi üldine sügavus oli 80–90 km. Olemasolevatest väga hästi moondatud rajatistest olid 350 raudbetoonist ja 2400 ehitatud mullast ja puidust. Igal traattõkkel oli keskmiselt 30 rida... Iga asustatud punkt oli muudetud kindlustatud sõlmeks, millel oli raadio ja telefonside, laskemoona- ja kütuselaod. Kaitse vastupanusõlmedel oli valdavalt viis tugipunkti, igas neist oli neli suurtükkide ja kuulipildujatega varustatud betoontulepesa. Eriti hakkasid silma 1938.–1939. aastal ehitatud raudbetoonrajatised, milles oli 1–2 suurtüki ja 3–4 kuulipilduja laskeava. Neid teenindasid rühma- või kompaniisuurused garnisonid, kes elasid maa-alustes kasarmutes...”⁴⁶

NSV Liidu pealetükkivus ja halb olukord riigikaitsega tegid murelikuks Soome valitsuse, eriti aga riigi kaitsenõukogu. Selle esimees välimarssal C. G. Mannerheim esitas presidendile 1938. aasta septembri lõpupäeval märgukirja, milles teatas, et riik ei ole käesoleval ajal valmis ennast kaitsma ja nõudis kiirete abinõude tarvitusele võtmist olukorra parandamiseks relvajõududes ning maal tervikuna. Kolmkümmend aastat tsaarivene sõjaväes teeninud marssal teadis, milline surmaoht ähvardab Soomet.

⁴⁴ Аптекарь 2004. С. 57.

⁴⁵ Петров, Степаков 2003. С. 134.

⁴⁶ Мерецков 1984. С. 185–186.

Tänu eelkõige Mannerheimi energilisele tegutsemisele õnnestus sõjaväe võitlusvõime tõstmiseks üht-teist ka ära teha. 7. märtsil 1939 algasid Karjala kannasel Soome iseseisvusaja suurimad manöövrid, millesse oli kaasatud 20 tuhat sõjameest, sh palju reservväelasi. Õppuste käigus mängiti kaitseministri Juho Niukkaneni juhtimisel ja Mannerheimi osavõtul läbi kaitselahingud riiki kagusuunalt ootamatult rünnanud “kollaste” (NSVL – A.L.) vastu, kusjuures “valged” (Soome – A.L.) korraldasid oma kaitse Viiburi lähistel.⁴⁷

Erinevalt tollasest Eesti sõjalis-poliitilisest juhtkonnast, kes kartis 1939. aasta augustis-septembris viia läbi mobilisatsiooni, arvates, et see annab Nõukogude Liidule ettekäände agressiooniks, talitas Soome vastupidi. 1939. aasta augustis demobiliseeritud sõdurid kutsuti 9. septembril tagasi tegevteenistusse. Samal päeval suurendati Kannase kattevägesid. 14. septembril sai Uusimaa rügemendi kattepataljon käsu minna Turusse ja sealt vajaduse korral Ahvenamaale. 23. septembril said õppekogunemiste sildi all käsu ilmuda oma teenistuskohdadele piirivalveüksuste reservväelased. Saanud teada, et 4–6. oktoobril alustas Punaarmee oma vägede koondamist Soome piiridele, tegi Mannerheim kaitseministrile ettepaneku viivitamata läbi viia osalise mobilisatsiooni, mille valitsus ka kinnitas. 7. oktoobril kutsuti osa Soome väliarmee erakorralistele õppustele, mis algasid 10. oktoobril. Enamus katteüksustest viidi aegsasti Kannasele oma vastutusalaadesse. Neljapäeval 11. oktoobril 1939 andis Soome kaitseministeerium välja käsu üldmobilisatsiooni läbiviimise kohta. “Erakorralistele õppustele” kutsuti ülejäänud osa Soome väliarmee. Kaks päeva hiljem järgnes valitsuse määrus üldise töökohustuse sisseviimise kohta kõikidele 18–60 aasta vanustele Soome kodanikele.⁴⁸ Mobiliseeritud üksuste koondumine oma tegevuspiirkondadesse algas 16. oktoobril. Järgmisel päeval määras Soome president Kyösti Kallio marsal Mannerheimi vabariigi sõjavägede juhatajaks.⁴⁹ 18. oktoobril moodustati sõjavägede juhataja staap. Seega jõudis Soome aegsasti ehk 25. oktoobrini 1939 viia läbi varjatud mobilisatsiooni kogu oma relvajõudude sõjaaja koosseisule ning paigutada sõjaaja üksused nendele kaitsealadele, kus asuti täiustama kaitseüsteemi ning jätkati väljaõpet. Sõja esimesel päeval, 30. novembril nimetas Soome president marsal Mannerheimi Soome vägede ülemjuhatajaks.

⁴⁷ Власов, Л. МАННЕРГЕЙМ. Москва: Молодая Гвардия, 2005. С. 230 [Edaspidi Власов 2005]

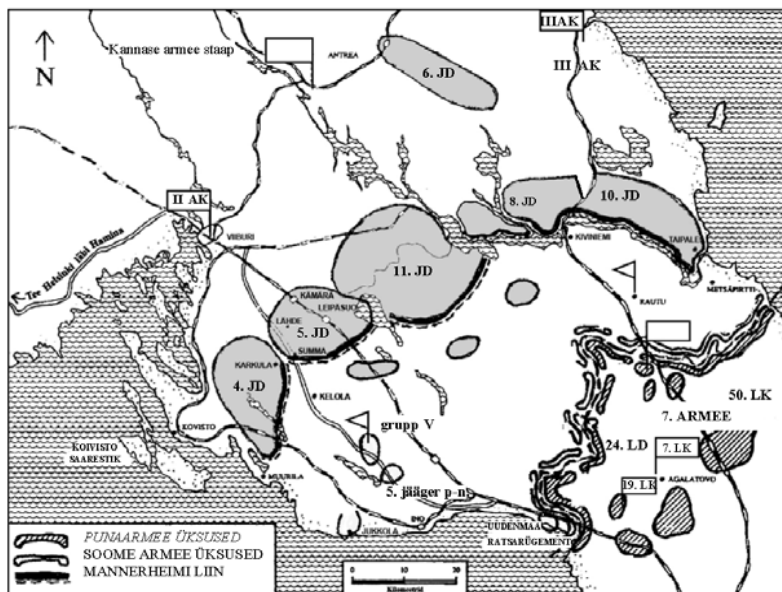
⁴⁸ Власов 2005. С. 232

⁴⁹ Leskinen 2000. Lk 146–150.

Leningradi sõjaväeringkonna staabiülem kandis 10. novembril 1939 Moskvale ette:

“1. Vastavalt luureandmetele on Soome armee lõpetanud mobilisatsiooni läbiviimise ning koondub NSV Liidu riigipiirile. Armeesse on kutsutud kuni 40-aastased reservväelased ja kuni 50-aastased kaitseliitlased. Armee üldine suurus küündib 260 000 inimeseni.

2. Väljaõpetatud inimressursid riigis ja relvastuse tagavarad võimaldavad soomlastel meie vastu välja panna 9–10 diviisi, ühe ratsaväe brigaadi, neli üksikut raskesuurtükiväe divisjoni, kolm rannakaitse suurtükipolku, kaks õhutõrje suurtükipolku, ühe tankipataljoni, kolm-neli soomusrongi, neli lennuväepolku. See moodustab 99 jalaväepataljoni, sh 12 üksikut piirivalve pataljoni ja kolm kindluspataljoni, 464 välisuurtükki (sh 48 rasket), 80 õhutõrjekahurit, 50 tanki, 200–250 lennukit...”⁵⁰

Skeem 3. Soome armee ja Punaarmee vägede rühmitumine Karjala maakitsusel 30. novembril 1939

⁵⁰ ПГВА. Ф. 25888. Оп. 11. Д. 17. С. 194.

Vene ajaloolase Mihhail Meltjuhovi andmetel oli 30. novembril 1939. aastal Soome armees 265 000 meest (üheksa diviisi), 534 suurtükki ja miinipildujat, 64 tanki ja 270 lennukit.⁵¹ Jari Leskinen ja Antti Juutilainen annavad pisut teised numbrid: meeste arvuks 337 000, kelle käsutuses oli 418 kasutuskõlblikku suurtükki ning 32 vananenud tanki, kusjuures osa neist relvastamata.⁵²

Soome kaitsesüsteem Kannasel

Oodatava Vene pealöögi suunal Karjala maakitsusel asus juba oktoobris kaitsele kindralleitnant Hugo Östermani juhtimise all olev Kannase armee (*Kannaksen Armeija*) staabiga Imatras. Armees oli 133 000 meest (6 jalaväediviisi), 349 suurtükki, 32 tanki ja 36 lennukit. Selle koosseisus oli kaks korpust.

Kaitse raskuspunkt asus Lääne-Kannasel, kuhu arvati tulevat vastase pealöök. Selle ala kaitse eest vastutav, kindralleitnant Harald Öhquisti juhitud II korpus (65 450 meest) staabiga Viiburis koosnes kolmest, Mannerheimi liini lõiku Soome lahest kuni Vuoksa jõeni kaitsvast diviisist. Korpuse koosseis ja rühmitumine oli sõja puhkemise hetkel järgmine: peakaitsepositsiooni paremal tiival asus kolonel Bjarne Nordenswani juhitud 4. diviis, keskel oli kolonel Selim Isaksoni 5. diviis ja vasakul tiival kolonel Eino Koskimiesi 11. diviis. Diviiside kaitselõikude laius, sõltuvalt nende paiknemisest, oli 20–35 km, kõige tugevamini olid kindlustatud idapoolsed juurdepääsuteed Viiburile. Korpust võisid vajadusel abistada selle läheduses asuv, Kannase armee juhataja reservis olev, kindralmajor Taavetti Laatikaineni juhitud 1. diviis ja ülemjuhataja reserv, Viiburi lähedal paiknev 6. diviis kolonel Paavo Paalu juhtimisel.⁵³ II korpus vastutas ka Viiburi lahte kaitsva Koivisto rannakaitsesektori eest. Peapositsioonil olevate 4. ja 5. diviisi ees 60–70 km laiuses julgestusvööndis asus vahetult Öhquistile allutatud, tugevdatud ratsaväebrigadist koosnev Uudenkirkko grupp. Sellest ida pool, 11. diviisi ees, tegutsesid oluliselt väiksemad, kolme pataljoni suurused Muolaa ja Lipola kattegrupid, mis olid allutatud 11. diviisi ülemale.

Teisest korpusest vasakul (kuni Laadoga järveni) kaitses Mannerheimi liini III korpus (45 600 meest) kindralmajor Erik Heinrichsi juhtimisel. Selle koosseisus oli kaks diviisi, millest kolonel Claes Winelli juhitud

⁵¹ Мелтюхов 2000. С. 153.

⁵² Leskinen, Juutilainen 2004. Lk. 284, 300, 301.

⁵³ Leskinen, Juutilainen 2004. Lk. 365–367.

8. diviis vastutas peapositionil korpuse parema ja kolonel Viljo Kaupila 10. diviisi vasaku tiiva eest. Diviiside rinne kulges peaaegu tervikuna veekogude joonel. Mõlema diviisi kaitselõikude laius oli umbes 30 km. Kindral Heinrichsile allus ka Kannase Laadoga järve poolne rannakaitsesektor, mis vastutas järve lääneranniku kaitse eest. Korpusel oli kattevägedena kasutada kaks väegruppi, millest üks oli elavjõult julgestusvõõndis Kannasel tegutsevatest suurim ja teine vähim. Kolonel Auno Kaila juhitud tugev Rautu grupp koosnes ühest brigaadist ja kolmest üksikpataljonist. Teises, Laadoga rannikualal tegutsevas Metsäpirtti grupis oli vaid kaks kompaniid.⁵⁴ Ka III korpuse ees asuvate katteüksuste alluvussuhted olid üsna segased: Rautu grupp allus otse Heinrichsile ja Metsäpirtti grupp 10. diviisi ülemale Kauppilale. Piirivalvuritest, jäägripataljonidest, ratsaväesalkadest ja kohalikust omakaitsest koosnevates kattevägedes oli kokku 21 600 meest ja 71 suurtükki.⁵⁵ Korpustevaheline piir kulges Vuoksi-Raakolanjärvi-Valkjärvi-Latojärvi-Novaja joonel.

Laadoga järvest põhja pool (kuni Ilomantsi linnani) asus positsioonidel ligi 100 km pikkusel rindel IV korpus, algul kindralmajor Juho Heiskaneni, seejärel kindralmajor Johan Woldemar Hägglundu juhtimisel. Selle koosseisus oli kaks diviisi – 12. Suojärvi ja 13. Salmi-Uomaa suunal – ning mõned väiksed katteüksused. Hiiglaslik territoorium Ilomantsist kuni Põhja-Jäämereni oli mingil määral kaitstud kindralmajor Wiljo Einar Tuompo juhitud Põhja-Soome grupiga, mis kujutas endast tugipunktide süsteemiga kõiki riigipiirilt sisemaale tulevaid teid tõkestavat üksikute pataljonide ja kompaniide ketikest.

Ülemjuhataja kasina reservi moodustasid kaks jalaväediviisi. 6. diviis asus Viiburi lähedal Luumäkil ning 9. diviis oli alles Oulus formeerimisel.

	Soome sõjavägi	Punaarmee	Suhe
Diviise	14 (ekvivalent)	24	1 : 1,7
Isikkoosseis	265 000	425 640	1 : 1,6
Suurtükid ja miinipildujad	534	2876	1 : 5,4
Tankid (korrasolevad)	26	2289	1 : 88
Lahingulennukid	270	2446	1 : 9,1

Soome ja tema vastu suunatud NSV Liidu jõudude vahekord seisuga 30. november 1939 (M. Meltjuhovi andmetel).⁵⁶

⁵⁴ Leskinen, Juutilainen 2004. Lk. 368.

⁵⁵ Петров, Степачов 2003. С. 193–195.

⁵⁶ Мелтюхов 2000. С. 153.

MAINILA PROVOKATSIOON

Ettekäändena kallaletungiks Poolale 1. septembril 1939. aastal kasutas Hitler ära tema enda käsul korraldatud provokatsioonilise rünnaku Gleiwitzis paiknevale Saksa raadiojaamale. Ka NSV Liidul oli tarvis ettekäändet sõja alustamiseks Soome vastu. 26. novembril 1939. aastal kell 15.45 teatas NSV Liidu teadeteagentuur TASS, et Soome suurtükivägi on tulistanud Karjala kannasel piiriala vene poolal asuva Mainila küla juures. Sama päeva õhtul kutsuti Yrjö-Koskinen, Soome esindaja Moskvas, Molotovi juurde, kes andis üle noodi, mille kohaselt olevat Mainilas surma saanud kolm reameest ja üks allohvitser, haavata seitse sõdurit ning kaks inimest juhtivkoosseisust. Noodis nimetati juhtunut Soome-poolseks “NSV Liidule vaenulikuks aktiks”, millega seoses avaldati Soome valitsusele protesti ning tehti ettepanek viia oma väed riigipiirilt Kannasel tagasi 20–25 km, hoides sellega ära edaspidised provokatsioonid.⁵⁷

Soome piirivalvurid fikseerisid samuti 26. novembril ajavahemikul 15.30–16.05 (Moskva aeg – A. L.) seitse lasku Mainila piirkonnas, kuid piiri tagant. Nende laskude taga pidi olema Nõukogude suurtükivägi, sest Soome armeel polnud selles piirkonnas ühtki suurtükiväeüksust, mille laskekaugus oleks ulatunud Mainilani. Soomlased tegid venelastele kohe ettepaneku moodustada juurdluse läbiviimiseks ühiskomisjon, millest Nõukogude juhtkond resoluutselt keeldus. 29. novembril saatis Molotov Soome esindajale Moskvas noodi, milles teatas, et seoses Soome jätkuvate kallaletungidega Vene-Soome piiri erinevates lõikudes, ei saa NSV Liit seda enam taluda ja hoida normaalseid suhteid Soomega ning on sunnitud oma poliitilised ja majanduslikud esindajad Soomest ära kutsuma. Ühtlasi teatati noodis, et Soome vaenuliku hoiaku tõttu Nõukogude Liidu suhtes vastu ei kavatse viimane enam järgida kahe riigi vahelise mittekallaletungilepingu nõudeid.⁵⁸ See tähendas diplomaatiliste suhete katkestamist ja sõda. Mingit ultimaatumit NSV Liit Soomele ei esitanud.

TERIJOKI VALITSUS

Nõukogude impeeriumi valitsejate korraldatavad alatused Soome vastu jätkusid. Esimesel detsembril 1939. aastal sai Terijoki asula (nüüdne Zele-nogorsk) Kannasel tuntuks kogu maailmas. Vastukaaluks seaduslikule

⁵⁷ Известия, nr 273 (7043), 27. november 1939. a.

⁵⁸ Tanner 1951. Lk. 149.

Soome valitsusele Helsingis kuulutati Terijool välja “Soome Demokraatliku Vabariigi rahvalitsus”, eesotsas juba 20 aastat Venemaal redutava Soome kompartei ja Kommunistliku Internatsionaali tegelase Otto Ville Kuusineniga. Hiljem selgus, et kõigepealt pakuti 1939. aasta novembri keskel “rahvalitsuse” juhi ametit Stockholmsis elavale Soome kommunistliku partei peasekretärile Arvo Tuominenile, kes aga keeldus oma rahvast reetmast ega sõitnud Moskvasse.⁵⁹ Rahvalitsuse koosseis oli sarnane selle juhiga: valitsuse aseesimeheks ja rahandusministriks sai Mauri Rosenberg, kaitseministriks staažikas punasoomlane, Punaarmee diviisikomandör Aksel Anttila, siseministriks Tuure Lehen, põllumajandusministriks Armas Äikiä, haridusministriks Inkeri Lehtinen, ministriks Karjala küsimustes Paavo Prokkonen (mitmed ajaloolased väidavad, et tegemist oli venelase Pjotr Prokofjeviga – A. L.).⁶⁰

Et lavastusele vähegi tõepära lisada, pidi see nn Soome rahvalitsus asuma Soome territooriumil, milleks kasutati ära punaväe rünnaku käigus vallutatud, riigipiirist mõne kilomeetri kaugusel asuv Terijoki. Sama 1. detsembri õhtul pöördus Kuusinen NSV Liidu juhtkonna poole telegrammiga, milles märgiti, et “uus valitsus palub Nõukogude Liidult abi võitluses Soome Demokraatliku Vabariigi eest.” Järgmisel päeval oli Kuusinen juba Moskvas, kus sõlmis Stalini, Molotovi, Vorošilovi ja Ždanovi juuresolekul “sõpruse ja vastastikuse abistamise lepingu NSV Liidu ja Soome Demokraatliku Vabariigi vahel.” Selle kohaselt andis Nõukogude Liit Soomele üle Nõukogude Karjala valdavalt karjalastega asustatud piirkonnad – ligi 70 000 km² territooriumi. Vastutasuks pidi Soome andma NSV Liidule 3970 km² suuruse maatüki Kannasel, rentima Punaarmee vajadusteks 30 aastaks Hanko neeme ning müüma Soome saared Lavansaare, Suursaare, Seiskari, Tütarsaared ja Koivisto Soome lahes, samuti Rõbatši ja Sredni poolsaare osad Põhja-Jäämere ääres. Selle “leppe” sõlmimisega tahtis Kreml igati legaliseerida agressiooni.

Nõukogude ametlik historiograafia püüdis kuni kommunistliku impeeriumi lagunemiseni veenda maailma, et Terijoki valitsuse löid Soome kommunistid ise, mitte aga Stalini käsul. Üheksakümnendate aastate sulaperioodil avanenud Vene arhiivid kinnitavad muud. Tegelikult koostati nii teadaanne valitsuse loomise kohta kui ka lepingutekst Moskvas aegsasti ning neid toimetasi kompartei ideoloog Andrei Ždanov ja nõukogude

⁵⁹ Tuominen heideti selle tõttu kui renegaat Soome kommunistlikust parteist välja. Ta pöördus kodumaale tagasi 1955. aastal. Oli aastatel 1958–1962 Soome parlamendi liige sotsiaal-demokraatliku partei esindajana.

⁶⁰ Leskinen, Juutilainen 2004. Lk. 139.

valitsuse välisasjade rahvakomissar Vjatšeslav Molotov. Säilinud paberitel on mainitud tegelaste tehtud parandused ja märkused. Talvesõja telgitaguseid uurinud vene ajaloolane Boris Sokolov kinnitab ka, et Nõukogude juhtkond informeeris oma tegevusest üpris üksikasjalikult liitlast, fašistlikku Saksamaad. Nii teatas Molotov Talvesõja esimesel päeval krahv Schulenburgile, Saksa saadikule Moskvast: “Ei ole välistatud, et Soomes luuakse uus valitsus – sõbralik Nõukogude Liidule ja ka Saksamaale. See valitsus ei saa olema nõukogude, vaid demokraatlikku tüüpi... see saab olema valitsus, kellega me saame kokku leppida ja tagada Leningradi julgeoleku.”⁶¹ Sakslase küsimusele, kas Nõukogude väed on juba ületanud Soome piiri, vastas Molotov: “Jah, ületasid.”

Kuusineni fantoomvalitsus pidas Soome pinnal Terijokis ainult ühe koosoleku – 1. detsembril 1939. aastal. Kogu sõjaaja istus ta Nõukogude tagalas, Petrozavodskis.

Marionettvalitsusel ja selle institutsioonide loomisel oli ka sõjaline pool. Kaitse rahvakomissar K. Vorõilovi 25. oktoobri 1939. aasta käsuga formeeriti Punaarmee koosseisus uus, 106. laskurdiviis, mis mõni nädal enne sõja algust reorganiseeriti sama numbriga armeekorpuseks. Selle ülemaks sai Aksel Anttila. Paljutähendav on see, et kõigi Punaarmee korpuste numbrid olid sel ajajärgul väiksemad kui 56, mis viitab uue väekoondise n-õ sihtotstarbelisele loomisele. Vorõilov andis 11.–19. novembril 1939. aastal ka mitmeid korraldusi nn Soome rahvaarmee loomise kohta, mis pidi olema lõpetatud 24. novembriks 1939. aastal. Armeel aluseks võeti eespool mainitud punaväe 106. laskurkorpus, mida hakati kiires korras mehitama Venemaal elavate soomlaste, karjalaste ja ingerlastega. Rahvaarmee, mis hiljem küll nimetati ümber esimeseks Soome korpuseks, pidi koosnema kahest diviisist, üksikust tankipolgust ja hävitajate eskadrillist, ühtekokku 22 594 mehest. Sellise suuruseni ei jõutud aga kunagi. Kuna soome sugu rahvaste esindajaid ei jätkunud (meenutagem, et 1930. aastate repressioonid olid eriti valusasti tabanud just NSV Liidus elavaid soomlasi ja nende sugulasrahvaid), määrati korpusesse hulgaliselt venelasi, andes neile soomepärased nimed. Värskele isikkoosseisule korraldati soome keele kursused. Leningradi sõjaväeringkonna poliitkomissar Vašugin kandis 27. novembril 1939. aastal kaitse rahvakomissarile ette, et Petrozavodskis moodustatavas korpuses on juba 13 405 meest, sealhulgas reakoosseisus 12 087, nooremas juhtivkoosseisus 767 ja juhtivkoosseisus 551 meest.⁶² Korpus toodi seejärel Leningradi, et

⁶¹ Соколов 2000. С. 62.

⁶² РГВА. Ф. 33987. Оп. 3. Д. 1380. С. 1–3.

valmistada isikkoosseis ette võiduparaadiks Helsingis. Sellesse kuulusid 1. ja 2. diviis, igas neist kaks laskurpolku, üksik-tankipolk ja lennueskadrill. Hiljem formeeriti juurde veel 3. diviis. Detsembri keskel oli väekoondise personal kasvanud ligi 18 000 inimeseni. Kuid ilmselt oli korpuse võitlusmoraal nii madal, et Nõukogude väejuhatuse ei julgenud selle üksusi rindel kasutada. Üks kord seda küll tehti, kuid rahvaarmeeelased jooksid pärast lühikest tulevahetust soomlastega lahinguväljalt minema.⁶³

Samal ajal rahvaarmee loomisega töötati Moskvas välja oma plaani teostamiseks vajalikke poliitilisi dokumente. Juba 22. novembril valmis Nõukogude välisasjade rahvakomissariaadis “Vastastikuse abistamise leping Nõukogude Liidu ja Soome Demokraatliku Vabariigi vahel.”

Kuivõrd NSV Liidu septsustest oldi teadlikud ka Soomes, siis Mannerheimi sõnul hindas Soome valitsus ja rahvas olukorda üheselt: “Kogu rahvas mõistis nüüd, et ainus võimalus pääsemiseks on koondada read ühiseks võitluseks – kuid see polnud Terijoe valitsus, kelle ümber koonduti.”⁶⁴ Olukorda mõistis ka muu maailm – 14. detsembril 1939. aastal heitis Rahvaste Liiga Nõukogude Liidu kui agressori oma ridadest välja.

PUNAARMEE ESIMENE ÜLDPEALETUNG

Paljud uurijad jagavad Talvesõja kolmeks perioodiks.

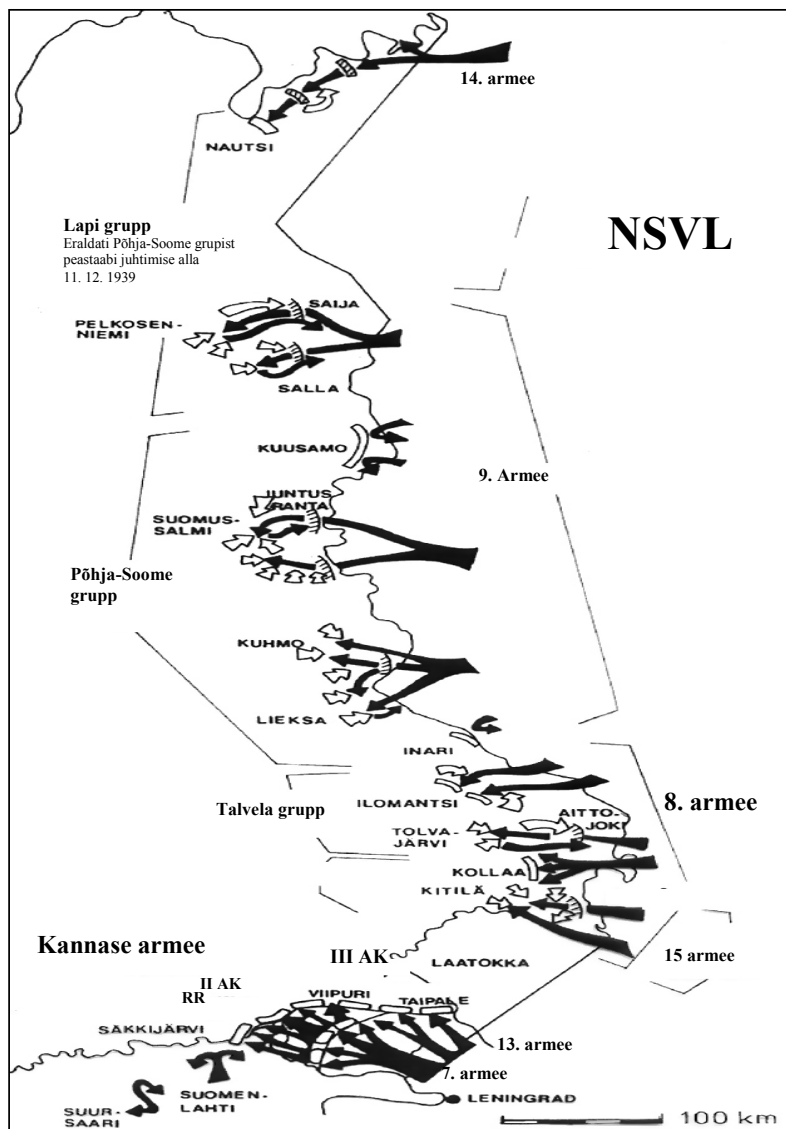
1. 30 november – 26. detsember 1939. Nõukogude vägede esimene üldpealetung kogu rindel. Lahingud piiriäärses julgestusvööndis ja Punaarmee läbikukkunud katsed murda läbi Mannerheimi liinist. Soome vägede vasturünnakute algus rindelõikudes põhja pool Laadoga järve ja Karjalas.

2. 27. detsember 1939 – 31. jaanuar 1940. Punaarmee operatiivpaus Kannasel, sõjaplaanide täpsustamine ja ettevalmistumine teiseks suurpealetungiks. Olukorra teatud stabiliseerumine. Soome üksuste piiramisoperatsioonid Põhja-Laadoga piirkonnas ja Karjalas.

3. 1. veebruar – 13. märts 1940. Punaarmee kontsentreeritud suurpealetung Leningrad-Viiburi suunal. Läbimurre Mannerheimi liinist. Moskva rahuleppe sõlmimine.

⁶³ Советско-Финская война 1939–1940 гг. Хрестоматия. Редактор-составитель А. Е. Тарас. Минск: Харвест, 1999. С. 341–345. [Edaspidi *Советско-Финская война 1939–1940* 22, 1999]

⁶⁴ Mannerheim 1952. Lk. 67.

Skeem 4. Punaarmee sõjategevus detsembris – märtsis 1940 a

Lahingud Kannasel

Sõda algas 30. novembri hommikul kell 7.30 Soome aja järgi Nõukogude vägede üldpealetungiga kogu 1610 km pikkusel rindel Soome lahest Jäämereni. Punaarmee pealöögi suunal, Karjala maakitsusel eelnes sissetungile võimas 30-minutiline tuleettevalmistus. Meretskovi plaan nägi ette soomlaste peakaitsepositsiooni ees oleva 20–65 km sügavuse kattevööndi ületamise ühe hooga, mis aga ebaõnnestus. Ründava 7. armee ees tegutsesid Soome katteüksused pidasid esimeste lahingupäevade pingele hästi vastu ja osutasid kallaletungijatele südi vastupanu, taandudes organiseeritult ning evakueerides ka kogu kohaliku elanikkonna. Esimestena Teises maailmasõjas kasutasid soomlased siin “põletatud maa” taktikat. Õhku lasti kõik sillad, purustati teetammid. Vaenlasele ei jäetud ühtki tervet ehitist, mida too oleks võinud kasutada neljakümne kraadises pakases oma üksuste majutamiseks.⁶⁵ Vaatamata sellele, et kindral Österman ei eraldanud julgestusala mehitamiseks piisavalt jõude, teenides õigustatult juba 1. detsembril ära Mannerheimi suure pahameele, suutsid oskuslikult viivituslahinguid pidavad väikesed Soome katteüksused siduda vaenlase ülekaalukaid jõude kattevööndis peaaegu kaheks nädalaks.

Mannerheim pidas katteüksuste tegevust üldiselt liiga passiivseks ja nõudis oma kindralitelt olukorra parandamist, sest ellu viimata jäid mitmed head võimalused efektiivseteks vasturünnakuteks ja tõsiste kaotuste tekitamiseks suurte massidena liikuvatele, kuid üsna oskamatult tegutsedale Nõukogude vägedele. Tagantjärele hinnates osutus Kannase kattevägede juhtimiskorraldus liiga keerukaks, mis omakorda vähendas viivituslahingute efektiivsust. Palju aega kulus kõikvõimalikuks arvamustevahetuseks ja tegevuse kooskõlastamiseks. Otsused sündisid olukorda arvestades sageli viimasel hetkel ja planeeritud vasturünnakud käivitusid tõenäolise hilinemisega.⁶⁶ Vaatamata tehtud juhtimisvigadele oli olukord Soome väejuhatuse kontrolli all.

Sõdurid jõudsid harjuda Punaarmee tankidega, mida paljud reservist tulnud mehed nägid esimest korda elus, ja said ka esimesed lahingukogemused. Tankide vastu leiti lihtne, kuid tõhus relv – süütepudelid, mis said kaitsjate seas tuntuks Molotovi kokteili nime all.

Esimestena saavutasid kontakti Soome peakaitseliiniga selle idapoolisel tiival, julgestusvööndi kõige kitsamas kohas, Suvantojärvi ja Taipaleejoki piirkonnas, 4. detsembri õhtul Punaarmee 50. korpuse 142.

⁶⁵ Соколов 2000. С. 79.

⁶⁶ Leskinen 2000. Lk. 369–377.

laskurdiviisi eelüksused. Rinde keskosas jõudsid 7. armee peajõud kontakti Mannerheimi liiniga 6. detsembril ja rinde lääneosas, Soome lahe ranniku piirkonnas, 10. detsembril. Seega moodustas punaväe pealetungitempo 3–7 km ööpäevas ehk vähem kui poole sellest, mis oli planeeritud.⁶⁷ Esimeste päevade tulemused ei rahuldanud Moskva juhtkonda. Juba 3. detsembril saatis marssal Vorošilov Leningradi sõjaväeringkonna ülemale kurja käskkirja, milles tõi välja vägede tegevuse puudused ning kritiseeris sõjategevuse juhtimist. Selles märgiti, et Kannasel tegutsevate Punaarmee üksuste peamiseks probleemiks on oskamatus korraldada koostööd relvaliidide vahel. Suurtükivägi pidavat tihti jalaväest maha jääma, mille tõttu jalavägi, kohates vastupanu, peab ootama suurtükide järelejõudmist. Laskudes sõjaväeakadeemia aabitsatõdedeni, kirjeldas marssal oma kindralitele, kuidas peab korraldama jalaväe ja suurtükiväe koostööd.

Iga rünnak pidanuks algama nii polgu kui ka diviisi suurtükiväe 5–10-minutilise tulelöögiga, seejärel pidid jalavägi ja tankid tungima edasi 3–5 kilomeetrit ning kinnitama kanda vallutatud alal. Selle järel pidi toimuma suurtükiväe tulepositsioonide vahetus, et korrata kõike otsast peale.

Vorošilov oli rahulolematu ka lennuväe tegevusega, märkides, et see võtab korruga ette liiga suure hulga peamiselt kaugel vastase tagalas asuvaid sihtmärke, hajutades pommitajad, mille tõttu on rünnakud väheefektiivsed. Samal ajal unustatakse peaaegu täielikult ära oma maaväe õhutoetus. Marssal nõudis lennuväelt koondlööke ja seda eelkõige Soome transpordisõlmede vastu.⁶⁸

Juba 4. detsembril algasid Kannasel tegutsevates Nõukogude vägedes esimesed karistusaktioonid ohvitseride vastu, kes ei tulnud juhtimisega toime. Side kaotamise pärast alluvate diviisidega tagandas kaitse rahvakomissar oma käskkirjaga ametikohalt 19. laskurkorpuse staabiülemal polkovnik Koptevski ja käskis ta määrata mitte kõrgemale ametikohale kui pataljoniülem.⁶⁹ Arhiivimaterjalide põhjal näib, et Moskva hakkab üha rohkem sekkuma Soome vastu tegutsevate punavägede juhtimisse, laskudes isegi diviiside, brigaadide ja üksikute lahinguepisoodide tasandile, segades nii Meretskovi ja teiste armeejuhatajate tööd. Vorošilovi käsud sõdivatele üksustele ilmusid peaaegu iga päev.

⁶⁷ **Manninen, O.** The Soviet Plans for the North Western Theatre of Operations in 1939–1944. Finnish Defence Studies 16. Helsinki: National Defence College, 2004. Lk. 19. [Edaspidi *Manninen 2004*]

⁶⁸ ПГВА. Ф. 33987. Оп. 3. Д. 1376. С. 10–12.

⁶⁹ ПГВА. Ф. 34980. Оп. 5. Д. 208. С. 30.

Meretskov kavatses arendada pealetungi kahel, Käkisalml ja Viiburi suunal. Ehkki operatsiooniplaani järgi oli viimane suund tähtsam, otsustas ta, püüdes ära kasutada soomlaste nõrgemat kaitset Taipaleenjoki põhjakaldal ja 142. laskurdiviisi esialgset edu, anda pealööök 7. armee paremal tiival, forsseerida Taipaleenjoki ning murda Mannerheimi liinist läbi Taipale-Koukkuniemi lõigus. Sinna, 142. laskurdiviisi vastutusosalale nihutati täiendavalt suurtükiväeüksustega tugevdatud 49. ja 150. laskurdiviisid, mis ühendati korpusekomandör V. Grendali juhtimise all erigruppi. Grupp sai tugevduseks ka 10. tankikorpuse esimesed rindele jõudnud üksused. Samal ajal Grendali grupi rünnakuga pidid 90. laskurdiviisi ja 142. diviisi kaks polku forsseerima kaela Vuoksijärvi ja Suvantojärvi vahel Kiviniemi raudteejaama läheduses.⁷⁰ Pealetung pidi lõppema kaitsepositsioonist läbimurdmisega, millele plaani kohaselt oleks järgnenud tankibrigaadide viimine lahingusse ja seejärel nende kiire liikumine Soome vägede tagalasse. Rünnakut ettevalmistav suurtükitali algas 6. detsembril kell 8.00 hommikul ning kestis neli tundi. Erilist tulemust see ei andnud, sest Vene luure ei suutnud välja selgitada kaitstes olevate Soome üksuste täpset paiknemist ning tuld anti “sisetunde” järgi. Soome peakaitsepositsiooni ees oleva jõe forsseerimist alustas korpusekomandör V. Grendal kahe laskurdiviisi ja tankibrigaadiga kolmes erinevas kohas. Suurte kaotuste hinnaga õnnestus Vene üksustel õhtuks vallutada jõekääru põhjakaldal 2 km laiune ning 3,5 km sügavune sillapea. Püüdes jätkata pealetungi, kuhjas Vene väejuhatas sellele suure hulga vägesid ning soomlastel oli suhteliselt kerge suunata oma raskerelvade tuli inimesi ja masinaid täistuubitud sillapeale, tekitades seal suuri kaotusi. Ägedad lahingud antud lõigus kestsid kuni 11. detsembrini, mille järel võtsid venelased oma vägede ümberrühmitamiseks mõnepäevase operatiivpausi.

Moskva oli äärmiselt rahulolematu pealetungi kesiste tulemustega ning 7. detsembril määrati Leningradi sõjaväeringkonna juhataja Meretskov ise juhtima 7. armeed. Ta sai valju käsu murda läbi vastase kaitsepositsioonist armee vasakul tiival, Summa piirkonnas. Samal ajal tegi V. Grendali grupp teise läbimurdekatse Käkisalml suunal, muutes löökide suunda. Nõukogude vägede uus pealetung Taipale lõigus algas 15. detsembril kahel suunal – ida poolt Terenttilät ja lääne poolt Kirvesmäkit.⁷¹

Grendali väegrupi kaotused olid rängad ning läbimurdest ei tulnud ka seekord midagi välja. Saanud aru, et soomlaste kaitse on tugev, võttis Meretskov kümnepäevase operatiivpausi, et vahetada pealöögi suunda

⁷⁰ Петров, Степаков 2003. С. 204.

⁷¹ Leskinen 2000. Lk. 380.

ning valmistada oma väed korralikult ette läbimurdelahinguteks Viiburi suunal. 16. detsembril algas 7. armee kolmas suurpealetung, seekord Summa sektoris. Pealöögi suunal piki Leningrad-Viiburi raudteed asusid kitsas lõigus rünnakule kolm tugevdatud diviisi, kes püüdsid suurtükkide marutule ja lennuväe toetusel murda läbi soomlaste kaitse selle kõige haavatavamas, Summa ja Lähde vahelises lõigus. Soome väed osutasid visa vastupanu, hävitades tuhandeid punaväelasi ja kümneid Nõukogude tanke, sealhulgas ka 67 rasketanki. Summa piirkonnas osutus väga tõhusaks Soome suurtükivägi, kes oma võimsa koondtulega tekitas Vene üksustele ränki kaotusi ja halvas vastase mitu rünnakut. Kõik 7. armee läbimurdekatsed, mis kestsid 21. detsembrini, löödi tagasi.

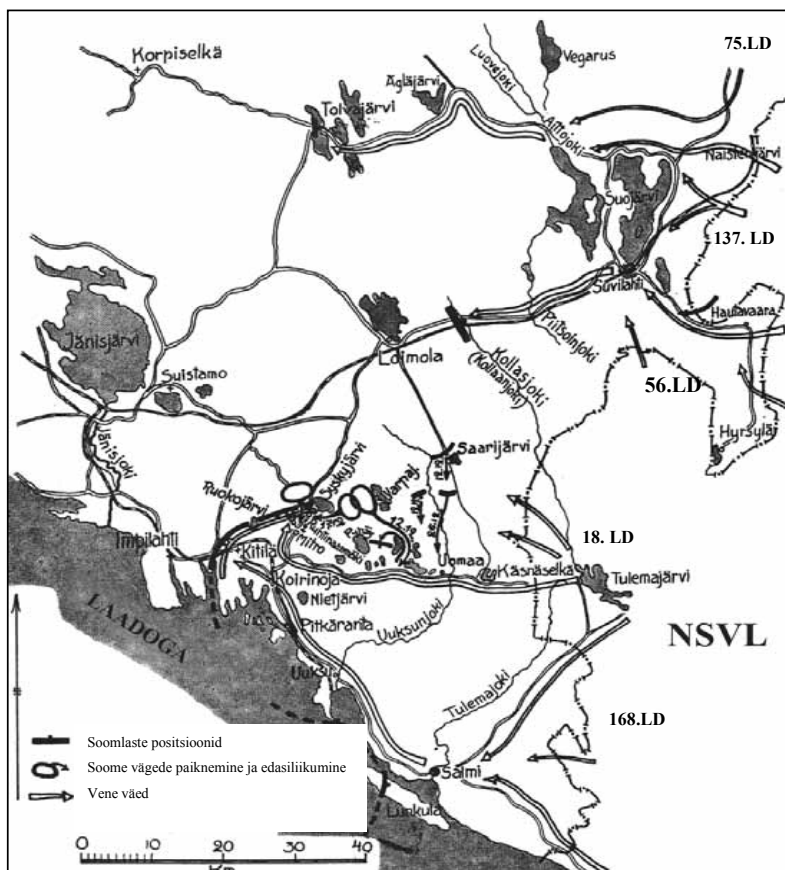
Seda Soome rahva ja armee võitlusmoraali tugevasti tõstnud suurlahingut hakati nimetama Summa imeks. Kannase armee juhataja kindral Österman muutus pärast neid tõrjelahinguid isegi nii enesekindlaks, et püüdis 23. detsembril kõigi oma olemasoleva viie diviisiga korraldada vastupealetungi, millel aga ei olnud edu ja mis peatati kiiresti. Viimaseks Punaarmee läbimurdekatseks jäi korpusekomandör V. Grendali grupi pealetung üle Suvanto järve 25.–27. detsembril, mis ebaõnnestus ning venelased löödi suurte kaotustega tagasi. Pealetungiks Viiburi suunal 28. detsembriks kavandatud uus operatsioon “Laadoga” aga jäeti ilmselt perspektiivituse tõttu ära. Detsembri lõpuks kaotas Punaarmee Kannasel initsiatiivi täielikult, sõjategevus muutus positsiooniliseks. Punaarmee ülemjuhatus võttis 26. detsembril vastu otsuse ülemineku kohta üldisele kaitsele. Samal päeval reorganiseeriti Grendali grupp Stavka (Moskvas asuv Punaarmee kõrgeim juhtimisorgan, mille koosseisu kuulusid J. Stalin, marssal K. Vorosilov, 1. järgu armeekomandör B. Šapošnikov, admiral N. Kuznetsov) käsuga 13. armeeks. Suhteline vaikus Kannase rindelõigus kestis kogu 1940. aasta jaanuari.

Lahingud Laadoga järve põhjakaldal. Tolvajärvi

Diviisikomandör I. Habarovi (kelle 4. detsembril vahetas välja korpusekomandör V. Kurdjumov – A. L.) juhtimise all oleva Nõukogude 8. armee kuue laskurdiviisi, 75 000 punaväelase ja 154 tanki ülesanne oli jõuda Olonetsi piirkonnast 10 päevaga Joensuu-Tohmajärvi-Sortavala jõe-tele. Seejärel pidi armee vasak tiib ründama soomlaste Kannase armee tagalat ning seega aitama maakitsusel pealetungival 7. armeel purustada vastasseisvad Soome sõjaväe peajõud. 8. armee operatiivrivistuse keskel tegutsevad väekoondised pidid samal ajal arendama pealetungi Mikkeli ja

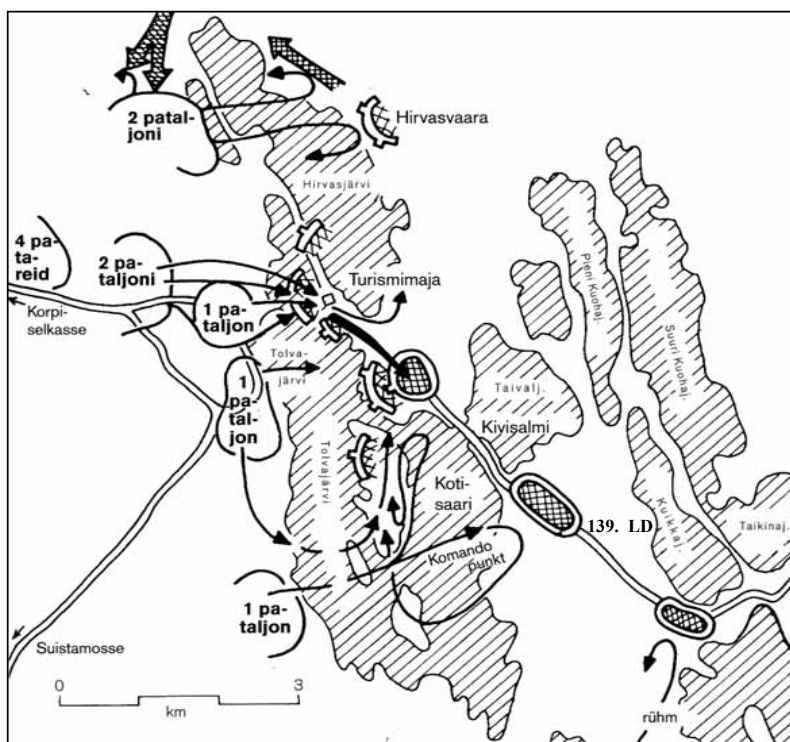
Kuopio suunas ning armee parem tiib jõudma kontakti põhja pool, Oulu suunal tegutseva 9. armeeaga.

Pealetung algas venelastele edukalt. Soome IV korpus oli sunnitud esimese kahe nädala jooksul taanduma ligi 70 km, kuni Kiteläni. Mannerheim oli mures ja väga rahulolematu vägede juhtimise kvaliteedi pärast. Ta vahetas 4. detsembril IV korpuse ülema kindral J. Heiskaneni välja kindralmajor W. Hägglundiga.

Skeem 5. Sõjategevus Põhja-Ladogas – detsember 1939

Ülemjuhataja pidas sõja algul olukorda IV korpuse rindel kõige kriitilisemaks sõjatandril. Korpiselkä ja Ilomantsi suunas edasitungiv vastane oli vaja peatada. Et olukorda parandada, otsustas Mannerheim luua uue väegrupi oma vana tuttava, kolonel Paavo Talvela juhtimisel. Varsti hakkasid põhja pool Laadoga järve toimuma sündmused, mis hämmastasid maailma ja andsid soomlastele uut lootust.

Skeem 6. Tolva järvi lahing 12. detsembril 1939

(Otsustavaks sai rünnak raskuspunkti olnud mäeseljandiku suunal. Seevastu tiibamisrünnakud, eriti põhja pool, ei viinud soovitud tulemusteni.)

Võttes arvesse kindla rindejoone puudumise, teede vähesuse ja metsase sõjatandri omapära, otsustasid soomlased loobuda senisest suhteliselt passiivsest positsioonilisest kaitsetaktikast. Kasutades ära oma suuskadel

olevate üksuste hea liikuvuse, raske tehnikaga koormatud nõukogude vägede ülemäärase seotuse teedega ja nende oskamatusse sõjida paksu lume all olevas metsas, mindi üle manööversõjategevusele. Julgete ja oskuslike manöövrите ning tiibrünnakutega tükeldas Talvela grupp 8.–17. detsembri lahingutes Tolvajärvi piirkonnas Vene 139 laskurdiviisi (718., 609. ja 364. jalaväepolk) osadeks ning purustas selle.

Mõni päev hiljem ründas Talvela grupp edukalt ka 139. diviisile appi tulevat Vene 75 laskurdiviisi, tekitas sellele suured kaotused ja sundis taganema. Mannerheim kirjeldab juhtunut järgmiselt: “Lõpptulemus oli hiilgav. Vaenlase 139. diviis oli täielikult purustatud ja ka sellele täienduseks saadetud 75. diviis oli saanud hävitava kaotuse – üle 4000 surmasaanu arvestati ainuüksi peatee ääres. Võeti ligikaudu 600 vangi. Sõjasaagina olgu nimetatud 59 tanki, 31 suurtükki, 220 kuulipildujat...”⁷² Detsembri teisel poolel peatasid IV korpuse üksused ka piki Laadoga järve kallast pealetungiva Vene 166. ja 18. laskurdiviisi Kitelä juures ning sundisid nad üle minema kaitsele. Nende vastu 26. detsembril alanud IV korpuse pealetung osutus edukaks. Kahe päeva pärast blokeeriti mõlemad Vene diviisid tagalast, lõigati tükkideks ning osaliselt ka hävitati. Väekoondiste ümberpiiratud jäänused olid sunnitud ringkaitseesse jääma kuni rahu sõlmimiseni. Pärast 8. armee peajõudude hävitavat lüüasaamist stabiliseerus rinne selles lõigus kuni sõja lõpuni 1940. aasta märtsis.

Tolvajärvi lahingute tulemusi imetles kogu Euroopa ning neil oli eriline tähtsus soomlaste kaitsetahte ja võitlusemoraali tõstmisel.

Raate-Suomussalmi

Ida-Karjala põhjaosas tegutseva Nõukogude 9. armee ülesanne oli ületada kolmes erinevas kohas riigipiir ja pealetungiga Kemijärvi-Kontiomäki joonelt Oulu suunal lõigata Soome territoorium pooleks selle kõige kitsamas kohas. Ülesande eduka täitmise puhul oleks punaväe üksused jõudnud Põhjalaheni ning eraldanud riigi Rootsist, mille kaudu tuli lõviosa Soome välisabist. Selleks oli armee koosseisus 110 000 meest ja 191 tanki. Esialgul kulges paksu lume all olevas põlismetsas piki üksikuid teid väljaveninud 9. armee kolonnide pealetung edukalt. Soome jõud selles rindelõigus olid nõrgad. 30. novembrist kuni detsembri keskpaigani osutasid pealetungivatele Vene üksustele vastupanu vaid neli jalaväepataljoni.

⁷² Mannerheim 1952. Lk. 79.

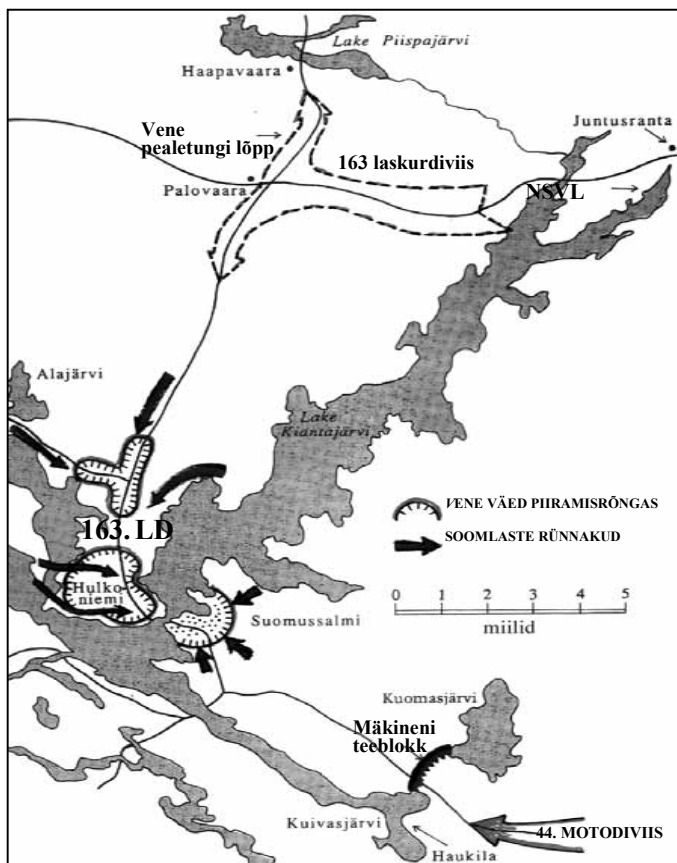
Põhjatiival, Kandalakša-Salla suunal oli 9. armee eesmärgiks liikuda pärast Sallat edasi, vallutada Rovaniemi ja jätkata pealetungi Torniole. Siin tegutseva 122. laskurdiviisi rünnak kahele talle vastupanu osutavale Soome pataljonile oli edukas. Juba 8. detsembril jõudsid Nõukogude eelüksused riigipiirist 110 km kaugusel asuvasse Salla külla. Pealetung jätkus ka järgnevatel päevadel ning 16. detsembriks olid diviisi eelüksused juba Joutsijärve ning Pelkosenniemi piirkonnas, olles kahe ja poole nädalaga liikunud 200 km Soome territooriumi sügavusse. Venelased ohustasid nüüd vahetult Kemijärvi linna ning Kemi-Rovaniemi-Kemijärvi raudteed. Päev hiljem alanud soomlaste Lapi väegrupi vasturünnak paiskas punaüksused 19. detsembriks Pelkosenniemi 20 km ida poole, kus rindejoon jäi Sallast loode pool pidama. Sellega likvideeriti vahetu oht Jäämere-äärsetest sadamatest Soome lõunaossa viivatele teedele, millel jätkus intensiivne liiklus.⁷³

Soome “piha” kõige kitsamas kohas, Uhtua-Suomussalmi-Oulu suunal pealetungi alustanud brigaadikomandör A. Zelentsovi juhitud vene 163. laskurdiviisi vallutas 7. detsembril Suomussalmi kirikuküla.

9. armee vasakul tiival Repola-Kuhmo suunal liikus edukalt 54. laskurdiviis ning jõudis 6. detsembril tähtsa Rasti teesõlmeni, seades järjekordselt ohtu soomlaste kommunikatsioonid riigi põhja- ja lõunaosa vahel. Olukord rindelõigus oli murettekitav ning selleks, et peatada Oulu suunas edasirühkiv vaenlane, oli Soome ülemjuhataja sunnitud viivitamata saatma oma reservi, Oulus alles formeerimisel oleva 9. diviisi osade kaupa Suomussalmi suunale, kus nad ühendati 6.–7. detsembril kolonel Hjalmar Siilasvuo juhtimise all esialgu brigaadiks, seejärel diviisiks.

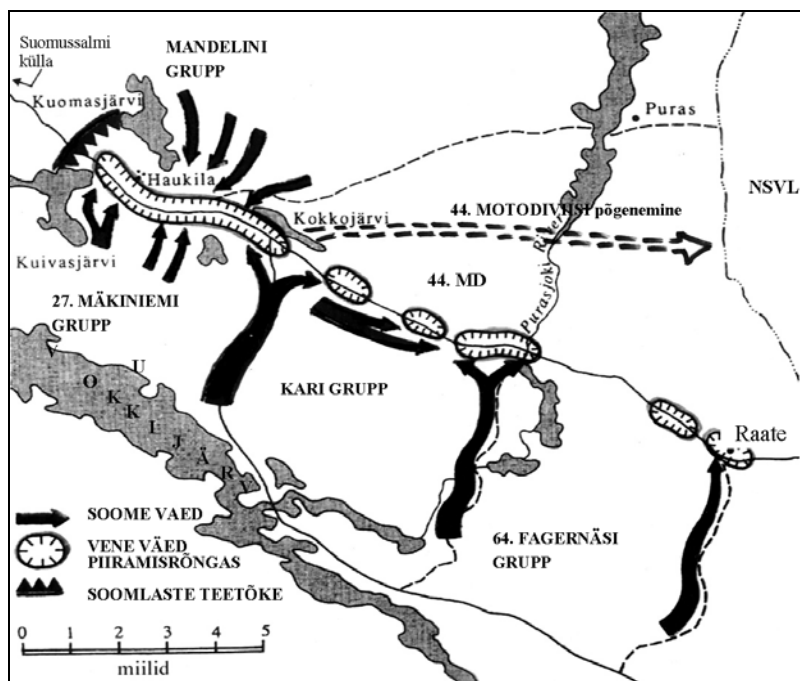
Siilasvuo kasutas kolonel Talvela juba Tolvajärvil edukaks osunud taktikat. Blokeeritud mehitatud sulgudega 163. laskurdiviisi eelüksused rindelt, alustas ta 11. detsembril vastasest oluliselt väiksemate jõududega rünnakuid Suomussalmis peatunud Vene üksuste tiibadele ja tagalale, jõudis seejärel diviisi varustusteedele Raate piirkonnas, lõikas need ära ja piiras tükeldatud diviisi sisse. Saanud juurde tugevdusjõude, alustasid soomlased 27. detsembril rünnakuid 163. laskurdiviisi peajõududele. Järgmise päeva õhtuks oli diviis peaaegu täielikult hävitatud, tema jäänused kaitsesid end meeletult Juntusranta piirkonnas.

⁷³ Manninen 2004. Lk. 25.

Skeem 7. Punaarmee 163. laskurdiviisi hävitamine Suomussalmis – jaanuar 1940

Veel kurvem saatus tabas 44. motoriseeritud diviisi, kelle NSV Liidu 9. armee juhataja oli hädas olevatele üksustele Raate teed pidi appi saatnud. Äsja Ukrainast saabunud, ilma talvevarustusega 44. motodiviis sai ülesande päästa kotis olev 163. diviis, kuid tema liikumine paksus lumes oli aeglane ning kolonn venis paljude kilomeetrite pikkuseks. Soomlased tõkestasid väikeste üksustega diviisi liikumisteed ja hakkasid tegema selle vastu pidevaid tiibrünnakuid. Väekoondis lagundati 5. jaanuariks osadeks (*mottideks*) ning hävitati kahe järgneva päeva ägedates lahingutes.

Skeem 8. Punaarmee 44. motodiviisi hävitamine Raate-Suomussalmi teel

Üksikud punaarmeevalde grupid püüdsid end metsa põgenedes päästa, kuid enamuses külmusid seal või hävitati jälitavate soome suuskurite poolt. Väga vähestel 163. laskurdiviisi ja 44. motodiviisi meestest õnnestus jõuda omadeni. Piiramisrõngast eluga pääsenud 44. diviisi ülem, brigaadikomandör A. Vinogradov anti koos oma staabiülema ja poliitkomissariga sõjakohtu alla ning lasti 11. jaanuaril 1940 oma ülesrivistatud diviisi jäänuste ees maha. Seega olid kõik 9. armee diviisid kas purustatud või sunnitud minema üle kaitsele. Lüüasaanud armee juhataja Duhhanov vahetati 20. detsembril välja hilisema Stalingradi lahingu kangelase, korpusekomandör Vassili Tšuikoviga.

Võit Suomussalmi all oli täielik – kaks vaenlase diviisi lakkasid eksisteerimast. Nõukodude vägede pealetung Oulu suunas oli peatunud ja venelased ei teinud rohkem katseid seda jätkata. Venelaste kaotused siin olid 27 500 meest (tapetud ja külmunud), lisaks sellele 1800 vangi, 131

suurtükki, 54 tanki, 430 autot ja traktorit.⁷⁴ Soomlased said rikkaliku sõjasaagi, mis läks peaaegu kohe ka kasutusse. Ühes järgnevas intervjuus prantsuse ajakirjaniku küsimusele, kes kõige rohkem abistab Soome armeed varustuse ja relvadega, vastas Lapi väegrupi ülem kindral K. Wallenius: “Muidugi venelased.” Soomlastel hukkus lahingutes kahe punadiiviisi hävitamisel 809 meest ja 1100 sai haavata.⁷⁵ Suomussalmi all vabanenud 9. diviisi paisati kohe Kuhmo juures pealetungiva Vene 54. laskurdiviisi vastu. Jõudnud 28. jaanuaril 1940 vaenlasega kontakti, alustas Siilasvuo juba järgmisel päeval rünnakuid 54. diviisi tiibadele ja tagalasse. Ka see väekoondis lagundati üksikuteks gruppideks, kuid lõpuni hävitada neid siiski jõudude vähesuse tõttu ei suudetud. 54. laskurdiviisi allesjäänud osad jäid piiramisrõngasse ning olid sunnitud tõrjuma soomlaste rünnakuid kuni sõja lõpuni.

Petsamo vallutamine

Murmanski suunal tegutseva Nõukogude 14. armee koosseisus oli sõja alustamisel kaks diviisi, 38 822 inimest (arvestamata piirivalvureid), 217 erinevat suurtükki, 38 tanki ja 77 lahingulennukit.⁷⁶ Armeed diviisid paiknesid järgmiselt: 14. laskurdiviisi asus kaitses Koola poolsaare rannikul, olles valmis tõrjuma dessante merelt; teise, 104. mägilaskurdiviisi polgud paiknesid Titovka jõe suudmes ja Rõbatši poolsaarel. Valgevenest oli Murmanski suunas raudtee-ešelonides teel veel üks – 52. laskurdiviisi.

Soome jõud polaarjoone taga olid tühised. Petsamo linna kaitses vaid kompaniisuurune üksus. Selleks oli Parkkinas piirivalvuritest formeeritud 10. üksik-kompanii kapten Voldemar Salmelo juhtimisel. Liinahamari sadamat kaitses ainult 5. üksik-suurtükkipatarei, milles oli neli vana, 1887. aastast pärinevat 75 mm suurtükki. Petsamo Nikkeli aktsiaseltsi reservväelastest suudeti õnneks moodustada veel üks, 11. kompanii.⁷⁷ Kogu Lapimaa põhjasektoris saadi piirivalvuritest, kaitseliitlastest ja reservväelastest kokku 757 meest. Teiste sõnadega, suhe punavägede ja Soome jõudude vahel selles rindelõigus oli järgmine: jalaväes 1:5, tankides

⁷⁴ Mannerheim 1952. Lk. 81–82.

⁷⁵ Петров, Степаков 2003. C. 420.

⁷⁶ Петров, Степаков 2003. C. 441.

⁷⁷ Leskinen, Juutilainen 2004. Lk. 530.

absoluutselt, välisuurtükkides 1:10, tankitõrjesuurtükkides 1:6, miinipildujates 1:15 Soome kahjuks.⁷⁸

30. novembri hommikul ületasid 14. armee üksused pärast lühikest suurtükiväe tulelööki Soome piiri. 104. mägilaskurdiviis sai ülesande vallutada Petsamo ja Liinahamari sadam ning jõuda Norra riigipiirile. Diviisi 95. laskurpolk möödus kaarmanöövriga Petsamost lõuna poolt, selleks et lõigata ära Petsamo-Rovaniemi maantee. Juba pealetungi esimesel päeval hõivasid punaväed täielikult Rõbatši ja Sredni poolsaare, neil asuvad 35 Soome piirivalvurit lahkusid lahinguta. Soome ohvitseride kõrgest au- ja vastutustundest neil rasketel päevadel räägib kõnekalt kapten Salmelo traagiline surm. Kapten, saanud 30. novembri õhtul teada ülekaalukate Vene jõudude pealetungist, andis käsu hävitada Liinahamari sadama rajatised, selles asunud kalapaadid ja -laevad ning pärast elanike evakueerimist põletada rannaäärsed külad. Suures osas viidi see käsk ka täide. Kuid venelaste pealetung kulges väga aeglaselt ning Salmelol tekkis mõne aja pärast kahtlus, et ta on Liinahamari ilmaasjata hävitanud. Arvates, et ta on tekitanud mõtlematu teoga oma rahvale korvamatut ja õigustamatut kahju, lasi täiesti alusetult süümepiinades vaevlev ohvitser enda maha. Pärast Salmelo hukkamist võttis kõigi Petsamo piirkonnas asuvate Soome üksuste juhtimise enda peale kapten Antti Pennanen, kes moodustas neist mittetäieliku pataljoni ja organiseeris linna kaitse.

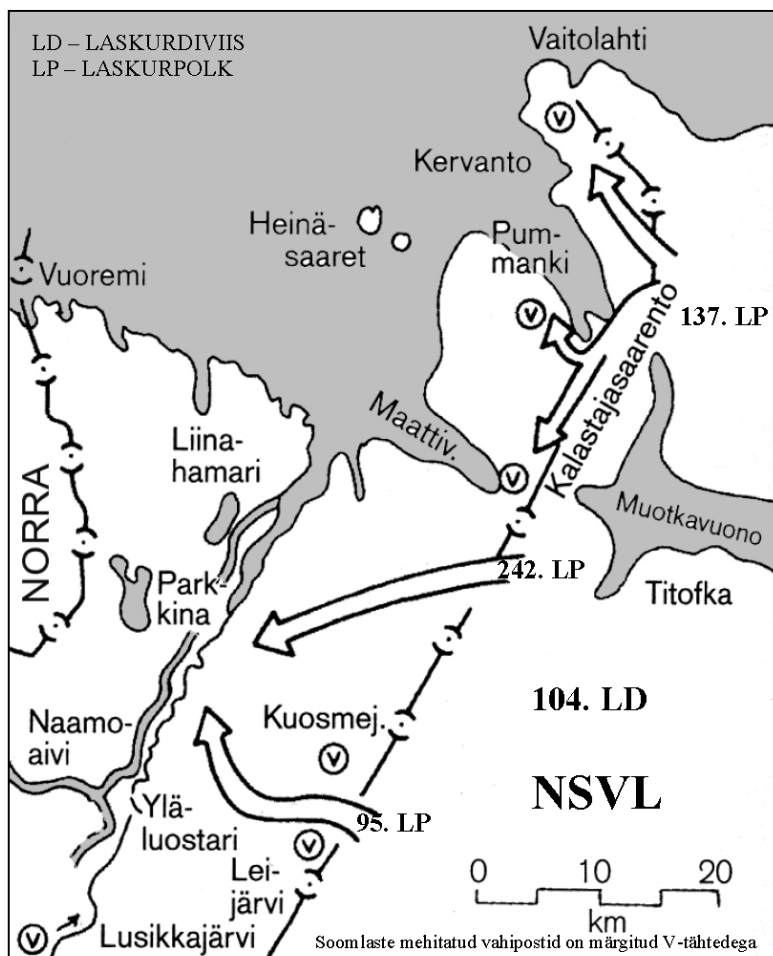
Petsamo suunas pealetungiv Vene 242. mägilaskurpolk sattus 1. detsembri pärastlõunal linna lähistel soomlaste tugeva püssi- ja kuulipildujatule alla. Lahing kestis hilise õhtuni. Punaväelastel õnnestus siiski oma sõjalaevade võimsal suurtükitle toetusel põlev linn õhtuks vallutada. Soome üksused, võttes kaasa kogu raskerelvastuse ning õhkides sillad ja teetammid, taandusid organiseeritult Luostari suunas. Järgnevatel päevadel jätkasid 14. armee üksused Soome väikeste gruppide pidevate varituste ja rünnakute all aeglast pealetungi piki Norra piiri Rovaniemi suunas. Ainsana neile vastuseisval kapten Pennaneni juhitud pataljonil ei olnud piisavalt jõudu, et ründav vaenlane peatada.

Olukord põhjas pani muretsema ka Soome armee kõrgema juhtkonna. 13. detsembril eraldati Lapimaa põhjaosas asuvad üksused Põhja-Soome väegrupist iseseisvaks, otse peakorterile alluvaks Lapimaa väegrupiks, mida asus juhtima kindralmajor Kurt Martti Wallenius. Grupi ülesanne seisnes Põhja-Soome kaitsmises ning seda eelkõige Salla suunal ründava vastase peatamises ja hävitamises.⁷⁹ Lapimaa väegruppi otsustati tugev-

⁷⁸ Петров, Степачков 2003. С. 442.

⁷⁹ Leskinen, Juutilainen 2004. Lk. 533.

dada veel kahe jalaväepataljoni ning kohalikest kaluritest ja jahimeestest formeeritud 400-mehelise salgaga. Ent nende jõudmine rindejooneni võttis aega ja venelaste pealetung jätkus.

Skeem 9. Vene 104. diviisi edasilikumine Rõbatsi poolsaarele ja Petsamo põhjossa

Punavägedel õnnestus Põhja-Lapis liikuda 18 ööpäeva jooksul vahetpidamatute lahingutega riigipiirist edasi ligi 150 km. Kõige kaugemale Petsamost, 110 km kaugusele Rovaniemi suunas jõudsid värskelt lahingusse toodud 52. laskurdiviisi eelüksused, kes peatusid Höyhenjärvi piirkonnas. Metsiku tühermaa ja karmi polaaralve tingimustes tegutseva 14. armee pealetungis osalevad väeosad olid üsna kurnatud. Nad vajasisid aega puhkuseks ja oma varude täiendamiseks. Punaarmeeelaste võitlustahet mõjutasid negatiivselt mitu nädalat kestvad pidevad lahingud soomlastega neile võõra polaaröö tingimustes ning raskused varustamisega. Kasutanud ära pausi, korraldasid soomlased oma kaitse Kornettijokil, Heteojal ja Nautsis. Pärast mõnepäevast puhkust käivitas kapten Pennanen venelaste vastu tõelise sissisõja. Ainult veebruarikuu jooksul käis vaenlase tagalas reididel kokku 19 kahe jao ja kuni poole kompanii suurust Soome suusaüksust.⁸⁰ Uut pealetungi Rovaniemi suunas alustas 14. armee ööl vastu 24. veebruari. Järgnevate päevade lahingutes ülekaaluka vaenlasega oli Pennaneni pataljon sunnitud taanduma Nautsijoki läänekaldale, kuhu rindejoon punavägede korduvatele rünnakutele vaatamata jäi pidama kuni sõja lõpuni. Väärib märkimist, et Pennaneni üksuse kaotused olid väikesed, vaatamata enam kui kahekuulistele ägedatele lahingutele ning pidevale taandumisele. Langenuid oli kokku 33, haavatuid 87 ja kadumajäänuid 69. Soomlased hindasid punaarmeeelaste kaotusteks 900 hukkunut.⁸¹

PUNAARMEE STRATEEGILINE PEALETUNG

Kahe esimese sõjakuu tulemused šokeerisid NSV Liidu juhtkonda. Soome armee oli saavutanud mitmeid silmapaistvaid võite Põhja-Laadogas ja Karjalas ning peatanud venelaste pealetungi oma peakaitseliini ees Kannasel. Meretskovi sõnul oli Stalin sõja käiguga äärmiselt rahulolematu ja vihane. Ta nõudis kiiret edasilikumist ja edu.⁸² Punaarmee esialgse sõjaplaani läbikukkumise põhjuseks olid valearvestused Soome kaitsevõime osas, vägede nõrk väljaõpe ja ettevalmistamatus sõjategevuseks ääretute metsade ning karmi talve tingimustes, nende hajutatud kasutamine ja sellest tulenev löökide ebaefektiivsus. Planeerimisel ei arvestatud ka sõjatandri omapära, hõreda teevõrgu ja maastiku raske läbiääsetavusega, mis ei võimaldanud kiiresti manööverdada, koondada

⁸⁰ Leskinen, Juutilainen 2004. Lk. 535.

⁸¹ Leskinen, Juutilainen 2004. Lk. 538.

⁸² Мерецков 1984. С. 181.

üksusi vajalikku kohta ja teha üheaegseid rünnakuid suurte väekoondistega. Vaatamata suurele ülekaalule, ei suutnud Nõukogude väepealikud seda eduks muuta. Saanud 1939. aasta detsembri lahingutes kaotuse osaliseks, otsustas Kremli juhtkond võtta operatiivpausi ja põhjalikult ette valmistada uue suurpealetungi. Sõda, mida Nõukogude propaganda esitas maailmale kangekaelselt vaid relvakonfliktina, muutus strateegiliseks. Meretskov operatsiooni juhina kaotas Stalini usalduse. Juba kaks nädalat pärast sõja algust saadeti Leningradi tekkinud olukorda inspekteerima kindralstaabi esindaja, tulevane marssal Matvei Zahharov. 16. detsembril, pärast tagasipöördumist Moskvasse, esitas Zahharov oma ettepanekud:

- 1) pealöögi suund Kannasel tuleb nihutada Kiviniemilt lääne poole, Viiburi suunale;
- 2) Soome kindlustuste hävitamine tuleb korraldada täpselt vastavalt Punaarmee normatiivaktile “Kindlustusvöönditest läbimurdmise eeskiri”;
- 3) vägede juhtimise parandamiseks on otstarbekas luua kaks rinnet: Looderinne Karjala kannasel ja Karjala rinne Laadoga järve ning Murmanski vahelisel alal.⁸³

Jaanuaris 1940 tehti Meretskovile Stalini nimel hoiatus, et kui ta ei löö oma vägedes korda majja, antakse ta kohtu alla.⁸⁴

Soome kampaaniaga seonduva olukorra arutamiseks korraldati jaanuari esimestel päevadel NLKP poliitbüroo eristung, kuhu oli kutsutud Leningradi sõjaväeringkonna kõrgem juhtkond ning 1939. aasta Poola “vabastusretke kangelased”, Kiievi ja Valgevene sõjaväeringkondade ülemad S. Timošenko ja M. Kovalev. Kindralstaabi ülem Šaposnikov pakkus sõja jätkamiseks peaaegu sama plaani, mille ta oli Mannerheimi liinist läbimurdmiseks esitanud mõni kuu tagasi. Nüüd see üldjoontes ka kinnitati. Operatsiooni hakkas juhtima Punaarmee kõrgem juhtimisorgan – Stavka.

Soomele kallaletungivate vägede struktuur ja juhtimine korraldati ümber. Stavka 7. jaanuari 1940. aasta otsusega loodi Kannasel Looderinne, mille juhiks määrati Kiievi sõjaväeringkonna juhataja, 1. järgu armeekomandör Semjon Timošenko. Tema alluvusse läksid Meretskovi 7. armee ning Moskva käsul 29. detsembril loodud uus, korpusekomandör V. Grendali juhtimise all olev 13. armee. Ainuüksi 1940. aasta jaanuari jooksul said Looderinde väed täienduseks 12 laskurdiviisi ja 6 suurtükiväepolku Moskva, Kiievi, Odessa, Uurali, Siberi ja Volga-äärse sõjaväering-

⁸³ Manninen 2004. Lk. 38.

⁸⁴ Шерстнев 2005. С. 85.

konna koosseisust. Suurpealetungi alguseks oli rinde koosseisus 23 diviisi. Rinde tagalas, Leningradi oblasti läänepoolses osas, paiknes kõrgema ülemjuhatuses reservis veel kolm laskurdiviisi, ratsaväekorpus ja tankibrigaad. Neid plaaniti kasutada pealetungiks Viiburile pärast läbimurret Mannerheimi liinist.⁸⁵

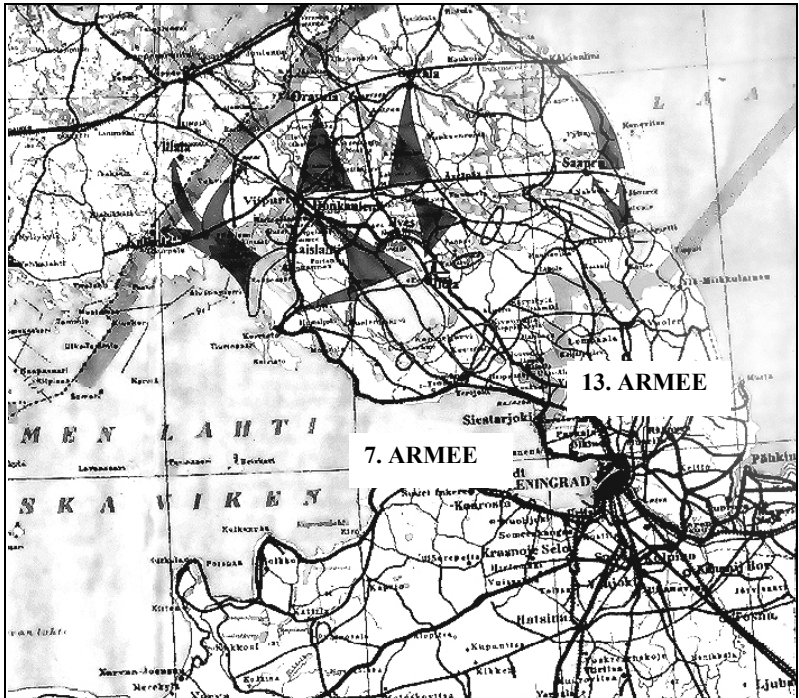
Detsembrikuu ebaõnnestumised sundisid Vene sõjalist juhtkonda tõsiselt ümber korraldama üksuste väljaõppe. Erilist tähelepanu pöörati koostöö harjutamisele jalaväe, tankide ja suurtükiväe vahel kaitserajatiste ründamisel. Täiendavalt formeeriti ning õpetati välja 40 suusapataljoni ja 200 suusaeskadroni, milledesse kokku määrati 45 000 meest.

Samal ajal vägede ettevalmistustega jätkusid Vene lennukiväe rünnakud Soomele. Stavka 3. jaanuari 1940. aasta käsus märgiti: “Lähima kümne päeva jooksul me peame kasutama pommilööke süstemaatiliselt ja jõuliselt sügaval tagalas paiknevate sihtmärkide vastu, selliste nagu administratiivobjektid, relvatööstus, raudteesillad ja -jaamad, sadamad ja kaubalaevad.”

Suured muudatused toimusid ka põhja pool Laadogat asuvate vägede koosseisus: reorganiseeriti nende juhtkond, loodi uus 15. armee. Kolm armeed – 8., 15. ja 9. armee – said uued juhid, vastavalt siis 2. järgu arme juhatajad G. Šterni ja M. Kovaljovi ning korpusekomandör V. Tšaikovi. Jaanuaris kõne all olnud Karjala rinde loomisest siiski loobuti ning Laadogast põhja pool tegutsevad armeed jäid sõja lõpuni Stavka otsealluvusse. Seega oli 1. veebruariks 1940. aastal Põhja-Jäämere ja Balti mere vahelisele alale Soome vastu koondatud punavägede 40 diviisi, 8 tankibrigaadi, 10 tankipolku, 3 õhudessantbrigaadi ning hulk piirivalve, reserv- ja tagalaüksusi – kokku 957 675 punaväelast ehk peaaegu üks kolmandik 3,5-miljonilisest Punaarmees.⁸⁶ Nende käsutuses oli 11 266 suurtükki ja miinipildujat, 2998 tanki ja 3253 lahingulennukit. Vägede juurdevool jätkus veel ka suurpealetungi käigus.

⁸⁵ Соколов 2000. С. 233.

⁸⁶ Manninen 2004. Lk. 41–42.

Skeem 10. Punaarmee teise suurpealetungi plaan Karjala Kannasel – veebruar 1940

Looderinde juhataja S. Timošenko valmistas uut suurpealetungi ette põhjalikult, valides erilise hoolega pealöögi suunda, mille õigest valikust sõltus tegelikult kogu läbimurdeoperatsiooni edu. Ta sõitis läbi kogu rinde, tutvudes maastiku ja Soome kaitsega, arutades võitlusmeetodeid alluvate ohvitseridega. Pealöök otsustati anda Viiburi suunal. Seda pidid toetama kaks abilööki: üks rinde paremal tiival Käkisalme suunal ja teine, haarav löök vasakult, üle Soome lahe jää Viiburist põhja poole. Selle läbiviimiseks loodi nn korpusekomandör D. Pavlovi grupp järgmises koosseisus: kolm laskurdiviisi (86., 91. ja 173.), 3. ratsaväekorpus (7. ja 36. ratsaväediviis) ning 29. tankibrigaad. Vastavalt rindejuhataja plaanile pidid 7. ja 13. armee üksused operatsiooni kaheksandal-kümnendal päeval

jõudma Käkisalmi-Antrea-Viiburi joonele ning sellega otsustama sõja tulemuse.⁸⁷

Läbimurre valitud sektoris töötas suuri eeliseid otsustavaks operatsiooniks kogu rinde ulatuses ja andis Timošenko arvates head võimalused kogu soomlaste Kannase armee purustamiseks. Arvestati ka, et Soome suuruselt teise linna, Viiburi langemine võib tekitada vastasele suure moraalse, materiaalse ja strateegilise kahju. Nõukogude väed olid kõigest 30–35 km kaugusel linnast. Ka maastik Muolaanjärvi-Summa sektoris oli pealetungiks kõige soodsam. Seal oli hea teevõrk ja vähe järvi, mis võimaldas kasutada suurt hulka sõjatehnikat ja raskerelvastust.

3. veebruaril 1940. aastal saatis Looderinde juhtkond oma vägedele pealetungi operatiivdirektiivi. Soome kaitsesüsteemi läbimurde saavutamiseks koondati pealöögi – Viiburi – suunale tohtu hulk vägesid. Direktiivi kohaselt sai rinde paremal tiival tegutsev 13. armee ülesande anda pealöök vähemalt viie laskurdiviisiga oma vasakul tiival, Vuoksijärvi ja Muolaanjärvi vahelises lõigus, ning kaks toetavat lööki: esimese kahe laskurdiviisiga Käkisalmi suunal oma paremal tiival Taipaleenjoki läänekaldal asuvalt sillapealt; teise 142. laskurdiviisiga üle Suvantojärvi jää. Armee pidi jõudma nelja-viie päevaga Lohijoki-Purpua-Riitasaari-Ilvese joonele ning seejärel jätkama pealetungi Käkisalmi ja Antrea suunas. Ülesandeks oli hoida ära Soome üksuste võimalik ümberpaigutamine läände, appi Viiburi kaitsjatele. Koostöös 7. armeega tuli viia lõpule vastase Kannase armee peajõudude purustamine. Ülesande täitmiseks oli 13. armee koosseisus kolm (3., 15. ja 23.) laskurkorpust üheksa diviisiga (4., 8., 17., 49., 50., 62., 136., 142. ja 150. laskurdiviis) ning 39. tankibrigaad.

7. armee pidi andma pealöögi üheksa laskurdiviisiga oma paremal tiival, lõigus Muolaanjärvi-Karhula ning koostöös 13. armee vasaku tiiva väekoondistega murdma läbi vastase kindlustatud vööndist Yrjölä-Ristseppälä suunal, jõudma neljandal-viiendal operatsioonipäeval joonele Lohijoki – Purkua – Ilves – Kämärä raudteejaam – Humola ning jätkama pealetungi Antrea ja Viiburi suunas. Armee vasakul tiival oli plaanitud toetav löök kahe laskurdiviisi jõududega. Ülesande täitmiseks oli 7. armee koosseisus neli (10., 19., 34. ja 50.) laskurkorpust kaheteistkümne diviisiga (7., 24., 42., 43., 51., 70., 80., 90., 100., 113., 123. ja 138. laskurdiviis), 1., 13., 20., 35. ja 40. tankibrigaad ning 15. motolaskurkuulipildujabrigaad.⁸⁸

⁸⁷ Аптекарь 2004. С. 188.

⁸⁸ Аптекарь 2004. С. 189–190.

Mõlemas armees loodi võimsad suurtükiväegrupid. Peale diviiside ja armeekorpuste koosseisuliste suurtükiväeüksuste oli 7. armees veel seitse polku ja kaks diviisjoni nn suure võimsusega suurtükiväge kõrgema ülemjuhatuses reservist ning 13. armeel täiendavalt kuus suurtükiväepolku ja kaks -diviisjoni. Igal armeel olid ka omad lennuväeüksused: 7. armeel kümme ja 13. armeel viis lennupolku.

Edu tagamiseks pealöögi suunal otsustas Timošenko luua Looderinde vägede operatiivrivistuses neli pealetungiešeloni: üksteist diviisi pidid ründama esimeses laines; seitsme armeekorpuse teise ešeloni diviisid moodustasid teise liini; 13. ja 7. armee kaks üldreservi kuuluvat diviisi koos tanki- ja mehhaniseeritud brigaadidega olid kolmandas ešelonis ning rindejuhataja kaks reservdiviisi koos "Soome rahvaarmee" kahe diviisiga pidid tegutsema neljandas ešelonis.

Armeekorpus (50 000–60 000 meest) ründas rindelõigus laiusega 5–6 km, diviis 2–2,5 km, polk 700–800 m ja kompanii vähem kui 400 m lõigus.⁸⁹ Selline tihendatud lahingukord võimaldas anda punaohvitseride arvates võimsa esimese löögi ning vajadusel pidevalt tugevdada vägesid pealetungi laiendamisel vastase kaitse sügavuses. Põhimõtteliselt oli tegemist ühe esimese nn sügava operatsiooni doktriini rakendamise katsega Punaarmee poolt.

Kogu jaanuarikuu pildistasid Vene luurelennukid Soome kaitserajatisi, armeede ja korpuste staabid töötasid välja ja täpsustasid operatsiooniplaane, suurtükivägi ehitas oma laskepositsioone ning tegi vajalikud siselaskmised. Läbimurdelõiku koondati suur hulk raskerelvi, igal rindekiilomeetril paiknes keskmiselt 50 suurtükki.

Looderinde esimese operatsiooni sügavuseks oli arvestatud 20–25 km ja kõigi järgnevate plaanitud operatsioonide üldiseks sügavuseks 60–65 km, milleks nähti ette 12–15 ööpäeva. Pealetungitempoks arvestati läbimurdel 2–3 km ööpäevas ning tegutsemisel Soome kaitse sügavuses 6–10 km ööpäevas.

Suurpealetungi eel, 10. veebruaril oli Looderinde koosseisus kokku 705 360 punaväelast, 109 739 hobust, 35 546 autot, 4519 traktorit, 5796 suurtükki ja miinipildujat, 2303 tanki ning koos Balti laevastiku lennuväega ligi 2200 lennukit.⁹⁰ Soome Kannase armeel oli sellele hiiglaslikule väehulgale vastu panna ligi sada tuhat sõjameest, vähem kui 500 suurtükki ja miinipildujat, 30 tanki ja 200 lennukit. Nõukogude vägede ülekaal

⁸⁹ Зимняя Война 1939–1949. Кн. 1, 1999. С. 306.

⁹⁰ РГВА. Коллекция Оп.1, Д. 645.

oli seega elavjõus seitsmekordne, suurtükiväes kaheteist ja poole kordne, lahingulennukites üheteistkümnekordne ja tankides absoluutne.

Looderinde strateegiline üldpealetung algas 1. veebruaril kümnepäevase suurtükiväe ettevalmistustule ja vahetpidamatute lennuväe õhurünnakutega. Punatähelised pommitajad sooritasid selles ajavahemikus üle 4000, hävitajad enam kui 3500 lahingulendu. Ainult 7. armee suurtükivägi tulistas iga päev välja ligi 12 000 mürsku. Samal ajal võimsate tulelõhkidega sooritas 7. armee ajavahemikus 1.–9. veebruarini 100. ja 113. laskurdiviisiga mitmeid väiksemaid rünnakuid Soome kaitsesüsteemi tundmaõppimiseks ning oma positsioonide parandamiseks. Näiteks 5. veebruaril oli nendesse rünnakutesse kaasatud 100–150 tanki. Edukamaks osutus 100. laskurdiviis, kellel õnnestus kiiluda end sisse Hotineni vastupanuõlme ja hävitada mõned soomlaste betoontulepesad.

Looderinde peajõudude suurrünnak Soome peakaitseliinile algas 11. veebruaril võimsa suurtükitule saatel 15 km laiuses läbimurdelõiguse Muolaanjärvi ja Karhula vahel. Vene suurtükke oli selles lõigus nii palju, et neile ei jätkunud ruumi ja nad seisid ratas ratta kõrval. Siia olid koondatud ka peaaegu kogu lennuväe õhulõõgid.⁹¹ Timošenko eesmärgiks oli purustada võimsate lõhkidega kaitserajatised Mannerheimi liinil, tekitada kaugtulega Soome üksustele maksimaalsed kaotused, desorganiseerida kaitsesüsteem ning vallutada Viiburi. 7. armee juhataja Meretskov määras rünnaku ettevalmistustule pikkuseks oma armee lõigus 2 tundi 20 minutit (9.40–12.00). 13. armee juht Grendal nägi selleks ette kolm tundi (8.50–11.50). Jalaväe ja tankide rünnak pidi algama vastavalt kell 12.00 ja kell 11.50. Soomlastel oli ka natuke õnne – Vene lennuvägi ei saanud esimesel päeval halva ilma tõttu ründetegevuses osaleda, mis kergendas teataval määral kaitsjate olukorda.

Suurtükitule ajal asusid punaväe tanki- ja jalaväeüksused rünnaku lähteasendisse ja niipea, kui tuli kandus vastase kaitse sügavusse, läksid üle pealetungile. Puhkesid ägedad lahingud. Vaatamata tugevale vastupanule, hävitasid Punaarmee ründeüksused pealöögi suunal esimese päeva jooksul seitse kaitsjate betoonrajatist ning liikusid poolteist kilomeetrit edasi peapositsiooni sügavusse. Teistes sektorites suutsid 7. ja 13. armee ründeüksused küll ületada tõkestusvööndi ning vallutada üksikud tulepesad ja punkrid, kuid olid siis sunnitud tugeva vastupanu tõttu peatuma. Järgmisel päeval jätkusid venelaste rünnakud ida pool Summajärvit ning neil õnnestus saavutada edu Lähde sektoris, kuhu paisati kiiresti täiendavad jõud – 7. ja 90. laskurdiviis.

⁹¹ Шерстнев 2005. С. 91.

Viis päeva kestvate vahetpidamatute rünnakutega suutsid venelased suurte kaotuste hinnaga kiiluda end kuni 4 km sügavusele Mannerheimi liini. Ebavõrdne võitlus jätkus pausideta. Edu saavutas vene 50. laskurkorpus, kellel õnnestus hõivata kindlustused Summa-Hotineni, Leipäsuo ja Taipale piirkonnas ning laiendada 17. veebruariks läbimurdelõiku juba 12–15 km sügavuseni ning 10–12 km laiuseni. Selle likvideerimiseks puudusid Mannerheimil vajalikud täiendavad üksused ja vahendid. Kuid Soome vägede visa ja organiseeritud vastupanu ei võimaldanud Loode- rinde juhtkonnal ellu viia esialgset kava – murda läbi laial rindel –, sest kõik ülejäänud väekoondised polnud nii edukad kui 50. korpus. Täielikult ebaõnnestusid ajavahemikus 11.–15. veebruar 13. armee 15. ja 23. laskurkorpuse poolt tehtud läbimurdekatsed.

Pärast esimesi ebaõnnestunud lahinguid hakkasid 16. veebruaril ikkagi vilja kandma venelaste jõupingutused 13. armee paremal tiival, kus nad ületasid 18 km lauses lõigus Soome esimese kaitsepositsiooni, liikudes 4–5 km edasi ning jõudsid Punnusjärvi põhjakaldale, Kyyrölä põhjaossa ja Muolaanjärvi põhjakaldale. Seega olid 16. veebruari õhtuks Mannerheimi liini võtmepositsioonid hävitatud, kusjuures nende kaitsjad kandsid suuri kaotusi. Tõhusat abi oma maavägede üksustele osutas Nõukogude lennuvägi, püüdes maksimaalselt purustada soomlaste kindlustusi. Õhurünnakute intensiivsusest räägivad järgmised numbrid: 17. veebruaril sooritas punalennuvägi oma maaväe toetuseks 2082, 18. veebruaril 1741, 19. veebruaril 1359, 20. veebruaril 1579, 21. veebruaril 1093, 26. veebruaril 1837, 27. veebruaril 1265 lahingulendu.⁹²

7. armee läbimurdeüksused sundisid kaitsjaid peapositsioonil Summa ja Lähde sektorites taganema, kaitse stabiilsuse hoidmiseks oli Mannerheim sunnitud andma Kannase armeele loa taanduda vajadusel oma põikpositsioonidele, kuhu soomlased 15. veebruariks ka liikusid. Kuid mitmes rindelõigus kaitse tekitatud mõrad nõrgestasid oluliselt soomlaste rinde püsivust Kannasel ning 17.–19. veebruaril taandusid kaitsjad organiseeritult kogu Vuoksi veevõtjaama ja Soome lahe vahelise rindega vahepositsioonile (VT-liinile).

Saanud teada Soome vägede taganemisest, andis Timošenko 17. detsembril 7. armeele käsu pidevalt jälitada Soome üksusi ning takistada nende üleminekut kaitseesse, mis aga tervikuna ebaõnnestus. Nõukogude vägede pealetungitempo siiski kasvas märgatavalt, olles 6–10 km ööpäevas. Vene eelüksused jõudsid VT-liinini juba 17. veebruaril. Soome vahkaitsepositsioon kulges Muolaanjärvi idakaldast läbi Pieni-Pero ja

⁹² Петров, Степакон 2003. С. 290.

Näykkijärvi kuni Sommee raudteejaamani Viiburi lahe kaldal. Paksu lumega kaetud metsane, teedeta maastik ja soomlaste aegsasti ettevalmistatud, otsustav vastupanu ei võimaldanud 7. armee mehhaniseeritud eelüksustel käigult hõivata kaitseliini. Laiaulatuslikke rünnakuid sellele alustati järgmisel päeval. Vaatamata südile vastupanule, jõudsid kaitses läbimurdnud Vene tankid kaks päeva hiljem Soome kaitses positsiooni taha Mustalampi piirkonnas ning jätkasid liikumist piki Viiburi-Muolaa maanteed. Õnneks suutsid kaitsjad Vene jalaväe tankidest ära lõigata ja peatada. Ehkki tankid ei saanud ilma jalaväeta hõivata ja hoida ala, tegid tagalas liikuvad sõjamasinad närviliseks siin kaitses asuvad, äsja mobiliseeritud, kogenematud Soome üksused. Punaarmee puhastas 17.–25. veebruari jooksul kaitsjatest kogu Mannerheimi liini lääneosa, vallutas Koivisto kindluse ja saared ning Viiburi lahe sissepääsu kaitsvad rannapatareid. Kannase armee parema tiiva taandumine VT-liinile suurendas oluliselt survet ka Soome III korpuse läänetiivale Vuoksi jõe piirkonnas. Korpus oli sunnitud tiiba tugevdama, paigutades sinna üksusi teistest rindelõikudest.

Venelaste kontrolli all olid nüüd kõik idast Viiburisse viivad teed. Teatud hingetõmbeaja soomlastele andis 21.–23. veebruaril märatsenud tugev lumetorm, mis aeglustas ja raskendas tunduvalt punavägede pealetungi. Ka lahingutes räsitud, suuri kaotusi kandnud ja väsinud Vene ründeüksused vajasid jõudude taastamiseks aega – 26.–27. veebruarini tehti pealetungis operatiivpaus. Selle jooksul reorganiseeriti vägesid ja paigutati neid ümber, hooldati relvastust ja tehnikat ning puhati. 26. veebruari hommikul andis Looderinde juhataja oma vägedele korraldused, kuidas murda läbi soomlaste teisest kaitseliinist.

Pärast kahepäevast puhkust ja ettevalmistusi asusid Nõukogude väed 28. veebruaril uuele üldisele pealetungile. Nende eesmärk oli hävitada Soome jõud Viiburi piirkonnas ning jõuda Käkisalme-Joutseno-Lappeenranta-Luumäki-Virojoki joonele. Pärast raskeid lahinguid oli Soome ülemjuhataja reservide puudusel sunnitud 28. veebruaril andma loa taandumiseks oma viimasele tagakaitsepositsioonile (T-liin).⁹³ Karm talv ja lumerohkus raskendasid õnneks oluliselt venelaste pealetungi. Paksus lumes abitult lõpututes liiklusummikutes seisvad tankid ja suurtükid ei suutnud tekitada soomlastele suurt kahju ning võimaldasid organiseeritud taganemise viimasele kaitseliinile.

Venelased saavutasid sellega kontakti Viiburi-Tali suunal 1.–2. märtsil, kuid raske maastik tegi võimatuks tankide ja mehhaniseeritud üksuste

⁹³ Manninen 2004. Lk. 49.

ulatusliku kasutamise selles lõigus. Timošenko otsustas nüüd arendada pealetungi 13. armee jõududega, vallutada Soome kaitseliini Äyräpäänjärvi taga ning jätkata rünnakuid põhja ja loode suunas. 7. armee eelüksused pidid samal ajal liikuma põhja suunas, möödudes kaarega Viiburi piirkonna kindlustustest ida poolt. Rindejuhataja reserv (kolm diviisi ja toetusüksused) nimetati ümber 28. korpuseks ning allutati 29. veebruaril 7. armeele.

Jõud Kannasel olid liiga ebavõrdsed. Punaarmee käsutuses olid piiramatud hulgad kahuriliha, mida aeti lahingusse külmavereliselt ja hoolimatult. Väikesel rahval niisugust inimressurssi ei olnud, tema kaitsevägi oli verest tühjaks jooksmas. 3. märtsiks jõudsid Nõukogude väed Viiburi lähistele. Linna pärast puhkesid kümnepäevased ägedad lahingud. Kaitsjate olukorda raskendas järsult suurte Punaarmee üksuste rünnak üle Viiburi lahe jää Häränpäänniemi ja Vilaniemi piirkonda selle läänekaldal ning jõudmine linna lähistele põhja suunalt. Venelasel õnnestus 8. märtsil läbi lõigata tähtsaim Viiburist Helsingisse viiv maantee. Soome ülemjuhatus oli sunnitud olukorra päästmiseks kiiresti formeerima Hamina ning Vilaniemi vahelise ruumi kaitseks uue, nn Hamina grupi, kuhu saadeti kõik veel olemasolevad reservid. Soome sõdurid kaitsesid Viiburit ennenähtamatu külmaverelisuse ja ennastsalgavusega. Ägedad lahingud käisid linnas veel ka kaks tundi pärast seda, kui 13. märtsil 1940. aastal jõustus vaherahulepe Soome ja NSV Liidu vahel. Linna keskosa jäigi Vene üksustel vallutamata.

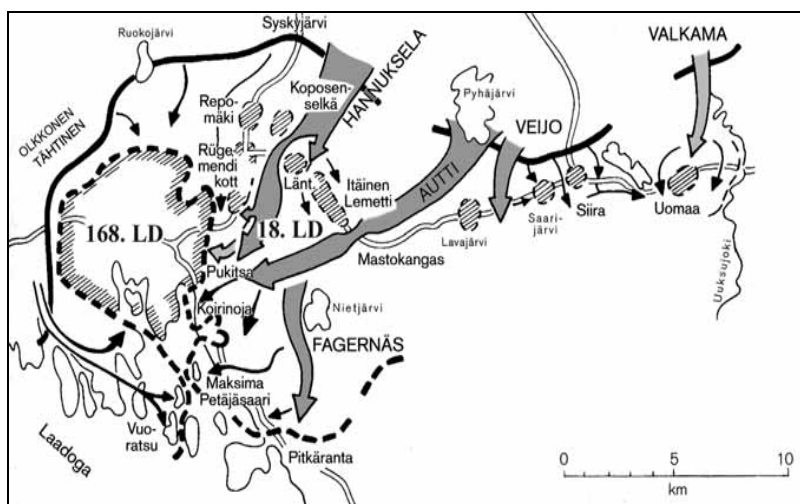
Pavel Aptekari andmetel oli sõja lõpupäeval, 13. märtsil, Karjala maakitsusel võitlevate Soome vägede koosseisus 124 000 meest, 283 väli- ja 72 tankitõrjesuurtükki, 96 miinipildujat, 120–130 lennukit ja 30 tanki. Nõukogude poolelt ründas neid mitmekordselt suurem väehulk: ligi 760 000 punaväelast, enam kui 7100 suurtükki ja miinipildujat, ligi 3000 tanki, enam kui 600 soomukit ja 2000 lennukit.⁹⁵

Lahingud Laadoga ja Jäämere vahel

Ehkki Nõukogude vägede teise suurpealetungi raskuspunkt oli Karjala maakitsusel, pööras Punaarmee juhtkond suurt tähelepanu ka Laadoga järvest põhja pool tegutsevate väekoondiste järgnevatele operatsioonidele. Stavka tugevdas vägesid ning valmistas Laadoga ja Petsamo vahelises ruumis ette pealetungi Soomele mitmes erinevas kohas. Nii suurendati

⁹⁵ Аптекарь 2004. С. 262.

Petrozavodski-Sortavala suunal tegutsevaid üksusi enam kui kaks korda, lisades olemasolevale kaheksale diviisile veel kaheksa jalaväe- ja kaks ratsaväediviisi.⁹⁶ Juhtimise lihtsustamiseks jagati põhja pool Laadogat tegutsev 8. armee kaheks osaks. Stavka määras 10. jaanuaril 1940 põhjapoolse 8. armee juhatajaks 2. järgu armeejuhataja G. Šterni. Lõunapoolne osa endisest 8. armeest reorganiseeriti 15. armeeks ning seda asus juhtima 2. järgu armeejuhataja M. Kovaljov. Samal ajal jätkus Soome vägede edukas sõjategevus Karjalas ka veebruaris. Neil õnnestus 18.–19. veebruaril piirata sisse ja hävitada veel üks Nõukogude väekoondis – 18. laskurdiviis. Kokku olid veebruari lõpuks põhja pool Laadogat ja Karjalas Vene üksused sisse piiratud viies erinevas kohas (suurim *motti* oli Kiteläs) ning Soome vägede rünnakud nende vastu jätkusid.

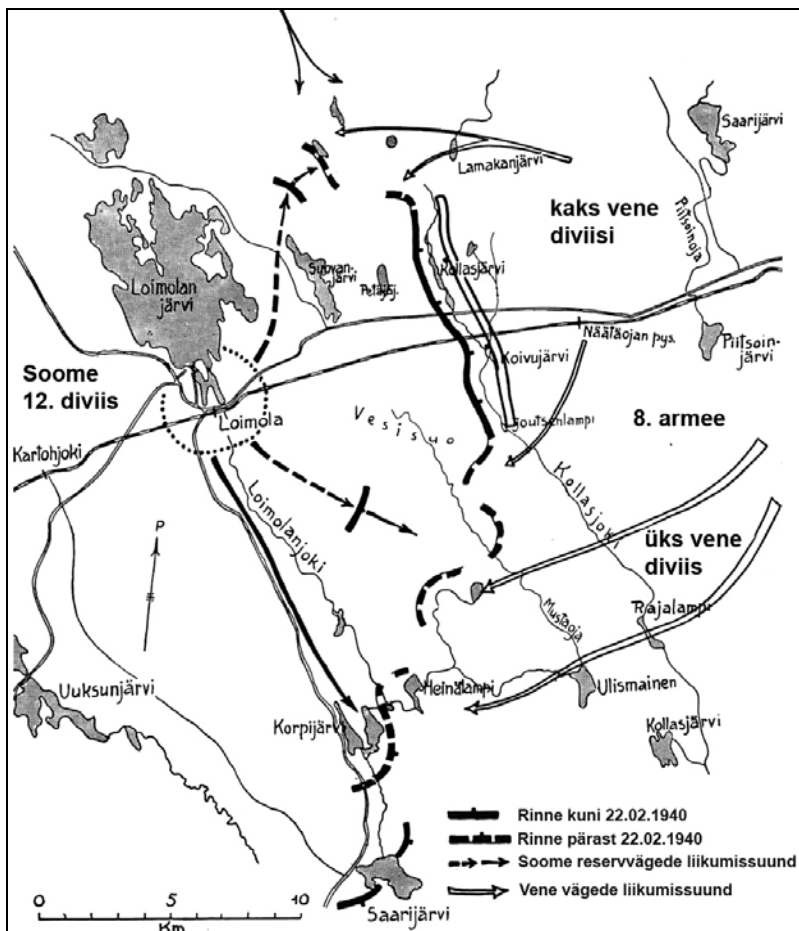

Skeem 11. Soome IV korpuse vastupealetung 6.-16. jaanuaril 1940

Selleks et kergendada läbimurret Kannasel ning vältida sinna Soome reserveid juurdetoomist Karjalast, andis Stavka 12. veebruaril 15. armeele käsu rünnata Impilahti-Sortavala piirkonda ning jõuda joonele Sortavala-Koukkaniemi-Rauhalahhti. Üks armee pealetungi eesmärke oli ka avaldada Käkisalmla suunal tegutsedes survet Kannasel paikneva Soome armee

⁹⁶ Manninen 2004. Lk. 50.

vasakule tiivale ja tagalale. Enne seda aga pidi 15. armee piiramisrõngast vabastama 18. laskurdiviisi. Armee staap ja armeejuhataja Kovaljov töötasid ülesande täitmiseks välja kolmeetapilise pealetungiplaani, kuid kõik katsed seda ellu viia kukkusid läbi. Punaarmee ülemjuhatus vahetas 25. veebruaril armeejuhi välja.

Skeem 12. Kollaa rinne veebruar–märts 1940

15. ja 8. armee suurpealetung algas teisel märtsil. Kasutades oma lahinguvistuse tiibadel suuskurüksusi, pressisid 8. armee kuus diviisi raske-suurtükiväe toetusel aeglaselt edasi Kollaa suunas. Nende eesmärk oli piirata sisse Loimola piirkonnas asuv Soome 12. diviis ja hävitada see. Ehkki Soome IV korpuse juhtkond paiskas ründava vaenlase vastu kõik oma reservid, ei suudetud Nõukogude vägesid lõplikult peatada. Eriti rasked lahingud puhkesid Kollaanjärvist lõuna pool, kus Soome üksused osutasid meeleheitlikku vastupanu, peatades lõpuks Vene üksuste edasi-liikumise. Pingeline võitlus Loimola pärast käis kuni rahu kehtestamiseni 13. märtsil, kuid pealetungi eesmärk jäigi 8. armeel saavutamata.

Olukord 15. armee lõigus oli märtsi algul oluliselt keerulisem kui naabritel, 8. armeel. Soomlastel oli õnnestunud 15. armee vastutuselal sisse piirata kaks – 168. ja 18. – laskurdiviisi ning nüüd püüdsid nad neid hävitada. Armee varustamine oli raskendatud, sest ta sai kasutada ainult üht korralikku, kuid Soome suusaüksuste pidevate rünnakute all olevat, Lodeinoje Polest läbi Salmi ja Pitkäranta piki Laadoga järve kallast kulgevat tagala juurdeveoteed.⁹⁷ Enne rünnakuid Sortavalale oli tarvis puhastada see vaenlasest ning muuta ohutuks. Armee asus pealetungile 6. märtsil. Hästi organiseeritud tuletoetuse tõttu oli see edukas, 37. laskurdiviisi üksused vallutasid kolm saart – Maksimansaari, Petäjäsaari ja Paimionsaari – ning vabastasid piiramisrõngast 168. laskurdiviisi. Soomlased olid siin sunnitud taanduma mõne kilomeetri Pitkäranta suunas. 15. armee pealetungi teine etapp nägi ette kahe värske diviisiga tugevdatud peajõudude rünnakut Impilahti suunal.⁹⁸ Kuid järgnevad katsed pealetungi jätkata luhtusid hästi korraldatud Soome üksuste kaitse tõttu.

Nõukogude 9. armee pidi 5.–17. märtsil minema oma peajõududega üle pealetungile Salla-Kemijärvi suunas, eesmärk oli lõigata ära kõik ühendusteel Märkäjärvi ning Kemijärvi vahel, purustada Soome üksused Kemijärvi piirkonnas ning arendada seejärel pealetungi Rovaniemi-Kemi suunas. Tema peajõududele osutasid vastupanu 6–9 Soome pataljoni ning Rootsi vabatahtlike brigaad. Selleks et operatsioon õnnestuks, kaasati ka punaväe kaheksa suusapataljoni, kes alustasid reidi eesmärgiga lõigata ära Kuusamost lõunasse ja edelasse viivad teed. Kohanud selles piirkonnas kaitstes olevat Rootsi vabatahtlike brigaadi, alustasid punasuuskurid 12. ja 13. märtsil selle vastu tagajärjetuid rünnakuid, mis kestsid kuni sõja lõpuni.

⁹⁷ Соколов 2000. С. 304.

⁹⁸ Manninen 2004. Lk. 52.

Tervikuna jäi 9. armee tegevus sõja lõpuperioodil lokaalseks ning erilist mõju üldisele strateegilisele olukorrale Soome-Vene rindel ei avaldanud.

Talvesõja vältel pidevalt tiirlevad jutud Prantsuse ja Inglise vägede saatmisest Petsamosse Soomele appi, sundisid Nõukogude ülemjuhatus hoidma Kaug-Põhjas tegutseva 14. armee peajõude Koola poolsaarel ja Petsamo kaitses, valmiduses tõrjuma lääneriikide üksuste maabumist. Punaarmee liikumine 52. laskurdiviisi jõududega lõuna suunas piirdus vaid Nautsi küla vallutamisega 7. märtsil, millega ka pärast 165 km läbimist vägede vähesuse ja karmi talve tõttu piirdui.

Nõukogude ülemjuhatus sõjaplaanid nägid Talvesõja lõpus ette ka Norra territooriumil asuva Kirkenesi sadama vallutamist 14. armee poolt. Sellest siiski loobuti, sest NSV Liit ei pidanud vajalikuks sellises olukorras Norrat provotseerida.

13. MÄRTSI 1940. AASTA VAHERAHU

Palju on spekulieritud selle üle, kas Soome oleks suutnud jätkata sõda pärast Punaarmee läbimurdmist Mannerheimi liinist. Soome olukord oli tõesti raske. Armee kaotused langenute, haavatute ja vangilangenute näol küündisid 70 000 inimeseni. Probleeme oli laskemoonaga. Tunda andis ka sõdurite ja ohvitseride üldine väsimus, kuid Soome sõjavägi polnud kaotanud võitlusvõimet. Ta kujutas endast ikka veel hästi töötavat, võimsat sõjamasinat. Vene uurijad märgivad, et isegi sõja viimastel päevadel ei ilmutanud Soome sõdurid kaitsetahte languse märke ja nõrkust. Soome võitlejad kaotasid küll Kannase, kuid igauks, kes vaatab Soome kaardile, mõistab, kui palju arvestatavaid takistusi ja raevukat vastupanu oleks Punaarmee kohanud oma teel Helsingi, Imatra või Joensuu poole. Kätejäädunud märtsikuu oma läbipääsmatu pori ja suurveega jõgede- ja järvederohkel maastikul oleks kindlasti peatanud mõneks nädalaks Punaarmee tuhanded soomukid ja raskesuurtükid. Ka talvel peamiselt külmunud järvede jääd lennuväljadena kasutanud Nõukogude lennuväe tegevus oleks kevadsuvisel ajal olnud suuresti raskendatud, sest vajalikke lennuvälju kiiresti ehitada selleks täiesti sobimatul maastikul polnud võimalik.

Samas teadis Soome juhtkond hästi, millised õnnetused langevad rahvale kaela sõja jätkudes ja täieliku sõjalise lüüasaamise puhul. See oli kõige kindlam argument, miks otsustati rahuleppe kasuks, ehkki seda tehti suurte territoriaalsete kaotuste hinnaga.

Talvesõja lõpetamisega seonduv on olnud aastakümnete jooksul teadlastele vaidlusteemaks. Ühed on olnud seisukohal, et just Inglismaa-Prantsusmaa sekkumise oht Talvesõtta sundis Kremli diktaatori peatuma poolel teel ning sõlmima 1940. aasta märtsis rahuleppe Soomega, loobudes oma tava vastaselt kogu väikese riigi territooriumi okupeerimisest ja annekteerimisest.

Teiselt poolt, pärast Nõukogude Liidu lagunemist avanenud arhiive uurinud ajaloolased kinnitavad, et põhjus oli hoopis Stalini kavatsuses rünnata Saksamaad. Ka NSV Liidu juhtkond andis ilmselt endale aru, et sõja jätkamine Soomega võib siduda teadmatuks ajaks väga suure osa Punaarmee ja viia selle ettearvatute kaotusteni, mis oleks aga rikkunud Stalini hoopis suuremate eesmärkide täitmise Lääne-Euroopas.

Vaadelgem neid võimalikke seletusi. Tõepoolest, püüdes ära hoida Skandinaavia sattumist Hitleri-Stalini kätte, arutasid Prantsusmaa ja Inglismaa kogu 1940. aasta veebruari oma vägede saatmise erinevaid plaane Norra kaudu Soome ning olid kategooriliselt vastu Soome võimalikele rahulettepanekutele NSV Liidule. Prantsusmaa peaminister Daladier oli sidunud oma poliitilise positsiooni Soome saatusega. Soome päästmist nimetas ta esmatähtsaks sõjaliseks eesmärgiks, Soome kaotust Saksamaa võiduks. Aeg läks, kuid sõnadele ei järgnenud tegusid ning peaministri parlamentaarne toetus kahanes sedamööda, kuidas venelased Karjala kannasel edasi tungisid. Viiburi langemine ähvardas viia Daladier' valituse langemiseni. Inglastega nõu pidamata lubas ta lõpuks 1. märtsil 1940. aastal, et Soome saadetakse vastupanu jätkamisel tervelt 50 000 meest, kellest enamik pidi tema sõnutsi jõudma kohale juba märtsi lõpus ning lisaks sellele 100 pommituslennukit, mis saadetakse kohale, kui Soome on esitanud ametliku abipalve.⁹⁹

Hiljem selgus, et sel lubadusel polnud katet. Veel 27. septembril 1939. aastal, kohe pärast Varssavi alistumist teatas Hitler Berliinis toimunud nõupidamisel *Wehrmacht*'i juhtidele, kindralitele Brauchitschile ja Halderile, et Saksamaa relvajõudude ees seisab uus ülesanne – alistada Prantsusmaa. Selle purustamine sundinuks Hitleri sõnul alla andma ka Inglismaa. Relvajõudude juhtidele teatati ka sõja eesmärk: “Panna põlvedele Inglismaa, purustada Prantsusmaa.”¹⁰⁰

Saksa kindralstaabi ülema kindral Franz Halderi päevikusse on 28. septembril 1939. aastal pandud kirja: “...On tarvis läbi mõelda pealetungiplaan Läänes, mis [peab algama] ajavahemikus 20.–25. oktoober ja

⁹⁹ Jakobson 2004. Lk. 351.

¹⁰⁰ Шерстнев 2005. С. 48.

toimuma läbi Hollandi ja Belgia...”¹⁰¹ Hitleri plaan rünnata läant oli luure kaudu hästi teada ka liitlasriikide Prantsusmaa, Inglismaa, Belgia ja Hollandi valitsustele. Winston Churchill meenutab, et 19. jaanuaril 1940. aastal sooritas Belgias hädamaandumise Saksa lennuk sideohvitseriga, kelle portfelist leiti kinnipidamisel operatiivkaardid, mis tõendasid Hitleri plaani rünnata Belgiat, Hollandit ja Prantsusmaad. Briti peaminister on oma mälestustes Daladier’ Soome suunal tehtud lubaduse kohta märkinud: “Suurbritannia poleks mingil juhul sellisel skaalal tegutseda saanud ning arvestades teavet sakslaste jätkuvast läänerindele koondumisest, ületas ta suurelt selle, mida kainelt arutledes oleks saanud eraldada.”¹⁰²

On ka tõsi, et kui Punaarmee tohutute kaotuste hinnaga murdis veebruaril lõpus Mannerheimi liinist läbi ja jõudis märtsi alguses Viiburini, käis Inglismaal ja Prantsusmaal ettevalmistus liitlasvägede ekspeditsioonikorpuse saatmiseks Soome. Ent see plaan osutus, nagu Max Jakobson seda nimetab, “Lääne numbrimänguks”. Pariisist liitlaste nimel suure aplombiga väljaõeldud lubadus saata Soomele appi 50 000 meest kuivas kiiresti kokku hoopis väikeseks, tegeliku abi seisukohalt Soomele tühi-seks arvuks. Briti suursaadik teatas Soome välisministrile Tannerile ametlikult, et Inglismaalt läheb 11. märtsil teele 12 000–13 000-meheline sõjavägi, mis üheksa päeva hiljem sooritab dessandi Narvikis, kust aprilli esimesel poolel jõuab Soome 6000 meest.

Soome vajas aga edukaks sõja jätkamiseks 200 000 mehe abi, pakutav oli vaid piisk merre. Max Jakobson kirjeldab olukorda järgmiselt: “Liitlaste abiekspeditsiooni suurust puudutavad numbrid vaheldusid päevast päeva otsekui börsikursid: 50 000 pealt oldi vahepeal 6 000-ni langetud. Ei saa olla kahtlustki, et Daladier’ tipp-pakkumine oli poliitiline veksell, millel puudus kate ja mida ei mõeldudki välja lunastada.”¹⁰³ Perspektiivis taheti Inglismaa-Prantsusmaa poolt saadetavat väekontingenti kasutada eelkõige selleks, et lõigata Saksamaa ära Rootsi rauamaagi kaevandustest.

Võimekuse puudumine lääneliitlastel saata suurt väekontingenti appi Norrasse ja Soome, nagu ka Saksamaa plaan rünnata Prantsusmaad ja Belgiat, olid teada Vene luurele ja loomulikult Stalinile. Lääneriikide dessandi saatmise vähetõenäolisusest kandis toleaege NKVD välisluure aseülema Pavel Sudoplatovi sõnul Kremlile 1940 aasta algul ette ka

¹⁰¹ Гальдер, Ф. Военный дневник 1939–1940. Москва-Ст.-Петербург: Издательство АЦ Терра Фантазия, 2002. С. 170.

¹⁰² Churchill, W. S. The Second World War. The Gathering Storm. Boston: Houghton Mifflin Company, 1948. Lk. 573.

¹⁰³ Jakobson 2004. Lk. 352.

ülevalpool mainitud nõukogude luure tippagent Rõbkin-Jartsev.¹⁰⁴ Kremli valitseja teadis hästi, kuhu on pöördumas Saksa sõjamasin, samuti seda, et Nõukogude Liidul pole lähitulevikus midagi karta varsti algava *Wehrmacht*'i läänekampaania tõttu. Vastupidi, Saksamaa takerdumine sõtta Prantsusmaa ja teda toetava Inglismaaga, lääneriikide nõrgenemine võitluses üksteisega võis tekitada Stalinile ainulaadse võimaluse teha maailma päästja sildi all “vabastusretk” Lääne-Euroopasse, purustada ja okupeerida nõrgestatud Saksamaa ning selle liitlased, ühtlasi ka selle äsja sed verest tühjaks jooksnud vastased ning hea õnne puhul jõuda Inglise kanali kallastele.

President Boris Jeltsini valitsemise sulajaajastul Vene sõjaarhiivi materjalidele juurde pääsenud Vene ajaloolased kinnitavad selliste plaanide olemasolu. Stalinile oli hästi teada, et Hitleri katsed sõlmida rahu Prantsusmaa ja Inglismaaga kukkusid läbi ning et Saksa kindralstaap asus septembris 1939 välja töötama kallaletungiplaani Prantsusmaale. Nõukogude vägede teise suurpealetungi alguspäeval Mannerheimi liinile, 11. veebruaril, lõppesid Moskvas edukalt Saksa-Nõukogude majanduskoostöö läbirääkimised. Nõukogude Liit võttis endale kohustuse tarnida Saksamaale aasta jooksul 500 miljoni saksa marga väärtuses 900 000 tonni naftat, 500 000 tonni rauamaaki, 300 000 tonni malmi ja vanarauda, 100 000 tonni kroomimaaki, 2,4 tonni plaatinat, miljon tonni teravilja, 1000 000 tonni puuvilla ning suures mahus metsamaterjali ja kaaliumpermanganaati. Saksamaa sai ka raudteetransiidi õiguse läbi NSV Liidu kaupadele Iraanist, Rumeeniast ja Kaug-Idast.¹⁰⁵

Kas Saksamaa kallaletungi ootav NSV Liit oleks lähiajal hakanud varustama sõjapidamiseks vajalike materjalidega oma kõige ohtlikumat vaenlast? Vastupidi, salakavala liitlasena andis Stalin Hitlerile tooraine Lääne-Euroopa kampaaniaks vajaliku lahingutehnika, relvastuse ja varustuse tootmiseks ning kütuse Guderiani ja Kleisti tankidele edukaks välksõja korraldamiseks Prantsusmaa, Hollandi ja Belgia väljadel.

Sel põhjusel laskis NKVD, juhindudes Nõukogude Liidu kompartei Keskkomitee 5. märtsi 1940. aasta otsusest, ilma igasuguse kohtuotsuseta Katõnis maha ka 21 857 Poola ohvitseri. Sõja korral Saksamaaga oleks NSV Liit, olles tõenäoliselt liidus Inglismaaga, pidanud nad vabastama ja Londonis asuvale Poola eksiilvalitsusele kui Inglismaa liitlasele üle

¹⁰⁴ Судоплатов, П. Разные дни тайной войны и дипломатии. 1941 год. Москва: Олма-Пресс, 2001. С. 87.

¹⁰⁵ СССР-Германия. Документы и материалы о советско-германских отношениях с сентября 1939 г. по июнь 1941 г. Т. 2. Vilnius: Mokslas, 1989. С. 37–38.

andma. Kremlile olid aga iseseisvusmeelsed sõjaväelased potentsiaalselt ohtlikud, sest Poola okupeerimisel Nõukogude vägede poolt, oleksid nad võinud organiseerida vastupanu “vabastajatele”.

Nõukogude juhtkond vajas kümneid lahingukogemustega Soomes tegutsevaid diviise oma peatselt loodaval läänerindel. Sellises olukorras teisejärguliseks muutuva “Soome probleemi lõpliku lahendamise” võis lükata hilisemale ajale. Prantsuse armee ja inglaste ekspeditsioonijõudude ootamatult kiire krahh Lääne-Euroopas 1940. a kevad-suvel tegi aga Stalini ettevaatlikuks ja sundis lükkama kallaletungi Saksamaale edasi 1941. aastale.

Rahulepe Soome ja NSV Liidu vahel kirjutati alla 13. märtsil 1940. aastal kell 2.00 öösel. Lepe jõustus samal päeval kell 11.00 Soome aja järgi. Samal ajal lõppes ka lahingutegevus. Stalin jäi oma sõjaeelsete territoriaalsete nõuete maksimumprogrammi juurde, seega kujunes leping Soome jaoks diktaadiks. Nõukogude Liit sai oma käsutusse Hanko poolsaare selle läheduses olevate saartega, Lappohja sadama, samuti territooriumid kagu pool joont Virolahti-Vainikkala-Värtsilä-Korpiselkä. Põhjas läks venelaste kätte Kuusamo ja Salla piirkondade idapoolne osa ning Rõbatši poolsaare Soomele kuuluvad alad. Peale selle kohustus Soome ehitama raudtee Sallast Kemijärvi ja andma NSV Liidule loa vabalt läbida oma territooriumi kuni Rootsi piirini. Ligi 400 000 soomlast olid sunnitud maha jätma oma kodud Nõukogude Liidule üle antud territooriumitel.

SOOME SÕJAVÄGI TALVESÕJAS

Vastupidiselt Balti riikidele, Tšehhoslovakkiale ja ka Poolale olid soomlased võimelised mitte ainult osutama agressorile sõjalist vastupanu, vaid tegema seda ka väga efektiivselt. Kogu maailm jälgis hinge kinni pidades väikese mehise rahva meeleheitlikku võitlust idast tulevate stalinlike hordide vastu.

Soomlaste tugevad küljed

Mannerheimi poolt õigesti valitud kaitsestrateegia – jäik ja sügavalt ešeloneeritud positsioonikaitse Kannase maakitsusel raskuspunktiga Viiburi suunal (efektiivsemat meetodit polnud võimalik kasutada) – ning vägede liikuvkaitse koos laiaulatusliku sissisõjaga Karjalas tagas Soome

armeele edu sõja esimesel perioodil. Vaatamata oma nõrgale relvastusele, eriti suurtükiväe, õhu- ja tankitõrjevahendite osas, oli Soome sõjavägi kõrgelt motiveeritud, hästi kohandatud ja välja õpetatud lahinguteks oma territooriumil. Soome ajaloolane Ilmari Hakala märgib: “Isegi kõige viimastel sõja päevadel võitlesid raskeid kaotusi kandnud Soome üksused ennastsalgavalt ja tulemusrikkalt.” Soome üksused osutusid hämmastavalt liikuvateks laantes ja tühermaal, väga sitkeks kaitselahingutes ning hästi distsiplineerituteks. Eriti kõrge kaitsetahte ja võitlusvõimega paistsid silma kaitseliitlased. Paljudel juhtudel moodustasid just Soome kaitseliidust tulnud mehed vastupanu selgroo.

John Keegan, kuulsa briti Sandhursti Kuningliku Sõjaväeakadeemia sõjaajaloo professor, kirjeldab soomlaste taktikat järgmiselt: “Tõenäoliselt kõigest Euroopa rahvastest sõjakaimad ja kindlasti kõige järeleandmatumad soomlased liikusid oma lumega kaetud kodumetsades ringiratast ümber ründajate, rakendades nn *motti* ehk kottiajamise taktikat, mis võimaldas vastase üksuse omadest ära lõigata ja sisse piirata, kusjuures vastane oli alatasa orientatsiooni kaotanud ja demoraliseeritud... Sel ajal, kui Soome vägede peajõud kaitsesid Karjala maakitsusel Mannerheimi liini..., ründasid ja hävitasid iseseisvalt tegutsevad Soome üksused Nõukogude diviise rinde idatiival, mis ulatus Laadoga järvest Valge mere- ni.”¹⁰⁶

Sõda näitas ka Soome võitleja head individuaalset ja taktikalist väljaõpet. Nad erinesid psüühika ja mentaliteedi poolest täielikult suurtes masinades tegutsema harjunud punaväelastest. Soome sõdur ei kaotanud meelekindlust ja külma närvi üheski olukorras, ka juhtudel, kui tal tuli sattuda piiramisrõngasse või astuda vastu kümneid kordi tugevamale vaenlasele. Soomlase kui individualisti ja iseseisva külmaverelise võitleja psüühika võimaldas tal väga efektiivselt tegutseda kas üksi või väikeste sissiüksuste koosseisus vaenlase tagalas. Lahing olukorras, kus teda ümbritses vaenlane, oli tema jaoks tavaline. Võideldes kodumetsades, olles meister liikumises suuskadel, oskas ta peaaegu igast olukorrast edukalt välja tulla. Sõdurite individuaalne hea väljaõpe ja eelkõige väikeste üksuste – rühm, kompanii ja pataljon – hea juhitavus, iseseisvus ning taktikaline ettevalmistus tagasid Soome vägede edu.

Vastupanulahingutes agressorile osutus eriti efektiivseks laialdane kõikvõimalike mittelõhkevate ja lõhkevate tõkete ehitamine. Just Talvesõjast pärineb arusaam, et maamiin on vaese mehe kõige tõhusam relv ülekaaluka vaenlase vastu. Soome üksused paistsid silma oskusliku ja

¹⁰⁶ Keegan, J. Teine maailmasõda. Tallinn: Varrak, 2004. Lk. 54.

kiire kaitserajatiste ja tugipunktide rajamise võimega. Ületades töökuselt Vene sõdurit mitmekordselt, olid Soome sõdurid ka väga leidlikud ja vilunud oma kaitse moondamise kunstis.

Soome üksused kasutasid väga oskuslikult oma väikesearvulisi auto- maatreivi. Püstolkuulipildujaga Suomi relvastatud väikesed grupid liikusid suuskadel pimeduse või lumesaju varjus kiiresti sügavale vaenlase tagalasse, ning ründasid ootamatult Punaarmee üksusi, staape ja tagala-asutusi, tekitades neile tihti suuri kaotusi ning kadusid seejärel jälle varjudena lumisesse metsa. Karmil põhjamaal üleskasvanud võitlejatele oli sõjapidamine pakaselisel ja pimedal talveajal sama loomulik kui kõigil teistel aastaaegadel.

Soomlaste nõrgad küljed

Soome relvajõududes oli sõja lõpupäevil 13 diviisi, 340 000 meest, 944 suurtükki (neist 1/3 vanu) ja 241 õhutõrjevahendit.¹⁰⁷

Mannerheimi ja tema vägede suurimaks probleemiks oli väikese riigi inimressursside piiratus, mis ei võimaldanud luua sõjaaja armeed vajalikus suuruses ning pidada pikaajalist sõda. Soome ülemjuhataja kirjutab: “Nõrgimaks punktiks sõja lõpposas polnud... mitte materiaalse külje vähesus, vaid väljaõpetatud elava jõu puudus.”¹⁰⁸ Sõjaks kõlblike reservväelaste hulk riigis ei ületanud 600 000 inimest, kuid kõiki ei oleks saanud rakendada, sest siis vajunuks kokku riigi majandus.

Soomlaste suurimaks tehniliseks probleemiks oli nõrk ja vananenud relvastus. Välisuurtükivägi, võrreldes Punaarmeeaga, oli väikesearvuline ning varustatud sajandivahetuse ja Esimese maailmasõja aegsete relvadega. Samasugune olukord valitses lennuväes. Täiesti väljaarendamata oli tankitõrje ning palju parem ei olnud ka õhukaitse seisukord.

Kaitselahinguteks oma territooriumil ettevalmistatud Soome sõjavägi, eriti selle juhtkond, polnud võimeline korraldama suurpealetunge. Kindral Östermanni katse minna 1939. aasta detsembri lõpus viie diviisiga üle pealetungile meenutas suuresti lööki harali sõrmedega, sest väed polnud koondatud lõögiks otsustaval suunal, vaid tegutsesid laial rindel, oma kaitselõikudelaiustes ribades. Selle puuduse oma operatiivkunstis likvideerisid soomlased üsna kiiresti, mida tõendasid nende edukad pealetungioperatsioonid Kannasel ja Karjalas 1941. aasta suvel ja sügisel.

¹⁰⁷ Manninen 2004. Lk. 56.

¹⁰⁸ Mannerheim 1952. Lk. 102.

PUNAARMEE ÕPPETUNNID

Nõukogude sõjalis-poliitiline juhtkond, tiivustatuna Balti riikide ja Poola vallutamise kergusest, läks n-õ mütsiga lööma ka Soomet. Nõukogude Liidu kaitse rahvakomissar, marssal K. Vorošilov tunnistas hiljem, et ei tema, Punaarmee kindralstaap ega Leningradi sõjaväeringkonna juhtkond kujutanud ette kõiki selle sõjaga seotud raskusi ja selle eripära.¹⁰⁹ Marsali sõnul oli kogu relvajõudude juhtkonna suhtumine Soome kampaaniasse kergemeelne. Kõigepealt oli Soome vallutamiseks Karjalasse ja Kannasele koondatud vägede hulk Soome sõjaväe purustamiseks ebapiisav ja ka ette valmistamata. Punaarmeel puudusid tõepärased andmed Soome sõjaväe ja sõjatandri eripära kohta, mille tõttu Nõukogude juhtkond pidas võimalikuks kasutada samasugust taktikat nagu sõjakäigul Poola okupeerimiseks. Kogu rinde ulatuses püüti kasutada raskeid ja kohmakaid motoriseeritud diviise ning hulgaliselt tanke. Lootuses kergele ja kiirele sõjakäigule unustati varustada üksused sooja riietuse ning talviseks sõjapidamiseks vajalike vahenditega. Selgus, et laskurvägedel puudusid ka metsalahinguteks nii vajalikud automaatrelvad ja miinipildujad ning hädavajalik väljaõpe tegutsemiseks suuskadel. Nõukogude vägede suureks probleemiks Talvesõjas, mida ei suudetud likvideerida ka Suure Isamaasõja alguseks 1941. aastal, oli halb koostöö relvaliikide, eriti aga jalaväe ja suurtükiväe ning jalaväe ja tankide vahel.

Mannerheim iseloomustab oma vaenlast järgmiselt: “Vene ohvitserkond oli üldiselt vapper rahvas heade närvidega, kes kaotustest suurt ei hoolinud. Teatavat saamatust ilmnis peamiselt kõrgemais instantsides. See peegeldus juhtimise formalismis ja operatiivse mõtte lihtsuses, mis vältis manöövreid ja mida järgiti kangekaelselt, ükskõik kas läks nii või teisiti... Loova fantaasia puudumine andis end eriti tunda, kui olukorra vaheldusrikkus nõudis kiireid otsuseid... Oli harilik nähe, et komandörid ei olnud võimelised edu otsustavalt arendama... Alguses oli ka koostöö eri relvaliikide vahel puudulik, kuid selles suhtes õppisid venelased saadud kogemusi hiljem rakendama.”

Huvitav on ka marssali poolt vene sõdurile antud hinnang: “Vene jalaväelane oli vapper, visa ja vähesega rahuldav, kuid algatusvõimetu. Vastupidi soomlasest vastasele oli ta massivõitleja, kes väljaspool ülemuse ulatust ja ilma kaaslaste kontaktita oli võimetu iseseisvaks tegutsemiseks. Eriti sõja alguses kasutati sõdurimaterjali sel põhjusel eeskätt massirünnakuiks, mille tulemuseks mõne hästi asetatud automaatreleva vastu-

¹⁰⁹ Тайны и уроки Зимней Войны 1939–1940, 2002. С. 426.

astumisel oli sageli ründajate mahaniitmine kuni viimase meheni... Hämastav oli see fatalistlik alistumus, mis peegeldus jalaväest. Vene sõdurid olid vähe vastuvõtlikud väliseile mõjutustele ja juhuslikud šokid võideti kiiresti.”¹¹⁰ Mannerheim märgib ka teisi Vene sõduri omadusi, mainides, et erilist nimetamist väärib venelaste erakordne kaevumis- ja moondamisvõime.

Soomusväed valmistasid marssali arvates venelastele pettumuse, sest Soome maastik ning seda hästi ärakasutavad kaitsjad tegid võimatuks Nõukogude lahingumäärustike järgi tehtavad massiivsed ja sügavad, jalaväe tegevusega nõrgalt seotud tankiüksuste sissemurded. Need lõppesid enamasti suurte kaotustega. Kuid sõja viimasel perioodil paranes soomusvägede ja jalaväe koostöö oluliselt, mis aitas otsustavalt kaasa sellele, et strateegiline läbimurre Soome kaitsesit Kannasel õnnestus.

Mannerheimi hinnang punalennuväele langeb huvitaval kombel kokku ka suure osa vene analüütikute hinnanguga. Ta märgib: “Hoolimata hävitavast tugevusest – kokku ümmarguselt 2500 lennukit – ei kujunenud Vene õhujõud mingiks otsustava tähtsusega teguriks. Lennutegevus (Soome – A. L.) väeosade vastu oli eriti sõja algul kobav ja polnud võimaline murdma ka rahva kaitsetahet.”¹¹¹

POOLTE KAOTUSED

Et lugeja mõistaks väikese Soome rahva poolt sooritatud vägiteo suurust, toon siin võrdluseks mõned näited: Poola armee, mida peeti Euroopa üheks tugevamaks, kaotas 1939. aasta septembris-oktoobris 66 300 sõdurit hukkunutena, 133 700 sai haavata, ligi 420 000 langes vangi. Sakslaste kaotused Poola kampaanias olid suhteliselt väikesed: 10 600 langenut, 30 300 haavatut ja 3400 teadmata kadunut.¹¹²

Talvesõda osutus kõige pikemaks sõjaks, mida peeti Teise maailmasõja algusest kuni sakslaste kallaletungini NSV Liidule 22. juunil 1941. aastal. Ta kestis 105 ööpäeva, samal ajal kui *Wehrmacht* lõpetas Poola kampaania 36 päevaga, vallutas Norra 50 päevaga, purustas Inglismaa-Prantsusmaa koalitsiooni 35 päevaga, vallutas Jugoslaavia ja Kreeka 21 päevaga ning Taani 2

¹¹⁰ Mannerheim 1952. Lk. 107–108.

¹¹¹ Mannerheim 1952. Lk. 110.

¹¹² Советско-Финская война 1939–1940 гг., 1999. С. 15.

päevaga. Seejuures kaotas Saksa armee kogu Lääne- ja Kesk-Euroopa vallutamisel kokku 211 600 inimest, neist 40 500 tapeti.¹¹³

Talvesõda ja sellega seonduv olid Nõukogude Liidus kogu sõjajärgse perioodi kuni impeeriumi lagunemiseni valdkonnaks, millest püüti vaiki-misi mööda minna ja mille kajastamine oli ülimalt tsenseeritud. Eriti puu-dutas see NSV Liidu tõeliste kaotuste andmeid Talvesõjas. Nende täpset arvu ei tea ilmselt tänaseni keegi. Nõukogude propaganda püüdis näidata kaotusi võimalikult väikesena. Sama huvi oli lahingutegevuse ajal ka kõi-gil punakomandöridel, sest suured kaotused võisid maksta pea või pare-mal juhul karjääri. Esimesed andmed Punaarmee kaotustest Talvesõjas kõlasid NSV Liidu Ülemnõukogu 6. istungil 29. märtsil 1940. aastal, kus teatati, et surnud ja langenud punaarmee lasi oli 48 745 ja haavatuid ning vigastatuid 158 863 inimest.¹¹⁴ Vene uurija A. Noskovi poolt 1990. aastal avaldatud statistika erines oluliselt eespool öeldust. Tema andmetel oli tapetuid ja surnuid 72 408, teadmata kadunuid 17 520 ning haavatuid ja vigastatuid ligi 200 000.¹¹⁵ Üle kümne aasta Venemaa riiklikus sõjaväe-arhiivis töötanud Pavel Aptekar püüdis täpsed andmed välja arvestada arhiivis hoiul olevate Talvesõjas osalenud väeosade “Töölis-Talupoegliku Punaarmee pöördumatute kaotuste arvestuste raamatute” järgi. Tema ar-vestuste tulemus oli tapetuid, haavadesse surnuid ja teadmata kadunuid 131 476.¹¹⁶ Nende arvestustega langeb kokku ajaloolase M. Meltjuhovi seisukoht, mille kohaselt Punaarme kaotused Talvesõjas olid järgmised: surnuid ja langenuid 131 476 (sh 39 369 teadmata kadunud), haavatuid ja haigeid 264 908 (sh külmatraumadega 17 867), sõjavange 6116 ini-mest.¹¹⁷ Seega olid Nõukogude vägede üldised kaotused 402 500 inimest, ehkki ka seda numbrit ei pea paljud vene ajaloolased lõplikuks.

Marssal K. Vorošilov oli 1940. aastal oma ettekandes Stalinile sunni-tud tunnistama, et ainuüksi Karjalas purustasid Soome väed täielikult viis Punaarmee diviisi: 163., 44. ja 54. laskurdiviisi kõige enam kannatada saanud 9. armees ning 18. ja 168. laskurdiviisi 8. armees.¹¹⁸

Soomlaste arvestuste järgi hävitasid nad sõja jooksul umbes 2000 Nõukogude tanki, Nõukogude arhiivimaterjalidele juurde pääsenud vene uurijad kinnitavad, et see arv oli isegi suurem – ligi 2450.¹¹⁹ Pavel

¹¹³ Советско-Финская война 1939–1940 гг., 1999. С. 18.

¹¹⁴ **Аптекар** 2004. С. 326. Vaata ka: Правда, 30. märts 1940

¹¹⁵ **Носков, А. М.** Северный узел – Военно-исторически журнал, no. 7, 1990. С. 9.

¹¹⁶ **Аптекар** 2004. С. 329.

¹¹⁷ **Мелтюхов** 2000. С. 164.

¹¹⁸ Тайны и уроки Зимней Войны 1939–1940, 2002. С. 442.

¹¹⁹ **Соколов** 2000. С. 249.

Aptekari andmetel hävitati Talvesõja jooksul täielikult 650 Punaarmee tanki, ligi 1800 sai lahingutes vigastada ja enam kui 1500 tanki langes rivist välja tehnilistel põhjustel.¹²⁰

Soome taevas leidsid oma otsa ka paljud Stalini kotkad. Pavel Aptekari andmetel tulistasid Soome õhutõrje ja hävituslennukid alla 236 punatähelist lennukit, 86 jäi teadmata kadunuks, 124 sai raskelt viga ja veel 181 langes rivist välja tehnilistel põhjustel – seega kokku 687 lahingulennukit.¹²¹ See tähendab, et igal sõja päeval sai surma keskmiselt 1200 Punaarmee sõdurit, tulistati alla 6 lennukit ja hävitati 23 tanki.

Ei saa mainimata jätta ka Soome poolt Talvesõjas saadud trofeesid. Suurt täiendust oma nõrgale suurtükiväele said soomlased sõja jooksul trofeesuurtükide näol. Nende kätte langes kaks 76 mm 1902/30-tüüpi kahurit, 37 sama kaliibriga, kuid uuemat, 1936-tüüpi kahurit, 46 nn polgu 76 mm kahurit, 4 mägikahurit, kolmkümmend viis 122 mm ja neliteist 152 mm haubitsat.¹²² Ka soomustehnika park täienes sõja jooksul oluliselt saagiks langenud Nõukogude tankide arvel. Varkause linna masinaehitustehases “A. Ahlstrom LTD” remonditi ja saadeti lahingusse kokku 162 sõjasaagiks langenud Vene soomusmasinat. Soome tankiüksused said 1940. aastal täienduseks 34 tanki T-26, kaks HT-26, neli HT-130, kaks T-28, 29 T-37, 13 T-38, 56 soomusvedukit Komsomolets, kümme soomusautot BA-6/BA-10, kümme soomusautot FAI, FAI-M, BA-20, ühe D-8 ja ühe BA-27M.¹²³

Soome kaotuste suuruse kohta Talvesõjas kinnitab Mannerheim oma mälestustes, et tõelised kaotusarvud olid 24 923 langenut, kadunut ja haavadesse surnut ning 43 557 haavatut, seega kokku 68 480 sõjameest.¹²⁴ Leskineni ja Juutilaineni arvutuste järgi on hukkunute arv suurem – 26 662 inimest.¹²⁵ Neile lisanduvad ka sõja jooksul punavägedele vangid langenud 876 võitlejat. Seega olid Soome kaotused kõige rohkem 71 095 sõjaväelast ehk ligi 20% kogu väliarmee koosseisust.

* * *

¹²⁰ Аптекарь 2004. С. 333.

¹²¹ Аптекарь 2004. С. 334.

¹²² Paulaharju, J. Itsenäisen Suomen kenttätykit 1918–1995. Helsinki: Sotamuseo, 1996. Lk. 29.

¹²³ Коломнец, М. Танки в Зимней войне. Фронтальная иллюстрация. Стратегия КМ, 3/2001. С. 64.

¹²⁴ Mannerheim 1952. Lk. 112.

¹²⁵ Leskinen, Juutilainen 2004. Lk. 770.

Kogu maailm imetles meie hõimurahva kangelaslikku võitlust ja tundis talle kaasa. Väikese kindlameelse riigi mehisus ja ennastsalgavus ei olnud asjatu. Soome kaotas küll mõned oma territooriumi osad, kuid säilitas vaatamata rasketele kaotustele oma iseseisvuse ja demokraatliku riigikorra erinevalt teistest kahe imperialistliku kiskja – Saksamaa ja NSV Liidu – saagiks langenud Euroopa väikeriikidest. Nõukogude Liit aga sai endise neutraalse ja rahumeelse naabri asemel juurde tõsise vaenlase, kes olude sunnil pidi 1941.–1944. aastal võitlema tema vastu Saksamaa poolel.¹²⁶

Soome kaitsejõudude võitlusvõime ning punavägede kaotused Talvesõjas ja hiljem ka Jätkusõjas olid nii suured, et vapustasid isegi verist Nõukogude diktaatorit Stalinit, sundides teda tunnustama väikeriigi ennastsalgavat võitlust oma iseseisvuse eest. Kolme suure – Roosevelti, Churchilli ja Stalini – tippkohtumisel Teheranis 1943. aastal ütles Stalin Rooseveltile ja Churchilile: “Rahvas, kes on võidelnud iseseisvuse eest nii vapralt nagu Soome, väärrib... lugupidamist.”¹²⁷

Oma legendaarseks muutunud 14. märtsi 1940. aasta päevakäsus nr 34¹²⁸ kirjutab Soome vägede ülemjuhataja oma sõduritele: “...Te ei tahtnud sõda, te armastasite rahu, tööd ja elu, kuid teid sunniti võitlusse. Selles olete sooritanud suurtegeusid, mis aastasadu jäävad särama ajaloo lehekülgedel... Sõdurid! Olen võidelnud paljudel lahinguväljadel, kuid ma ei ole näinud sõjamehi, kes oleksid teile võrdsed. Olen uhke teie üle nagu oleksite mu omad lapsed... Tänan Soome armeed, selle kõiki relvaliike, kes õilsas võitluses on sooritanud kangelastegusid sõja esimestest päevadest alates, tänan neid julguse eest, millega nad on läinud rünnakule mitmekordselt ülekaaluka ja osaliselt tundmatute relvadega varustatud vaenlase vastu, selle visaduse eest, millega nad haakusid igasse tolli oma kodukamarast. Kuueteistkümne nädala pikkuste veriste lahingute järele, ilma puhkuseta õöl ja päeval, seisab meie armee veel sel tunnil võitmatuna vaenlase ees, kes tohutuist kaotustest hoolimata on vaid arvuliselt kasvanud. ...”

Allikad ja kirjandus

a) allikad

РГВА (= Российский Государственный Военный Архив). Коллекция Д. 232, 233, 243.

¹²⁶ Leskinen, Juutilainen 2004. Lk. 770.

¹²⁷ Jakobson 2004. Lk. 11.

¹²⁸ Mannerheim 1952. Lk. 103–105.

- РГВА. Ф. 25888. Оп. 11. Д. 17.
 РГВА. Ф. 25888. Оп. 14. Д. 2.
 РГВА. Ф. 33987. Оп. 3. Д. 1376, 1380.
 РГВА. Ф. 34980. Оп. 5. Д. 208, 212.
 РГВА. Указ. Соч. Д. 12592.
 РГВА. Коллекция. Оп. 1. Д. 645.
 Известия, 27. november 1939
 Правда, 3. november 1939
 Правда, 30. märts 1940

b) muu kirjandus

- Churchill, W. S.** The Second World War. The Gathering Storm. Boston: Houghton Mifflin Company, 1948.
- Guderian, H.** Panzer Leader. New York: Da Capo Press, 1996.
- Jakobson M.** Talvisota 50 vuotta. – Kanava, Nr. 6, 1989.
- Jakobson, M.** Talvesõja diplomaatia. Tallinn: Tänapäev, 2004.
- Keegan, J.** Teine maailmasõda. Tallinn: Varrak, 2004.
- Lappalainen, M., Vuoremaa, A., Juutilainen, A., Heinilä, H.** Suomen Puolustusvoimat ennen ja nyt. Porvoo-Helsinki-Juva. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö, 1982.
- Leskinen, J.** Vendade riigisaladus. Tallinn: Sinisukk, 2000.
- Leskinen, J., Juutilainen, A.** Talvesõda 1939–1940. 105 päeva Soome rahva kangelaslikku võitlust. Tallinn: Varrak, 2004.
- Mannerheim, G.** Mälestused. Stockholm: Välis-Eesti Kirjastus, 1952.
- Manninen, O.** The Soviet Plans for the North Western Theatre of Operations in 1939–1944. Finnish Defence Studies 16. Helsinki: National Defence College, 2004.
- Paulaharju, J.** Itsenäisen Suomen kenttätykit 1918–1995. Helsinki: Sotamuseo, 1996.
- Suomen rintamamiehet 1939–1940.** Päämaja Sodanjohto, Erillisjoukot, Reservit. Lieto: Etelä-Suomen Kustannus OY, 1974.
- Sõja ja rahu vahel.** Eesti julgeolekupoliitika 1940. aastani. Tallinn: S-Keskus, 2004.
- Talvisodan historia 1.** Suomi Joutuu Talvisotaan. Porvoo–Helsinki–Juva: Werner Söderström Osakeyhtiö, 1977.
- Tanner, V.** Olin välisministriks Talvesõja ajal. Göteborg: Orto, 1951.
- Väli, T.** Punaarmee esimene taganemine Talvesõjas. – Sõdur, Nr. 4, 1999. Lk 29–34.
- Аптекарь. П.** Советско-Финские Войны. Москва: Яуза, Эскимо, 2004.
- Василевский, А.** Дело всей жизни. Издание пятое. Москва: Военное издательство, 1984.
- Власов, Л.** МАННЕРГЕЙМ. Москва: Молодая Гвардия, 2005.
- Гальдер, Ф.** Военный дневник 1939–1940. Москва-Ст.-Петербург: Издательство АЦ Терра Фантазия, 2002.

- Йоффе, Е.** Линии Маннергейма. Письма и документы. Тайны и открытия. Ст-Петербург: Звезда, 2005.
- Коломиец, М.** Танки в Зимней войне. Фронтовая иллюстрация. Издательство Стратегия КМ, 3/2001.
- Крысин, М. Ю.** Прибалтика между Сталином и Гитлером. Москва: Вече, 2004.
- Мелтюхов, М.** Упущенный шанс Сталина. Советский Союз и борьба за Европу (документы, факты, суждения). Москва: Вече, 2000.
- Мерецков, К. А.** На службе народу. (Издание четвёртое.) Москва: Высшая Школа, 1984.
- Носков, А. М.** Северный узел – Военно-исторический журнал, 7, 1990.
- Петров, П. В., Степаков, В. Н.** Советско-Финляндская война 1939–1940. Том 1. Том 2. Ст.-Петербург: Полигон, 2003.
- Принимай нас Суоми-красавица** – “Освободительный поход в Финляндию 1939–1940 гг. (Сборник документов и фотоматериалов), Издание второе. Ст-Петербург: Издательство Остров, 2004.
- Российская Академия Наук, Институт Всеобщей Историй / Финляндское Историческое Общество.** Политическая История. Зимняя Война 1939–1949. Книга 1. Книга 2. Москва: “Наука”, 1999.
- Советско-Финская война 1939–1940 гг.** Хрестоматия. Редактор-составитель А. Е. Тарас. Минск: Харвест, 1999.
- Соколов, Б.** Тайны Финской Войны. Москва: Вече, 2000.
- СССР-Германия.** Документы и материалы о советско-германских отношениях с сентября 1939 г. по июнь 1941 г. Т. 2. Vilnius: Mokslas, 1989.
- Судоплатов, П.** Разные дни тайной войны и дипломатии. 1941 год. Москва: Олма-Пресс, 2001.
- Тайны и уроки Зимней Войны 1939–1940.** Военно-историческая библиотека. Ст-Петербург: Полигон, 2002.
- Уткин, Н.** Россия – Финляндия. «Карельский вопрос». Москва: Международные отношения, 2003.
- Фельштинский, Ю.** СССР-ГЕРМАНИЯ 1939. Документы и материалы о советско-германских отношениях в апреле-сентябре 1939 г., 1983.
- Шерстнев, В.** Трагедия Сорок Первого. Документы и Размышления. Смоленск: Русич, 2005.
- Штеменко, С. М.** Генеральный штаб в годы войны. Москва, 1968.

RELIGIOONI ROLLIST IISRAELI JA PALESTIINA KONFLIKTIS IISRAELI USULIS- POLIITILISTE LIIKUMISTE NÄITEL

SEVERIN ISRAEL

Sissejuhatus¹

Juutide ja araablaste vaheline kaasaegne konflikt sai alguse umbes sadakond aastat tagasi, kui algas juutide massiline naasmine Palestiina aladele. Vaatamata tõsiasjale, et juutidel polnud sajandeid niisugust territooriumi, mis oleks liitnud rahva tervikuks, on nad suutnud säilitada ühtset vaimu, mis kulmineerus 1948. aastal kaasaegse Iisraeli riigi rajamisega Jordani jõe ja Vahemere vahelisele maaribale.

Peale juudiriigi loomist on olukord Lähis-Idas püsinud suhteliselt ebatabiilsena, pakkudes rahvusvahelisele pressile pidevalt ainet juutide ja araablaste veristest kokkupõrgetest. Kuigi esmapilgul on tegemist lokaalse konfliktiga, on tegelikult küsimuse all kogu Lähis-Ida piirkonna poliitiline stabiilsus, mille maailmapoliitilist rolli ei tohiks alahinnata.

Lokaalsete konfliktide puhul leiab tänapäeval üha rohkem kajastamist ka religiooni roll nendes konfliktides. Eesti lõimumine rahvusvahelistesse ühendustesse ja organisatsioonidesse ning osalemine erinevates rahvusvahelistes rahutagamis-operatsioonides tingib vajaduse mõista erinevate konfliktide ja nendes osalevate poolte motivatsiooni, olgu nendeks motiivideks siis poliitilised, majanduslikud või hoopis religioossed huvid. Käesoleva kirjutise eesmärgiks ongi määratleda religiooni osa Iisraeli riigis nii juudi rahvale kui riigikorraldusele üldiselt, ning seejärel vaadelda, kas ja mil määral etendavad religioossed huvid ja veendumused rolli ka Iisraeli ja Palestiina konfliktis. Samuti püütakse selgusele jõuda, kes

¹ Käesolev artikkel põhineb diplomitööl, mille kaitsmine toimus Kaitseväge Ühendatud Õppeasutustes 2004. aasta detsembris, seega veidi enne seda, kui Iisraelis algas niinimetatud "Gaza sektori evakueerimise kampaania". 20. veebruaril 2005 kiitis Iisraeli valitsus 17 poolt- ja 5 vastuhäälega heaks Gazast ning Põhja-Samaariast lahkumise ja asunduste evakueerimise plaani. 12. septembril kell 6.40 lahkus viimane Iisraeli armeekonvoi Kissufimi kontrollpunkti kaudu Gazast, lõpetades sel moel 38 aastat kestnud viibimise piirkonnas ja jättes Gaza täielikult palestiinlaste omavalitsuse kontrolli alla.

on selles valdkonnas need tegijad, kellel on mõjuvõimu riigi tasandil ja kes suudavad seega mõjutada Iisraeli poliitikat ka Palestiina ja palestiinlaste küsimuses.

Lühiülevaade tänapäeva Iisraeli rahva, territooriumi ja riigi ajaloolis-religioosest taustast

1. Heebrea hõimude kujunemine ja Kaananimaa asustamine

Iisraeli varane ajalugu ja religioossed kogemused on talletatud Piiblis, vanade raamatute kogus, milles on jäädvustatud, kuidas Jumal on end ilmutanud inimesele teatud ajas ja teatud kohas.² Selliselt on Piibel mänginud tähelepanuväärset suurt ja pikaajalist rolli mitte ainult juutide, vaid ka kogu Lääne ja ortodokssete tsivilisatsioonide arengus.

Heebrea Piibel, mida meie tunneme Vana Testamendina, on juutide religiooni, ajaloo ja kultuuri alusena jäänud praeguse ajahetkeni kõige tähtsamaks Iisraeli varase ajaloo allikaks³. Juudi õpetlased jagavad oma Piibli raamatud kolme ossa: Moosese seadus (Seadus), Prohvetid ja Kirjad. Kõige esimene ja tähtsaim osa juutidele heebrea Piiblis on Seadus ehk Toora, mis koosneb viiest Moosese raamatust (*Pentateuh*)⁴. Kuigi need viis raamatut oma sisult väga erinevad, jutustavad nad tegelikult ühe loo, näidates Jumalat toimimas mitte üksnes Loojana, vaid ka üksikisiku ja ühe rahva kutsujana temale kuuletuma⁵.

Heebrea rahva tekkimist kirjeldab Tooras Esimene Moosese raamat. Siin on kirja pandud see, kuidas Jumal tegi Aabrahami ja tema järglastega lepingu, millega andis neile igaveseks ajaks Kaananimaa⁶, mis on võrdne

² Vt **Piiblientsüklopeedia**. Tallinn: Eesti Raamat, Logos, 1996. Lk 10 [Edaspidi *Piiblientsüklopeedia* 1996.]

³ Vt **E. Saks, T. Saks**. Püha maa Iisrael. Tallinn: Eesti entsüklopeediakirjastus, 1998. Lk 14. [Edaspidi *Saks* 1998.]

⁴ Vt **H. M. Orlinsky**. Ancient Israel. New York: Cornell University Press, 1954. Lk 4. [Edaspidi *Orlinsky* 1954.]

⁵ Vt **Piiblientsüklopeedia** 1996. Lk 87.

⁶ Vt 1 Ms 15:18–21: “Sinu soole ma annan selle maa Egiptuseojast kuni suure jõeni, Frati jõeni, keenlased, kenislased, kadmonlased, hetid, perislased, refalased, emorlased, kaananlased, girgaaslased ja jebuslased.”; 17:7–8: “Ma teen lepingu enese ja sinu vahel, ja sinu soo vahel pärast sind, igaveseks lepinguks sugupõlvedele, et ma olen Jumalaks sinule ja su soole pärast sind. Ja ma annan sinule ja su soole pärast sind selle maa, kus sa võõrana elad, kogu Kaananimaa, igaveseks omandiks. Ja mina olen neile Jumalaks!” Seda maad on nimetatud ka “Töötatud maaks”.

tänapäeva Iisraeli ja Läänekalda territooriumiga. Siinkohal on oluline teada, et Piibli järgi on see maa jumaliku töotuse objekt: mitte ühtegi teist piirkonda maailmas pole Jumal lubanud ühele kindlale rahvale⁷. Aabrahami, kes esimesena selle töotuse sai, loetakse paljude rahvaste esiisaks⁸. Tema poegadest said alguse araabia, assüürlaste, letuuslaste, leumlaste ja midjanlaste hõimud⁹. Kuigi ka Ismael, keda peetakse araabia hõimude esiisaks, oli Aabrahami poeg¹⁰, langetas Jumal siiski lepingut tehes otsuse Aabrahami seadusliku poja Iisaki kasuks¹¹.

Heebrea hõimude arenemislugu algab Vana Testamendi järgi Aabrahami teise poja Iisaki lapsest Jaakobist, kellel oli nelja naisega kokku 12 järglast¹² ning keda peetakse heebrea kaheteistkümne hõimu esiisadeks¹³.

Jumal on kõne all oleva maa andmist Iisraeli rahvale kinnitanud ka Jaakobile antud töotuses. Esimeses Moosese raamatus on kirjas, et Jumal ilmutas ennast Jaakobile: “Jaakob on su nimi. Ärgu hüütagu su nime enam Jaakobiks, vaid su nimi olgu Iisrael! /.../ Ja maa, mille ma andsin Aabrahamile ja Iisakile, ma annan sinule; ka sinu soole pärast sind ma annan selle maa” (1 Ms 35:10–12). Ja Jaakobist põlvnevat rahvast hakati-gi kutsuma Iisraeli rahvaks¹⁴.

Sajandeid hiljem ütles Iisraeli rahva juht Mooses Jumala nimel Iisraeli rahvale, enne kui nad ületasid Jordani jõe, et töötatud maad oma valdusse võtta: “Vaata, mina annan selle maa teile ette: minge ja pärige maa, mille Issand on vandega töötanud anda teie vanemaile, Aabrahamile, Iisakile ja Jaakobile, neile ja nende järglastele pärast neid!” (5 Ms 1:8). Heebrea Piibli Psalmide kogus (Laulud)¹⁵ on kõik eelnevalt öeldu kokku

⁷ Vt **L. Lambert**. *Israel – Zentrum der Weltgeschichte?* 2. Aufl., Neuhausen-Stuttgart: Hänssler, 1992. Lk 34. [Edaspidi **Lambert** 1992.]

⁸ Vt 1 Ms 17. peatükk. Aabramist sai Aabraham ehk “paljude rahvaste isa” 99-aastaselt, kui Jumal end talle ilmutas, töötatud maa pärimist kinnitas ja lepingu märgiks Aabrahami soo meessoost esindajatelt ümberlõikamist nõudis.

⁹ Vt 1 Ms 25. peatükk.

¹⁰ Ismaeli ema oli Aabrahami egiptlannast teenija Haagar, kes sünnitas poja siis, kui Aabrahamil polnud oma seadusliku naise Saaraga veel last sündinud. Vt 1 Ms 16. peatükk.

¹¹ Vt 1 Ms 17:19–21.

¹² Vt 1 Ms 35:23–26.

¹³ Vt **Country Studies**. “Israel”. 2003. Kodulk., <http://countrystudies.us/israel.17.06.2004> [Edaspidi **Country Studies** 2003]

¹⁴ Vt **Saks** 1998. Lk 20.

¹⁵ Laulud on 150 hümnist, palvest ja luuletusest koosnev kogumik, millest sai pagendusejärgsel ajal iisraellaste laulu- ja palveraamat.

võetud sõnadega: “Tema, Issand, on meie Jumal, tema kohtuotsused on igal pool maailmas. Ta peab igavesti meeles oma lepingut, sõna, mille ta on andnud tuhandele põlvele, lepingut, mille ta on sõlminud Aabrahamiga, ja oma vannet Iisakile. Ta seadis selle Jaakobile määruseks, Iisraelile igaveseks lepinguks. Ta ütles: “Sinule ma annan Kaananima, see on teie pärisosa!” (Ps 105:7–11).

Teine tähtsündmus Iisraeli rahva ajaloos toimus põgenemisel tagasi Kaananimaale, kui Jumal andis Piibli kohaselt Siinai mäel Moosesele kiviplaadid Seaduse ja Käsud¹⁶. See seadustekogu, mis oli esitatud lepinguna, kus peaosaline oli Jumal ja lepingu teine pool iisraeli rahvas, on mõjutanud juutide moraalselt elu kogu nende ajaloo vältel ning on teinud iisraeli rahvast Jumala rahva.

Ajaloolaste arvates võis heebrea hõimude siirdumine Egiptusest tagasi Kaananimaale alata umbes 13. sajandil eKr. Paraku pole peale Vana Testamendi ühtki kirjalikku allikat, mis räägiks otseselt Kaananima hõivamisest iisraellaste poolt.¹⁷ Arvatavasti toimus heebrealaste siirdumine Kaananimaale pikema aja jooksul ja nad sulasid seal kokku Kaanis varem elanud hõimudega, kes olid kõik semiidi päritolu ja kõnelesid lähedasi keeli. Ka eluolult ning harjumustelt ei erinenud põlluharijatest kaananlased iisraellastest märgatavalt. Erinevus oli ainult religioonis, mis kaananlastel oli polüteistlik ning kus puudusid sellised suured kõlbelised elujuhised nagu Kümme käsku ning täielik kuulekuse nõue oma Jumalale, kelle kõrval pole teisi.¹⁸ Igal juhul tekkis uus rahvus, kes nimetas end heebrea rahvaks, alles pärast tagasipöördumist Kaananimaale. On teada, et ajavahemikus aastatel 1200–1025 eKr asustasid heebrealased kõigepealt Kaanani inimtühjad mägised alad Juudamaal ja Galileas. Heebrealaste asualade vahele jäid Kaanani vanade hõimude valdused ja sellised hästikindlustatud linnad nagu Jeruusalemm, Megiddo, Taanak ja BeetSean. Sellel ajal olid rahva vaimseteks juhtideks kohtumõistjad ja prohvetid. Pidevalt oli heebrealastel oma naabritega sõjalisi kokkupõrkeid. Peagi sai kõikidele heebrea hõimudele selgeks, et üksi ei suudeta vaenlase vastu võidelda ning 1025. aastal eKr ühinesid hõimud kuningriigiks. Sellega lõppes periood, mida nimetatakse kohtumõistjate ajajärguks, ja algas Iisraeli riigi ajalugu.¹⁹

¹⁶ Vt 2 Ms 24:12.

¹⁷ Vt **Piiblientsüklopeedia** 1996. Lk 45–46.

¹⁸ *Ibid.* Lk. 284–287.

¹⁹ Vt **Saks** 1998. Lk 23–24.

2. Kuningriikide aeg

Teine suur osa Heebrea Piiblis, Prohvetid, sisaldab kaheksat raamatut ja kirjeldab umbes 750–800 aastat kestnud perioodi Iisraeli rahva ajaloos, üldjoontes kuni 6. sajandi lõpuni eKr. Siia mahuvad Kaananimaa vallutamised, kuningriigi jagunemine kaheks osaks – Iisraeliks ja Juudamaaks – ning nende häving.²⁰ Pärast kuningas Saalomoni surma, aastal 928 eKr, jõudis lõpule Iisraeli riigi kuldne ajastu ning kuningriik lagunes kaheks. Saalomoni poja Rehabeami vastu tõstsid mässi kümme põhjapoolset suguharu, kes kuulutasid kuningaks Jerobeami. Iisraeli (Põhjariigi) pealinnaks sai Sekemi linn²¹. Seda riiki on nimetatud mitmeti – küll Iisraeliks, aga ka suurima hõimu järgi Efraimi riigiks ning hilisema pealinna Samaaria järgi Samaariaks²². Juutide ajaloos esimene suur katastroof toimus 722. aastal eKr, kui assüürlased, kes olid juba 9. sajandi keskpaigast eKr rünnanud korduvalt Iisraeli riiki ning seda maksustanud, vallutasid Samaaria. Iisraeli riigist sai Assüüria provints ning piirkond asustati võõrastega²³. Suurem osa elanikest küüditati Assüüria (Assuri) teistesse piirkondadesse (Aramimaale ja Paabelisse), nad assimileerusid kiiresti ning kadusid ajaloost jäädavalt. Sellest ajast kadus ka mõiste “iisraelased”. Kõiki juudi rahvaid hakati kaheteistkümnne suguharu seast kõige tugevama, Juuda hõimu järgi tähistama heebreakeelse nimetusega *jehudi*²⁴.

Esimese Iisraeli kuningriigi lagunemise järel tekkinud lõunapoolse riigi kuningaks sai Saalomoni poeg Rehabeam, kes hakkas Juuda ja Benjaminini hõimu toel valitsema Juuda riiki, mille pealinnaks oli Jeruusalemm.²⁵

²⁰ Vt **Orlinsky** 1954. Lk 4.

²¹ Sekem, mis oli pikka aega iisraelaste tähtis jumalateenimis- ja valitsemiskeskus, jäi püsima ka pärast Iisraeli kuningriigi langemist. Sellest sai juutide silmis eba-jumalateenijate samaarlaste kõige tähtsam linn, kuhu nad ehitasid ka oma templi. Vt **Piiblientsüklopeedia** 1996:274.

²² Vt **Saks** 1998. Lk. 35.

²³ Piiblis on sellest juttu 2. Kuningate raamatu 17. peatükis. Kohale jäänud elanikud segunesid uusasukatega, selle tulemusena tekkisid samaarialased.

²⁴ “*Jehudi*” ehk juudid on rahva ühisnimetus Iisraeli ja “heebrealaste” asemel.

²⁵ Vt **Saks** 1998. Lk. 35

3. "Babüloonia" (Paabeli) vangipõlv ja diasporaa algus

Babüloonlased (paabellased) ja meedlased vallutasid 612. aastal eKr assüürlaste pealinna Niinive ning hakkasid allutama kogu Assüüria maailmariiki. Babüloonlaste vastu suunatud Juuda kuningriigi mäss, mille õhutajateks olid egiptlased, suruti 597. aastal eKr maha ning kuningas ja paljud ülikud viidi asumisele. Algas niinimetatud "Paabeli vangipõlv". Uus mässukatse kuningas Sidkija juhtimisel tõi kaasa Jeruusalemma piiramise ning teise suure katastroofi, kui 586. aastal eKr Jeruusalemm pärast pikka piiramist vallutati ja hävitati, ning Juudamaa langes babüloonlaste kätte. Templiaarded viidi Paabelisse, tempel ise hävitati ja linnaelanikud pagendati. Teistest piirkondadest tulnud asukad hõivasid maa.²⁶ See oli Juuda riigi lõpp ning diasporaa ehk rahva hajutatuse algus võõrsil pärast sunnitud väljarännet²⁷. Sellest ajast on enamused juutidest elanud väljaspool praeguse Iisraeli piire.

Olles lialai puistatud teistesse Lähis-Ida riikidesse, tuli juutidel leida võimalusi, kuidas oma identiteeti säilitada. Nii pöörduti oma usuliste seaduste ja rituaalide poole, mis hoidis kogukonda koos. Sellest ajast alates, kui Saalomon oli ehitanud Jeruusalemma templi, oli see olnud juudalaste usukeskuseks ja Jumala teenimise kohaks. Babüloonlased olid aga templi hävitanud. Nii muutusid eriti tähtsaks osaks juutide elus niisugused usutavad, mida oli võimalik täita ka võõrsil olles: ümberlõikamine, hingamispäeva ehk sabati pidamine, usupidustused ja söömisseedused.²⁸ Juuda häving ja Jeruusalemma langemine oli juudalastele väga rängaks löögiks, sest nad olid kaotanud Jumala poolt antud maa. See kaotus tekitas eksistentsiaalseid küsimusi, miks niisugune katastroof rahvast tabas, muuhulgas ka kahtlusi, kas Jumal on oma tötust murdnud ja oma rahvast loobunud²⁹? Juudalased olid sunnitud oma arusaamu ja põhimõtteid Jumalast ning eelkõige endast kui Jumala poolt valitud rahvast kriitiliselt ümber hindama. Senisest enam hakati oma usus nägema ühtekuuluvustunde ja

²⁶ Vt *Piiblientsüklopeedia* 1996. Lk 328.

²⁷ Vt *Saks* 1998. Lk. 49

²⁸ Vt *Country Studies* 2003. Kodulk., 17.06.2004

²⁹ Juba näiteks 3. Moosese raamatus on edastatud Jumala tötused sõnakuulelikele ja karmisõnalised ähvardused sõnakuulmatutele, st neile, kes ei järgi Seadust ja eksivad Jumala tahte vastu: "Ma teen teie linnad varemeiks ja hävitan teie pühamud, ja ma ei salli enam teie meeldivat lõhna. Jah, mina ise hävitan maa, nõnda, et teie vaenlased, kes seal elavad, pööraselt kokkuvad. Teid ma aga pillutan rahvaste sekka ja paljastan mõõga teie taga. Teie maa laastatakse ja teie linnad muutuvad varemeiks." Vt 3 Ms 26:31–33.

identiteedi väljendust. See oli aeg, mil oma ennustustega kerkisid esile prohvetid, kes põhjendasid hävingut rahva sõnakuulmatuse ja uskmatusega, ning kuulutasid, et Jumal ei ole oma rahvast siiski maha jätnud ning annab talle tagasi Tõotatud Maa.³⁰

Pärast seda, kui pärslased 539. aastal eKr Babüloonia vallutasid, lubati juudalastel küll tagasi pöörduda ja tulevikus koguni tempel taastada, kuid kojuminejaid oli vaid mõni tuhat. Paljud juudalased jäid elama Pärsia suurriigi teistesse osadesse. Kui tempel taastati, jäi see diasporaas elavatele juutidele kaugeks ning nende kultusliku elu keskmeks kujunes kohalik sünagoog. Juuda aladele tagasi tulnud pagulased moodustasid väikese, raskustes vaevleva kogukonna, mida ümbritsevad vaenulikud rahvad pidevalt ohustasid.³¹ Juudamaa jäi väikeseks Pärsia ääremaa del asuvaks provintsiks nimega *Jehuda*. Umbes kaks sajandit väldanud suhteliselt rahulik aeg lõppes Aleksander Suure vallutustega ning Kreeka maailmariigi tekkega algas hellenismi ajajärk ka juutide elus.

4. Palestiina süüd

Hellenistlikul perioodil oli juudi rahvale ning maale suur mõju, mis ulatus ehituskunstist kuni maailmapildini. Hellenistlik mõte imbus sügavale juudi ühiskonda, kuigi 2. sajandil eKr. toimunud Makabeide³² iseseisvusliikumine vabastas Juudamaa vähemalt poliitiliselt mõneks ajaks Süüria kreeka kuningatest.³³ Aegamööda kasvas roomlaste ülevõim, 1. sajandil eKr kehtestasid roomlased oma võimu ka Süürias ja Palestiinas. 63. aastal eKr hõivasid roomlased Jeruusalemma ning Juuda allutati Roomale. Juutidel säilis siiski usuvabadus ning neil oli ka oma kuningas (Herodes Suur, valitses kuni 4. aastani pKr), kelle ajal küll toimus uue templi

³⁰ Vt *Piiblientsüklopeedia* 1996. Lk 331.

³¹ *Ibid.* Lk 332–333.

³² Makabeid (Hasmoneid) olid juudi valitsejasugu 2.–1. sajandil eKr, kes aastast 166 eKr juhtisid vabadusvõitlust Seleukiidide (Süüria) ülevõimu vastu, mis oli ajendatud vägivaldsest juudivaenulikest ning nende usulisi tõekspidamisi solvavast helleniseerimispoliitikast. Ülestõusu keskuseks oli Jeruusalemm, mis vabastati võõrvõimu alt ning kus rüvetatud tempel taas sisse pühitseti (seda meenutab tänaseni *hanukka* ehk templipühitsemise püha). 142. aastal eKr saavutasid Makabeid Juudamaale sõltumatuse, Aleksander Jannai ajal (103–76 eKr) hõlmas Makabeide riik peaaegu kogu Palestiina. Viimased Makabeid olid kuni aastani 37 eKr Rooma vasallid. Vt **Antiigileksikon** 1985. Lk 222. [Edaspidi *Antiigileksikon* 1985]

³³ Vt *Piiblientsüklopeedia* 1996. Lk 334–335.

ehitamine Jeruusalemma, kuid kes julma isevalitsejana juutide poolehoidu ei saavutanud. 6. aastal pKr. läks võim täielikult roomlaste kätte ning Süüria provintsi koosseisus olevat Juudamaad haldas Rooma prokuraator (asehaldur)³⁴. Juutide seas oli suur mõjuvõim aga ülempreestril, samuti omavahel rivaalitsevatel usulis-poliitilistel rühmitustel³⁵.

Suureks tagasilöögiks oli 66. aastal pKr puhkenud Juudi sõda – juba varem puhkenud ühiskondlike rahutuste kõrgpunkt –, mis 67. aastal muutus Rooma-vastaseks rahvuslikuks ülestõusuks. 70. aasta kevadel vallutasid roomlased hilisema keisri Tituse juhtimisel Jeruusalemma ning purustasid sealse templi.³⁶ Templi hävimine oli juutidele suureks moraalseks hoobiks. Jeruusalemma templikultus oli lõplikult hävitatud, seda asendas nüüdsest sünagoogides peetav sõna- ja palvejumalateenistus.³⁷ Pärast roomlaste otsust ehitada Jeruusalemma asemele uus roomalik linn hakati valmistuma uueks sõjaks.

Juutide viimane lootus roomlaste ikke alt vabaneda – Bar-Kochba³⁸ ülestõus – suruti 135. aastal veriselt maha. Keisri väed vallutasid uuesti Jeruusalemma ning algasid tõsised repressioonid. Juutide riik lõppes poliitilise ja usukeskuse kaotamisega: juutidel keelati surma ähvardusel siseneda Jeruusalemma, mis Rooma kolooniana kandis nimetust *Aelia Capitolina*.³⁹ Et võtta juutidelt lootus oma riigi taastamisele, otsustati

³⁴ Rooma prokuraator haldas Juudamaad aastatel 6–41 ja 44–46 pKr. 70. aastal pKr. sai Juudamaa omaette provintsi (Ibid.).

³⁵ *Saduserid*, kelle hulka kuulusid paljud preestrid ja suur osa *Sanhedrinist*, juudi kõrgeimast valitsus- ja kohtuorganist, olid koostöövalmid valitseva võimuga ning usuküsimustes alalhoidlikud. *Variserid* moodustasid juutide keskkihi, olid opositsioonis saduseridega ja võitlesid üldiselt kuningavõimu ning välismaise ülemvõimu vastu. Usuküsimustes olid variserid üliranged, hoidsid kinni Seaduse igast nõudest ja kaldusid mõtlema viisil “mina-olen-püham-kui-sina”. Peamiselt varatuid kihte esindasid *seloodid*, kes ootasid võitlevat Messiat ehk Lunastajat, kes toob rahvale vabaduse, ning olid valmis messiaajastu saabumist relvastatud sekkumisega toetama. *Esseenid* valmistusid palve ja askeetliku eluga lähitulevikus saabuva viimsepäeva vastu ning eraldusid muust rahvast kloostrialaadsetesse kogukondadesse, kus paljusid usulisi eeskirju järgiti teravdatult. Vt **Antiigileksikon** 1985. Lk 222–223.

³⁶ Vt. **Saks** 1998. Lk. 72.

³⁷ Vt **P. Maser**. *Judentum*. – V. Drehsen u.a. (Hrsg.). 1988. *Wörterbuch des Christentums*. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus. Lk 569.

³⁸ Bar-Kochba (Tähepoeg), õieti Simon bar Koseba, oli juutide viimase suure roomlastevastase ülestõusu (132–135 pKr) juht keiser Hadrianuse ajal. Tal õnnestus esialgu osa Juudamaast vabastada ning juudid pidasid teda Messiaaks, kuid aastal 135 ta langes lahingus. Vt. **Antiigileksikon** 1985. Lk 83.

³⁹ **H. Kinder, H. Hilgemann**. *Maailma ajalugu esiajast tänapäevani*. Tallinn: Avita, 2001. [Edaspidi *Kinder, Hilgemann 2001*].

Juudamaa ümber nimetada *Palestiinaks*⁴⁰ ja allutada see Süüria provintside, pealinnaga Damaskuses. Pärast Palestiina kuulutamist Pühaks Maaks hakati kehtestama mitmeid juutide vastu suunatud seadusi. Näiteks oli juudiusku üleminek karistatav surmaga, juutidele keelati sissepääs Jeruusalemma, nende seniseid kodanikuõigusi ja ametivõimalusi piirati jne.⁴¹

Pärast Bar-Kochba ülestõusu mahasurumist rändas suurem osa juute oma ajalooliselt maalt välja. Juutide usukogukonnal algas (taas) elu diasporas. Juutide suuremaks kultuurikeskuseks sai nüüd Babüloonia. Partlaste valitsuse ajal olid juudid saavutanud Babüloonias majandusliku heaolu ja neil oli lubatud kinni pidada oma usukommetest ja tavadest. Paljudes paikades tegutsesid sünagoogid ja judaismi akadeemiad. Babüloonias lõpetati ka Talmudi koostamine, mis on piiblikommentaare, teoloogiat, filosoofiat, seadusandlust, agronoomia- ja meditsiinialaseid teadmisi, aga ka legende ja rahvapärismi sisaldav koguteos⁴². Seda võib võrrelda ka unikaalse antiikse entsüklopeediaga, mis on täienduseks Toorale.⁴³

Araabia poolsaarele tekkisid juutide asundused juba umbes 70. aastal pKr, kui hävitati tempel ja lõppes lüüasaamisega Juudi sõda. Araabia juute oli raske eristada nende naabritest. Erinevuseks oli ainult juutide usk Toorasse ja ainujumalasse, sellal kui araablastel olid igal suguharul omad jumalad.⁴⁴ Juutide usulis-kultuuriliseks keskuseks Araabias kujunes Mediina.

7. sajandi alguseks oli Araabia poolsaart juba haaranud vaimne käärimine. Araablased mõistsid, et Bütsantsis ja Pärsia riikides levinud judaism ja kristlus, mis olid arenenumad kui nende endi paganlikud traditsioonid. Leidus neidki, kelle arvates araablaste jumaluste seas kõrgeim

⁴⁰ Nimi "Palestiina" on tuletatud juutide kunagiste vaenlaste, nn mererahvaste hulka kuulunud vilistite (hbr *Pelešet*) nimest.

⁴¹ Vt Saks 1998. Lk 76–77.

⁴² Talmud on judaismi põhiteoseid peale Heebrea Piibli ning koosneb nn suulisest õpetusest (*Mišna*) ja selle entsüklopeedilistest kommentaaridest (*Gemara*). Talmudeid on kaks: palestiina ehk jeruusalemma talmud, mis sisaldab Palestiinas tegutsenud õpetlaste *Gemara*'t, ja babüloonia talmud, milles on Babüloonias tegutsenud kirjatundjate *Gemara*. Babüloonia talmud lõpetati umbes 500. aasta paiku ning talmudist rääkides peetakse tavaliselt silmas just Babüloonia talmudit. Vt **Antiigileksikon** 1985. Lk 554

⁴³ Vt Saks 1998. Lk 76.

⁴⁴ Vt S. Lazikin. Kuula, Iisrael. Tallinn: Logos kirjastus, 1996. Lk 99. [Edaspidi *Lazikin* 1996].

jumal Al-Lah oli seesama jumal, keda kummardasid juudid ja kristlased, kuid kes polnud araablastele veel oma prohvetit ja pühakirja läkitanud.⁴⁵

7. sajandil hakkas jumaliku ilmutuse osaliseks saanud noor araablane Muhamed levitama usku Ainujumalasse (Allahisse) ka araablaste seas. Usk sai nimeks “*islam*”⁴⁶, mida on seostatud ka sõnaga “*salam*” (rahu) ning Aabrahami poja Ismaeli nimega. Algselt Mekas tegutsenud Muhamed sattus sealsete võimudega konflikti ning oli sunnitud 622. aastal koos oma poolehoidjatega rändama Mediinasse⁴⁷, kuhu sealse kogukonna juhid olid teda kutsunud. Mediinas oli tugev juudi kogukond ning Muhamed lootis teha juutidega tihedat koostööd. Muhamed tundis juutide pühakirja ning leidis sealt, et Jumal on töotanud Aabrahami pojale Ismaelile, et ka temast saab suure rahva, araablaste esiisa. Kohaliku traditsiooni kohaselt olid Haagar ja Ismael elama asunud Mekasse, kus Ismael oli koos teda külastanud Aabrahamiga ehitanud Kaaba pühamu. Muhamed nägi, et araablased pole Jumala plaanist välja jäetud ning et Kaabal on ainujumalikud tõendid. Paraku pidi Muhamed Mediina juutides pettuma, sest need keeldusid teda autentse prohvetina tunnustamast ning olid vastu ka Muhamedi võimuletulekule. Pettumus juutides väljendus muuhulgas ka selles, et Muhamed käskis oma järgijatel Jeruusalemma asemel Meka suunas palvetada (*qibla*). Selle uuendusega näidati demonstratiivselt, et moslemid pöörduvad tagasi enne juutide Toora või kristlaste evangeeliumi ilmutamist elanud esiisa Aabrahami puhta ainujumaluse poole. Neid prohveti suhtes vaenulikke juudi hõime, kes tegid koostööd Mekaga, karistas Muhamed karmilt, ajades nad 625. aastal Mediinast välja.⁴⁸ Vastuoludele vaatamata austas moslemite püha raamat Koraan endiselt juudi prohveteid ning manitses moslemeid suhtuma lugupidavalt “raamatu rahvasse”⁴⁹.

Pärast Palestiina ja Jeruusalemma vallutamist (linn hõivati 638. aastal) hakkasid ka islamiusulised Jeruusalemma oma pühaks linnaks pidama ning 691. aastal rajati kaliif Abd al-Maliki eestvedamisel endise Jeruusa-

⁴⁵ Vt **K. Armstrong**. Islam. Lühiajalugu. Ilmamaa: Tartu, 2003. Lk 37. [Edaspidi *Armstrong 2003*].

⁴⁶ Islam (allumine), sellest tulenevalt on muslim (moslem) inimene, kes täielikult alistunud Allahile ja tema nõuetele. Vt **Armstrong 2003**. Lk 40.

⁴⁷ Mekast Mediinasse rännak kannab nime *hidžra*, mis tähistab ühtlasi moslemite ajaarvamise algust.

⁴⁸ Vt **Saks 1998**. Lk 80.

⁴⁹ “Raamatu rahvad” olid kirjausundite pooldajad, näiteks juudid ja kristlased, kel olid Toora ja Evangeeliumi näol ilmutuslikud pühakirjad. Moslemite jaoks olid “raamatu rahvad” “sallitavatenä” erilise kaitse all ning neile oli teatud piirangutega lubatud usukommete täitmine.

lemma templi kohale Kaljumošee, mis on moslemite jaoks kolmas pühamu Meka ja Mediina järel. Kaljumošee oli esimene suur islami monument, mis pidi kinnitama islamiusu ülimumuslikkust selles pühas linnas, mille elanikkonna enamuse moodustasid tollal kristlased, ning signaliseerima, et islam on tulnud siia igaveseks.⁵⁰

10. sajandiks oli Palestiina muutunud araablastele vähetähtsaks ääremaaks. Huvi tunti ainult Jeruusalemma kui islami püha linna vastu. Samasugune huvi oli ka kristlastel, kelle jaoks Püha Maa oli Jeesuse Kristuse sünnimaa ning Jeruusalemmas asuv Püha Haud kristluse keskne pühamu, lausa kristliku maailma keskpunkt, kuhu kristlased meelsasti (relvada) palverännakuid sooritasid.

Ristisõdade lõppedes oli Palestiina jälle liitunud Egiptusega. Juutide olukord oli moslemite ülemvõimu all suhteliselt hea: nende õigused taastati, nad tohtisid oma usust kinni pidada ja sünagooge ehitada. Kuid mamelukide⁵¹ võimuletulekuga Egiptuses halvenes ka moslemite suhtumine juutidesse. Arvatakse, et sellel ajal elas Palestiinas umbes paar tuhat juudi peret.⁵²

Palestiina piirkonna majanduselu liikus pidevalt allamäge. 1516. aastal võtsid mamelukidelt võimu Palestiinas üle Türgi sultanidünastia Osmanite juhitud impeerium ja jäi seda piirkonda valitsema ligi 400 aastaks. Kuni 19. sajandi alguseni jäi Palestiina peamiselt maa-asustusega ja endise äramajandavaks ühiskonnaks. Piirkonna elanikkonna enamuse moodustasid peamiselt islamiusulised araablased. Kuid linnades elas ka kristlastest kaupmehi ja oskustöölisi. Juudi kogukonna suuruseks enne 1880. aastat loetakse vähem kui 25000 inimest, kellest kaks kolmandiku elasid Jeruusalemmas. Enamik neist moodustasid ortodokssed juudid, kelle ainuke eesmärk oli saada maetud Püha Maa mulda ja kes ei omanud veel mingisuguseid poliitilisi vaateid juudi kogukonna arenguks.

⁵⁰ Vt **Armstrong** 2003. Lk 81.

⁵¹ Mamelukid olid turgi, kaukaasia jm päritoluga orjadest moodustatud ihukaitseväge üksused Saladini-aegses Egiptuses. Nende järeltulijatest kujunes välja eriline sõjaväelaste kast, mille esindajad kukutasid 1250. aastal Aijubiidide dünastia, osutasid edukat vastupanu pealetungivatele mongolitele ning asusid ise Egiptust ja Süüriat valitsema. Vt **Armstrong** 2003. Lk 136.

⁵² Vt. **Saks** 1998. Lk 83–84.

Konflikti areng ja põhjused

1. Sionism ja immigratsioon

Kui 19. sajandi lõpuks elas *Eretz Israelis*⁵³ ainult 0,3 protsenti kogu maailma juutidest⁵⁴, siis diasporaas elav juudi kogukond oli kasvanud enneolematu kiirusega. 20. sajandi algul oli maailmas juute kokku 3,2 miljonit. Neist 82% elas Euroopas, 10% Aasias, 7% Aafrikas ja alla 1% Ameerikas. Kõne all oleva sajandi lõpuks oli maailmas juba 10,6 miljonit juuti, neist 84% Euroopas, 4% Aasias, 2% Aafrikas ja üle 10% Ameerikas. Juutide loomulik iive ületas teiste rahvaste iibe kahekordselt.⁵⁵

Selle põhjuseks oli eelkõige juudi ühiskonna traditsiooniline elulaad. Judaism kehtestas väga ranged hügieeni- ja toitlustuseeskirjad. Kuid veelgi olulisem oli juutide konservatiivne suhtumine perekonnaellu. Naised sünnitasid traditsiooniliselt palju lapsi ja vanemate tähelepanu oli suunatud peamiselt lastekasvatamisele. Hajutatult elamine diasporaas ja tärkavad juudivastased meeleolud⁵⁶ panid mõtlema tagasipöördumisele Palestiinasse, juudi rahva Tootatud Maale. Kuid samas seisid juudid ise ideoloogilisel teelahkmel. Kuidas liikuda edasi? Ortodokssed ehk sügavalt (õige)usklikud juudid olid arvamusel, et nad on Jumala poolt välja valitud püha rahvas. Neil puudus huvi euroopaliku kultuuri vastu ning nende eesmärgiks oli tagasipöördumine Pühale Maale koos Messia tulekuga.

Euroopa juutide seas leidis ka neid, kes läksid kaasa Karl Marxi õpetusega usust sotsialistliku, kõiki usulisi ja rahvuslikke vastuolusid kaotava maailmasüsteemi võimalikkusesse, samuti neid, kes võtsid omaks liberaalse

⁵³ Heebreakeelne vaste tähistamaks Piiblis töötatud Iisraeli riiki (sõnasõnalt: Iisraeli maa).

⁵⁴ Vt **A. Arian**. *The Second Republic: Politics in Israel*. Chatham, NJ: Chatham House, 1998. Lk 19. [Edaspidi *Arian 1998*].

⁵⁵ Vt **Saks** 1998. Lk 92.

⁵⁶ Erinevalt Põhja-Ameerikast ja Lääne-Euroopast, kus 18. sajandi lõpust alates algas juutide emantsipatsioon ehk teisisõnu piiratud õigustega rahvast võrdõiguslikeks kodanikeks saamine (juute ei käsitatud enam eraldi natsioonina, nende usku tunnustati konfessioonina jms). Samas tähendas see ka juutide senisest suuremat assimileerimist ühiskonnas. Lääne-Euroopas said juudid väheste eranditega võrdsed õigused teiste kodanikega valdavalt 19. sajandi jooksul. Ida-Euroopa juudid olid aga sageli väga allasurutud olukorras (pogrommid), keelud teatud tegevusvaldkondades (põllumajandus) ja piirangud hariduse omandamisel. Paralleelselt juutide emantsipatsioonile tõstis 19. sajandil pead rassistlik antisemitism, mis pidas juute rassiliselt vähemväärtuslikeks. Vt **Kinder, Hilgemann** 2001. Lk 341.

maailmavaate ning propageerisid autonoomia-ideed, mille kohaselt pidi rahvuse säilimise tagama kultuuriautonoomia. Oma keelt ja rahvuslikku kultuuri arendades võivad juudid jääda ikkagi juutideks, olles samal ajal ka oma kodumaa lojaalsed kodanikud. Kõige rohkem oli Euroopa juutide seas siiski neid, kes pooldasid kiiret assimileerumist: loodeti, et omandades selle maa keelt ja kultuuri, kus elatakse, võetakse neid sellesse kultuuri vastu ja neist saavad siis kas sakslased, prantslased, poolakad või muu rahva esindajad.

Kuid juudi rahva hulgas leidis ka rahvuslasi. Neid ei rahuldanud isoleerumine, assimileerumine ega ka autonoomia. Nad leidsid, et juudi rahvuse ellujäämist saab kindlustada ainult oma rahvusriigi loomisega. Ja seda riiki ei raja Messias, vaid see tuleb üles ehitada oma kätega.⁵⁷ Liikumist, mis kutsus üles juutide rahvuslikule enesemääratlemisele Palestiina territooriumil, hakati nimetama sionismiks⁵⁸.

Judaismi põlise traditsiooni kohaselt oli pagendus ja diasporaas elamine jumalik karistus. Pagendatust vaadati kui juudi rahva normaalset olukorda, mille lõpp tuleb läbi jumaliku sekkumise.

Sionismil oli aga selles küsimuses hoopis teine vaatenurk. Sionistide jaoks oli pagendus anomaalia ja nad soovisid seda probleem lahendada, tuues pagendatud ning diasporaas elavad inimesed tagasi kunagisele kodumaale ja rajades tänapäevase Iisraeli riigi.⁵⁹ Sionism pakkus välja juudiks olemise uue mooduse. Tagasipöördumine Tootatud Maale ei pidanud päästma juute mitte ainult juudivaenulikkusest, vaid pakkuma neile ka psüühilist heaolu ilma Jumala, Toora või müstilise Kabalata.⁶⁰

Sionismi levimist tõukas tagant mitmete jõudude kokkulangemine 19. sajandi lõpus⁶¹:

- vähemusrhuvaste hulgas hakkasid kiiresti levima natsionalismiideed;
- paljudes “valgustatud” riikides suurenes järjest juudivaenulikkus;

⁵⁷ Vt. **Saks** 1998. Lk 93.

⁵⁸ Liikumine on saanud oma nime Jeruusalemma muistse templimäe Siioni järgi.

⁵⁹ Vt **E. Ottolenghi**. “Religion and Democracy in Israel”. Edited by D. Marquand and R. Nettler Religion and Democracy. Oxford: Blackwell Publishers, 2000. Lk 39. [Edaspidi **Ottolenghi** 2000].

⁶⁰ Vt **K. Armstrong** The Battle for God – Fundamentalism in Judaism, Christianity and Islam. Great Britain: Harper Collins Publishers, 2001. Lk 183. [Edaspidi **Armstrong** 2001].

⁶¹ Vt **K.D. Wald**. “The Religious Dimension of Israeli Political Life”. September 1998. <http://www.clas.ufl.edu/users/kenwald/main/3305KWald00000.pdf>, 20.09.2004. [Edaspidi **Wald** 1998]

- juutide jätkuvalt rasked elutingimused piirkondades, kust ei olnud kadunud feodaalne kord;
- juutide identiteedi hääbumine riikides, kus assimilatsioon oli saanud võimalikuks.

Iisraeli riigi loomisele eelnenud periood (1882–1948)

Kuigi avalikult kuulutati sionistide liikumise eesmärk välja alles aastal 1897, kui Šveitsis Baselis toimus esimene ülemaailmne sionistide kongress⁶², siis sionismi rahvuslikest ideedest tiivustatud juutide liikumine Palestiinas⁶³ algas juba varem, ajendatuna näiteks Venemaal toimunud arvukatest juudidipogrommidest.⁶⁴

Kui 19. sajandi lõpus moodustasid juudid Palestiina aladel ainult 4% elanikkonnast, siis 1939. aastaks oli see kasvanud 30%-ni, kusjuures araablaste arvukus oli tõusnud ainult 50% ja juutide oma samal ajal umbes 500%.⁶⁵ 1939. aastal kuulus juutidele juba 12% maast

⁶² Sionistide vaimne liider, Ungaris sündinud juudi soost jurist ja kirjanik Theodor Herzl avaldas 1896. aastal avaldanud artikli “Juudiriik”. Baselis toimunud kongressil pandi alus sionismi poliitilisele organisatsioonile (Sionistlik Maaailmaorganisatsioon) ning Baseli programmis kuulutati sionismi eesmärgina välja “juudi rahvale avalik-õiguslikult kindlustatud kodu loomine Palestiinas”. Vt. **Kinder, Hilgemann** 2001. Lk 341. Baselis toimunud kongressil valiti välja ka Taaveti tähte kandev juutide lipp ning rahvushümn “Hatikwa” (Lootus). Vt **Lambert** 1992. Lk 123. Lisaks poliitilisele sionismile tuleks nimetada kultuurilist sionismi, mis taotles Palestiinast poliitilise, kolonisaatorliku ja kultuurilise ülesehitustöö kaudu vaimse keskuse kujundamist. Erinevalt poliitilisest sionismist ei nõutud oma riigi kohest rajamist.

⁶³ Selliseid liikumisi võib nimetada immigratsioonilaineteks, millele sionismi kontekstis vastab mõiste “*aliyah*”, mis algupäraselt kirjeldab tõusmist mingile kõrgemale emotsionaalsele tasandile. Vt **Armstrong** 2001. Lk 183. Esimesed kolm *aliyah*’d töid Palestiina aladele eelkõige kümneid tuhandeid juute Venemaalt, kust põgeneti kasvava antisemitismi ja 1905. ning 1917. aasta revolutsioonidega kaasnenud tagajärgede eest. Pärast revolutsioone saabunud juudid olid ideoloogiliselt üsna motiveeritud ning hakkasid aktiivselt poliitikas osalema. Vt **Arian** 1998. Lk 21–23.

⁶⁴ Odessa juudi soost arst ning kirjanik Leo Pinsker, juutliku emantsipatsiooniliikumise (*haskala*) üks suurkujusid, nõudis 1882. aastal ühes oma kirjutises tagakiusatud juutidele kodumaad, sest assimileerumislootused olid luhtumas. Tema sõnul olid juudid muutunud teatud laadi “fantomrahvaks”, millel on kõik rahvuse tunnused, kuid puudub rahvuslik sõltumatus ning oma maa. Pärast 1882. aastat hakkasid tekkima *Chowewe Zion*’i (Siioni armastajate) ühingud, mis taotlesid Palestiina koloniseerimist juutide poolt. Vt **Lambert** 1992. Lk 114–116.

⁶⁵ Vt **Arian** 1998. Lk 25. Neljas ja viies *aliyah* töid Palestiinasse peamiselt Poolast ja mujalt Kesk- ning Ida-Euroopa riikidest, aga ka Saksamaalt ja Austriast pärit juute.

Palestiinas.⁶⁶ Niisuguse suure immigrandide laine tulemusena algasid rahutused araablastest kohalike elanike seas. Juutide ja koguni inglaste⁶⁷ vastu suunatud demonstratsioonide, streikide ja rünnakutega avaldati pahameelt järjest süvenevate majanduslike raskuste pärast.⁶⁸ Päevakorda hakkas tõusma oluline küsimus, kes ikkagi saab Palestiinas domineerivaks etniliseks pooleks.

Aastail 1936–1939 toimus Palestiina aladel kodusõda, mille käigus Briti mandaatvalitsus toetas vaheldumisi araabia partisane ja juudi *Hagana*'d (sõjalist omakaitset). 1939. aastal andsid britid araablaste survele järele ning piirasid juutide sisserännet ja maaostu, et säilitada araablaste arvulist ülekaalu. Selline poliitika suurendas omakorda juudi rahvuslaste terroristlikku võitlust araablaste vastu.⁶⁹

Edasisele sisserändamisele andis hoogu Teise maailmasõja puhkemine 1939. aastal, kuid selliste arvudeni, nagu dekaad tagasi, siiski ei jõutud. Üheks põhjuseks oli kindlasti ka juutide kui põlatud rassi süstemaatiline ja massiline hävitamine (ehk “juudiküsimuse lõpplahenduse” plaan⁷⁰) natsionaalsotsialismi mõju all olevas Euroopas Teise maailmasõja käigus. Iisraeli riigi rajamise ajaks (1948) oli juudi kogukonna arv siiski tõusnud 650 000 inimeseni.⁷¹

Kuigi juudi vabatahtlikud osalesid sõjas liitlaste poolel Briti armee osana, jätkasid britid ka pärast sõja lõppu juutide illegaalse sisserände piiramist. 1947. aastal soovitas UNSCOP-i (ÜRO Palestiina küsimustega tegeleva komitee) erikomisjon Palestiina jagamist, millest aga keeldusid araablased. Araablaste Vabastusarmee hõivas Galilea ja ründas Jeruusalemma juudi vanalinna. 1948. aasta maikuu loobusid britid oma mandaadist ning nende valitsuse ja armee lahkumine Palestiinast tõukas maa kaosesse.⁷²

Iisraeli riigi väljakuulutamine 14. mail 1948 juudi Rahvusnõukogus ja sellele järgnenud Araabia-Iisraeli sõda oli pöördeliseks sündmuseks ka

⁶⁶ Vt. **Kinder, Hilgemann** 2001. Lk 537.

⁶⁷ 1917. aastal esitas Konservatiivide Partei liider, krahv Arthur J. Balfour, kes aastail 1916–1919 oli Briti välisminister, nn Balfouri deklaratsiooni, mis sisaldas mõtteid juutidele Palestiinas “rahvusliku kodupaiga” asutamise kohta. Vt **Lambert** 1992. Lk 241. Siiski kehtestati Pärast Esimest maailmasõda 1920. aastal hoolimata Balfouri deklaratsioonist Palestiina üle Briti mandaat.

⁶⁸ Vt. **Arian** 1998. Lk 25.

⁶⁹ Vt **Kinder, Hilgemann** 2001. Lk 537.

⁷⁰ Natsionaalsotsialistide “juudiviha” tõttu kaotas oma elu ca 2/3 tollal Euroopas elavast üheksast miljonist juudist. Vt. **Lambert** 1992. Lk 70.

⁷¹ Vt. **Arian** 1998. Lk 26.

⁷² Vt. **Kinder, Hilgemann** 2001. Lk 537.

selle piirkonna etnilisele kooslusele. Esiteks moodustus uus riik, Iisrael, mis kontrollis nüüd 78% endisest Palestiina alast ja mis oli 40% suurem, kui seda nägi ette 1947. aastal vastuvõetud ÜRO plaan. Teiseks suutis Iisrael 1948. aasta oktoobriks tagasi tõrjuda Araabia Liiga rünnaku. Valdav osa araabia elanikkonnast põgenes, sõja lõpuks jäi kohale ainult umbes 160 000 Palestiina araablast, kes said ka Iisraeli kodakondsuse.⁷³ Endise elupaiga jätsid maha rohkem umbes 800 000 Palestiina põgenikku, kelle lahkumise järel tekkisid suured geograafilised tühimikud, mis Iisraeli võimud täitsid immigrerevate uusasunikega⁷⁴. ÜRO kaitse all olevatesse põgenikelaagritesse koondunud araablaste ning neid vastuvõtavad riigid pidasid Iisraeli riiki tollal siiski ajutiseks nähtuseks. Nende sündmuste tulemusena oli juutidest elanike arv möödunud araablaste omast ja muutunud araablaste nendel aladel vähemuseks. 1949. aastal sõlmiti kahepoolne vaherahukokkulepe, mille tulemusel muutusid rindejooned riigi-piirideks.⁷⁵

1. Iisraeli riigi loomisele järgnenud periood (1948–1954)

Sel ajavahemikul lisandus Iisraeli riigi aladele veel ligi 700 000 immigranti kõikjalt üle maailma. Esialgu tulid peamiselt Lääne-Euroopa taustaga juudid, kes olid viibinud vangilaagrites Euroopas ja Kõrg- ja Madal- ja Kesk-Aasias. Neile lisandusid juudid Bulgaariast, Jugoslaaviast, Poolast ja Rumeeniast, aga ka Araabia maadest, näiteks Alžeerist, Iraagist ja Jeemenist⁷⁶. Kõige

⁷³ Vt **O. Yiftachel, A. Ghanem**. "Towards a theory of ethnocentric regimes: Learning from the Judaization of Israel/Palestine". Edited by **E. P. Kaufmann** Rethinking ethnicity – majority groups and dominant minorities. London: Routledge, 2004. Lk 180. [Edaspidi **Yiftachel, Ghanem 2004**].

⁷⁴ **O. Yiftachel**. "Democracy or Ethnocracy: Territory and Settler Politics in Israel/Palestine". Summer 1998. <http://www.merip.org/mer/mer207/yift.htm>, 02.08.2004. [Edaspidi **Yiftachel 1998**]

⁷⁵ Vt **Kinder, Hilgemann 2001**. Lk 499.537.

⁷⁶ Juudi kogukonna juured Jeemenis ulatusid juba 9. sajandisse eKr. Sajandite jooksul kujunesid sellel kogukonnal välja omad tavad; veel 20. sajandi I poolel elasid nad feodaalsetes elutingimustes. 1948. aastal jätsid aga 43 000 jeemeni juuti ootamatult oma senise elupaiga ning suundusid tollasesse Briti kolooniasse Adenisse. Jeemeni juutide liidrid teatasid Briti võimudele, et neile on kätte jõudnud aeg Iisraeli tagasi pöörduda. Briti võimud olid sunnitud püstitama juutidele ajutise laagri ning nende edasise saatuse küsimuse lahendamaks. Ajavahemikus juuni 1949 – juuni 1950 viidi kogu Jeemeni juutide kogukond lennukitega Palestiinasse (missioon "Lendav vaip").

suurem tulv oli 1951. aastal, kui igakuine immigrantide arv ulatus paari-kümne tuhandeni, mis oli sama suur kui esimese immigratsioonilaine ajal kokku. Järgmistel aastakümnetel jätkus immigratsioon jõudsalt, mida soodustas ka 1950. aastal Knessetis vastu võetud Tagasipöördumise seadus, mis andis igale juudile õiguse immigrereuda Iisraeli.⁷⁷ Samas on tänaseni takistatud endise Palestiina territooriumilt pärit araablaste tagasi-pöördumist oma kodumaale⁷⁸.

2. Territoorium

Kaasaegne juutide ja araablaste vaheline konflikt sai alguse siis, kui sionismi ideedest motiveeritud juudid hakkasid tagasi pöörduma *Eretz Israeli* aladele. Eelpool on juba kirjeldatud, kuidas juutide arv Palestiinas järsult kasvama hakkas, kulmineerudes Iisraeli riigi loomisega ja Iisraeli-Araabia sõjaga. Peale 1949. aastal kahepoolset sõlmitud vaerahukokkulepet, millega fikseeriti *roheline joon*, läks Gaza sektor Egiptuse kontrolli alla ja Jordani jõe läänekallas Transjordaaniale⁷⁹. Vaerahuga jagati kaheks ka Jeruusalemm – läänepool läks Iisraelile ja idapool Transjordaaniale. Selle tulemusena oli tekkinud umbes 750 000 araablasest põgenikku, kes elasid nüüd Läänekaldal põgenikelaagrites Iisraeli piiri läheduses. Ka täna elavad paljud nende järeltulijad veel samades põgenikelaagrites, mis on neis paikades eksisteerinud juba pool sajandit. Üheks teravaimaks – ning tänaseni aktuaalseks – küsimuseks ongi olnud, kuidas lahendada nende põgenike probleem, kellele Iisrael ei ole huvitatud kodaniku staatuse andmisest.

Need alad, kus valdavalt elasid Iisraeli jäänud ja kodakondsuse saanud araablased, võeti Iisraeli sõjaväe kontrolli alla. Igapäevast elu ja tegevust juhatasid seal kohalikud sõjaväekubernerid. Sellise tegevuse legaalseks aluseks kasutasid juudid Briti mandaadi poolt 1945. aastal väljaantud *Kaitseregulatsioon*e, millega valitsus andis 3 regiooni kaitseministri jurisdiktsiooni alla. Kõige olulisem neist oli Põhja piirkond – tuntud ka kui Galilea ala –, kus elas kaks kolmandikku araablastest. Teine kriitiline piirkond oli nn väike kolmnurk Et Tira ja Et Taiyiba külade ning Trans-

Veelgi suurem "lennusild" tekkis siis, kui Iraagist transporditi lennukitega Iisraeli riiki ca 113 000 Iraagi juuti (missioon "Ali Baba"). Vt Lambert 1992. Lk 74–75.

⁷⁷ Vt Arian 1998. Lk 26–27.

⁷⁸ Vt Yiftachel, Ghanem 2004. Lk 180.

⁷⁹ Transjordaania ehk Taga-Jordaania oli Jordaania nimetus aastail 1921–1950.

jordaania piiri vahel. Kolmas ala oli Negevi kõrb. Need kolm regiooni muudeti turvatsoonideks ja seega olid need suletud kõigile Iisraeli araablastele, kellel ei olnud kas peastaabi ülema või kaitseministri väljastatud liikumisluba. Sellisel moel kuulutas Iisrael 93 araabia küla 104st suletud alaks.⁸⁰

Samas algas Iisraelis kiire maade riigistamine. Riigistamisele kuulusid ennekõike need maad, mis varem olid kuulunud araablastest põgenikele. Samas riigistati ka kaks kolmandikku Iisraeli araablastele kuuluvatest maadest. Põhimõtteliselt kuulutati need riigistatud alad kõikide juutide omandiks ja seda maad oli keelatud müüa. Sellistesse piirkondadesse ehitati aastail 1950–1960 rohkem kui 700 uusasundust⁸¹ Iisraeli immigreruvate juutide tarbeks. Lõpptulemuseks olid araablaste külad ümbritsetud juutide asulatega, muutudes nii omalaadseteks kinnisteks getodeks.⁸²

Järgmiseks pöördepunktiks konfliktis, mis puudutab territooriumi, oli 1967. aastal toimunud Kuuepäevane sõda (ka Iisraeli-Araabia sõda)⁸³. Kuue päeva jooksul (5.–10. juuni) suutis Iisrael ühendada Jeruusalemma, võtta kontrolli alla Läänekalda, Gaza piirkonna ja Golani kõrgendikud. Sõjategevus ja sellele järgnenud repressioonid tõid juurde veel paarsada tuhat palestiina põgenikku, kes siirdusid peamiselt Jordani jõe idakaldale ja kellele Iisrael kodanikuõigusi ei anna. Peale 1967. aastat jätkus aktiivne uusasunduste rajamine Gazasse, Golani kõrgendikele ja Läänekaldale. Legaalne staatus anti Iisraeli valitsuse poolt Jeruusalemmale ning Golani aladele.⁸⁴ 2000. aasta lõpuks oli Läänekaldal ja Gazas kokku umbes 200 000 uusasunikku, kellele lisandub veel 180 000 juuti Ida-Jerusalemmas.⁸⁵

3. Araablaste Iisraelis

⁸⁰ **Country Studies** 2003. Kodulk., 17.06.2004

⁸¹ 50ndatel aastatel said seoses uusasunduste rajamisega alguse ka ulatuslikud elukeskkonna muutmisega seonduvad projektid: kõrbe vallutamine ja metsastamine, kui-vade maade niisutamine ja soiste alade kuivendamine välismaise raha ja majandusabi-ga. Vt **Kinder, Hilgemann** 2001. Lk 537.

⁸² Vt **Yiftachel** 1998, 02.08.2004

⁸³ Tegemist oli Iisraeli ja araabia riikide (Ühinenud Araabia Vabariik, Süüria, Jordaania, Liibanon ja Iraak) sõjaga, mida Iisrael alustas vaenlase õhujõudude üllatusliku hävitamisega ja mille Iisrael katkestas 11. juunil pärast ÜRO Julgeolekunõukogu kor-duvaid resolutsioone.

⁸⁴ Vt **Arian** 1998. Lk 37–38.

⁸⁵ Vt **G. Usher**. "Palestine". – Race and Class. Vol. 42, No 4, 73, 2001.

Antud konfliktis tuleb teha vahet araablaster, kes on Iisraeli kodanikud ja nendel, kes elavad sõjaväelise jurisdiktsiooni all. Iisraeli araablased on juriidiliselt Iisraeli riigi kodanikud, kelle arv ulatub praegu Iisraelis 800 000 inimeseni. Kõige rohkem on islamiusulisi, peamiselt sunniitlikke araablasi, kellele järgnevad kristlikesse konfessioonidesse kuuluvad araablased ning peamiselt Liibanoni päritolu druusid, islamist lähtunud sõjaka usundi esindajad.⁸⁶

Nad saavad organiseeruda poliitiliselt, neil on õigus osaleda hääletamistel ja nad võivad olla valitud ka Iisraeli riigi parlamenti (Knessetisse). Kuid psühholoogiliselt on nende positsioon hoopis komplitseeritum, kui seda väliselt arvata võiks.⁸⁷ Araablased, kes jäid Iisraeli elama peale riigi loomist, on algusest peale võidelnud ühelt poolt võrdõiguslikkuse eest juudi ühiskonnas ja teisalt endi tunnustamise nimel arabiamaailmas. Iisraeli araablaster tekitavad probleeme just vastuolud nende enda identiteedi määratlemises – olles Iisraeli kodanikud, kuuluvad nad samas ikkagi araablaster sekka.⁸⁸

Juutide ja araablaster vahel on suhteid raskendanud ka see, et Iisrael on väga juudikeskne riik. Kuigi kõikidele Iisraeli kodanikele on sõltumata rassist, religioonist ja soost tagatud võrdõiguslikkus seaduse ees ja kõik demokraatlikud õigused⁸⁹, eksisteerib vähemalt paarkümmend seadust, mis piiravad erineval moel Iisraeli araablaster huve.⁹⁰ Kuigi ei ole olemas ühtegi seadust, mis otsesõnu vähemusi diskrimineeriks, siis Iisraeli juudikesksust deklareerivad ja kinnitavad dokumendid ometi seda ebavõrdsust propageerivad. Näiteks on Iisraeli kodakondsusseadus rakendatav sünni järgi (*ius sanguinis*)⁹¹ kõikidele vere poolest juutidele üle maailma, samal ajal kui araablaster kehtib selle piiratud variant, millega Iisraeli kodanikuks võib saada vaid *ius solise* ehk sellel maal sündimise järgi.⁹²

⁸⁶ Vt **A. Album**. "Israel's Arabs: A Dilemma of Dual Identity". – The Middle East, No. 247. July – August, 1995. Lk 12. [Edaspidi **Album** 1995]

⁸⁷ Vt **Arian** 1998. Lk 38.

⁸⁸ Vt **Album** 1995. Lk 12.

⁸⁹ Vt **E. Karsh**. "Israel's Arabs V. Israel". – Commentary, Vol. 116, No. 5. December 21, 2003.

⁹⁰ Vt **Yiftachel, Ghanem** 2004. Lk 184.

⁹¹ *Ius sanguinis* (ka: vereõigus) on vastsündinu riikkondsuse määramine vanemate riikkondsuse järgi. Vt **E. Vääri** jt. Võõrsõnade leksikon. Kuues, parandatud trükk. Tallinn: Valgus, 2000. Lk 608. [Edaspidi **Vääri** 2000].

⁹² Vt **A. Dowty**. The Jewish State: A Century Later, Updated With a New Preface. Berkeley: University of California, 1998 <http://texts.cdlib.org/dynaxml/servlet/dynaXML?docId=ft709nb49x&chunk.id=ch8,05.06.2004>. [Edaspidi **Dowty** 1998]

Lisaks toovad Oren Yiftachel ja As'ad Ghanem⁹³ välja peamised valdkonnad, milles juute eelistatakse araablastele:

- immigratsioonipoliitika;
- riigi õiguslik süsteem, mis on selgelt juudikeskne;
- riigi arengukavad, mis silmnähtavalt eelistavad juute araablastele;
- araablastele mittekohustuslik ajateenistus;
- valimised: kandidaadiks ei tohi olla isik, kes on vastu juudikesksele Iisraeli riigile;
- uusasundustesse Gazas või Läänekaldal on lubatud elama asuda ainult juutidel.

Oma suhtumiselt Iisraeli riiki jagab Alan Dowty Iisraeli araablased nelja gruppi:

- 11% on olukorraga rahul;
- 39% tahaksid muuta riigikorralduses kindlaid aspekte;
- 40% ei aktsepteeri Iisraeli riigi sionistlikku juudikesksust;
- 10% on igasuguse Iisraeli riigi olemasolu vastu ja tahaksid selle asendada Araabia-Palestiina riigiga.⁹⁴

Religioon ja Iisraeli poliitika

1. Judaism Iisraelis

Peamised põhjused araablaste ja juutide vahelistes pingetes ongi konflikt maa pärast ja araablaste enesemääratlemine muutunud tingimustes. Mõlemad etnilised grupid viitavad oma ajaloolisele õigusele antud piirkonna üle⁹⁵. Kuigi juutide ja araablaste vahel – isegi kui mõlemad rahvusgrupid on sama kodakondsusega – valitsevad pinged on eelkõige rahvuslik-poliitilised ja mitte religioossed, siis võib ometi väita, et seni, kuni juutide rahvuslik identiteet rajaneb judaismil ning selle religioosetel allikatel, ei saa ühegi teise religiooni esindaja endale Iisraelis juutidega sama staatust. Juutide eelistamine teistele ei tulene riigi ja religiooni eraldamatusest, vaid johtub pigem suutmatusest eraldada religiooni ning kodakondsust

⁹³ Vt Yiftachel, Ghanem 2004. Lk 185–187.

⁹⁴ Vt Dowty 1998, 05.06.2004.

⁹⁵ Vt Yiftachel, Ghanem 2004. Lk 182.

judaismist . See annab judaismile erilise koha Iisraeli riigis ning poliitikas, ilma et seda oleks vaja ametlikult riigiusuks kuulutada.⁹⁶

Tänapäeval on Iisraeli 5,5 miljonist kodanikust veidi üle 80% juudid, kellest viiendik on sügavalt (õige)usklikud ehk ortodokssed juudid (*dati*), 40% traditsionaalsed juudid (*masorti*) ning ülejäänud 40% juutidest peavad ennast sekulaarseteks (*hiloni*). Traditsionaalsete juutide hulka kuuluvad inimesed, kes täidavad küll usulisi kombeid, kuid teevad seda pigem kohustusest jätkata traditsioonilisi juudi kombeid, respektierides nõnda oma perekonda, kui kohustusest teha seda Jumala ees.⁹⁷ Nad moodustavad Iisraelis nn kesktee, mis traditsioone toetades austab siiski ka demokraatlikke väärtusi⁹⁸. Sellesse gruppi kuuluvad peamiselt sefardid, kes on immigreerunud Aafrikast ja Aasiast.⁹⁹

Sekulaarsetest juutidest enamuse moodustavad aškenaazid¹⁰⁰, kes tulid kaasaegsesse Iisraeli Euroopast ja Ameerika Ühendriikidest. Kuigi nad peavad end valdavalt ilmalikeks, mängib religioon siiski rolli ka nende elus. Kaheksakümnendatel aastatel läbiviidud uurimus näitas, et kolmandik sekulaarsetest juutidest külastab tähtsatel usupühadel sünagooge, ligi pooled täidavad kodus koššer¹⁰¹-nõudeid, viiendik peab ka väljaspool kodu kinni toitumisseadustest ja valdav enamus tähistab mingil moel sabbat.¹⁰²

Võib arvata, et ühine religioosne kuuluvus suurendab rahvuslikku ühtsustunnet. Kui ühise religioosse pärandiga kaasneb inimestes tunne, et nende saatused on seotud, siis see tõepoolest suurendab kogukonnas ühtsustunnet. See kehtib enamuse religioonide puhul ja juutide keerulist ajalugu arvestades peaks käima ka nende kohta. Judaism on religioosse süsteemina olnud läbi paljude sajandite see ühendav liides, mis on ühen-

⁹⁶ Vt **E. Don-Yehiya, C. S. Liebman**. Religion and Politics in Israel. Bloomington: Indiana University Press, 1984. Lk 16–17. [Edaspidi **Don-Yehiya, Liebman 1984**]

⁹⁷ Vt **Wald** 1998.

⁹⁸ **S. Shetreet**. “Reflections on Israel as a Jewish and Democratic State”. – Israel Studies, Vol 2, No. 2. Fall: 1997. Lk 194.

⁹⁹ Sefardid on kitsamas tähenduses Hispaaniast ja Portugalist 15. sajandi lõpul Aafrikasse põgenenud juudid ja nende järeltulijad. Laiemas tähenduses mõeldakse sefardide all kõiki ladina-romaani päritolu juute, sealhulgas Vahemere ruumist pärit juute koos nende kultuuri ja elustiiliga. Vt **Lambert** 1992. Lk 245. Vrd ka **Arian** 1998. Lk 32.

¹⁰⁰ Aškenaazideks nimetati algselt Loode-Euroopas, eriti Saksamaal, ja Kesk-ning Ida-Euroopas, sealhulgas Venemaal, elunenud juute. Hiljem laiendati seda mõistet ka nendest piirkondadest pärit juutide kultuurile ja elustiilile.

¹⁰¹ Koššer (hbr sobiv, sünnis) tähendab juudiusulistel toiduks lubatud, ka usuliste rituaalide nõuetele vastav. **Vääri** 2000. Lk 539.

¹⁰² Vt. **Don-Yehiya, Liebman** 1984. Lk 3.

danud diasporaas elavaid juute, ja peaks jääma vahendiks, mis ühendab juudid ka Iisraeli riigis. Sellest hoolimata, et religioon soodustab mingil tasemel rahvuslikku integratsiooni, on sellel ka võime lahutada inimesed omavahel võistlevateks osapoolteks. Kaasaegses Iisraelis on judaismil olnud selles osas oluline roll.

Esimene lõhe, mille religioon on Iisraelis tekitanud, kujutab endast pinget ultraortodoksse vähemuse ja sekulaarsete juutide vahel. Probleemaatika seisneb küsimuses, kas Iisraeli riik peaks olema riik, mis rajaneb judaismil (*The Jewish state*) või riik, mis on tehtud juutidele (*the state of Jews*). Iseenesest ei oma see sisemine pinge erilist rolli suhetes araablastega, kuid ultraortodoksude eesmärgiks on ikkagi säilitada Iisraeli riigi juudikesksust ning seega eemale tõrjuda ka muude religioonide esindajaid, kaasa arvatud moslemeid.

Teine riigisisene religioosne konflikt on seotud religioossete sionistide liikumisega ning nende eesmärkidega Iisraeli poliitikas. See temaatika puudutab otseselt ka Iisraeli-Palestiina konflikti, sest religioossed sionistid esindavad territoriaalse natsionalismi pooldajaid Iisraelis. See on probleem, mis jääb ka välisvaatlejate hinnangul kõige pikaajalisemaks ohuks Iisraeli poliitilisele stabiilsusele.¹⁰³

2. Ultraortodoksid

Haredi ühiskonnas

Kui riigi loomise ajal oli juhtivateks tegelasteks sionistid, kes nägid uut riiki täiesti sekulaarsena ja puutumatusena religioonist, siis oli olemas ka teine leer, kes väitis, et õige Iisraeli riik saab olla rajatud ainult *halakhale*¹⁰⁴. Need olid ultraortodokssed juudid, keda tunti ka kui *haredi*¹⁰⁵ juute. Umbes pool maailma *haredi* juutidest elab Iisraelis, moodustades ligi 10% kogu elanikkonnast. Peamiselt on nad Ida-Euroopa juutide järeltulijad ja oma religioossetes praktikas järgivad nad väga täpselt usulisi kombeid ning keelduvad tegemast järelandmisi ilmalikule maailmale.¹⁰⁶

¹⁰³ Vt Wald 1998

¹⁰⁴ *Halakha* (hbr tava) – juudi kirjatundjate poolt sõnastatud siduv juudi tavaõigus, mis on tuletatud Toorast, Hagadast, Mišnast.

¹⁰⁵ “Rahutud, murelikud” (hbr). Vt “Haredi Definition”. Zionism and Israel – Encyclopedic Dictionary, <http://www.zionism-israel.com/dic/Haredi.htm>, 19.09.2004

¹⁰⁶ Vt Wald 1998

Haredi juudid ei ole olnud juudiriigi (*Jewish state*) rajamise vastu, pigem on nad olnud selle sionistliku ideoloogia ja sekulaarse olemuse vastased¹⁰⁷. Enamik ultraortodokseid rabisid tajus sionismi konflikti traditsionaalse judaismiga, mis asendas Jumala, Toora ja religioossed kohustused sekulaarse natsionalismi ja poliitilise sõltumatusega. *Haredi* juutide seisukoht oli, et sekularismist ja ketserlusest ei saa tulla midagi head ning kasulikku. Isegi käitumismallid, mida religioosne traditsioon heaks kiidab, kaotavad oma väärtuse, kui need usulisest olemusest välja rebida ja sekulaarsesse maailma-vaatesse asetada. Ka immigratsioon ja Palestiina asustamine kuulutati soovimatuks, kui see on ajendatud natsionalismiideedest, mitte religioossetest tunnetest. Sionismi vaadeldi kui *avodah zarat*¹⁰⁸, mis on Toora kohaselt suurim kuritegu. Rabi Wassermann kirjeldas *avodah zarat* kui usku millessegi, mis eksisteerib ja mõjutab inimest väljaspool Jumala tahet. Seetõttu suhtuti ka sionismi kui kaasaegsesse *avodah zarasse*, mis on ohtlik ning loodud ketserlike juutide poolt vastuhakuks Jumalale.¹⁰⁹

18. sajandi lõpus ja 19. sajandi alguses hakkas ka Ida-Euroopa juutide elu muutuma emantsipatsiooni käigus traditsioonilisest kaasaegsemaks. Paljud Vene ja Poola rabid pöörasid aga kaasaegsele elule selja ja hoidusid poliitikast. Nende jaoks oli vastuvõetamatu, et juut määraks oma nime poliitilise kauplemise ja kompromissidega, mis olid demokraatliku ühiskonna poliitikas nii olulised komponendid. Koostöö mittejuutidega ja nende poliitikas osalemine tähendaks antireligioosse maailma toomist juutide ellu, mis omakorda tooks kindlasti kaasa selle korrumppeerumise. Kuid leidis ka rabisid, kes, nähes, kuidas mitmed sionistlikud ja sotsialistlikud parteid meelitasid järjest rohkem juute sekulaarsesse ellu, tahtsid juutide assimileerumist ning ilmalikuks muutumist peatada. Need rabid leidsid, et kõige parem oleks kaasaegseid ohte tõrjuda nende endi vahenditega.¹¹⁰ 20. sajandi alguses ühinesid mõned *haredi* grupid liiduks ning see ühinemine võimaldas neil sekkuda poliitilistesse küsimustesse, mis mõjutasid juute kaasaegses maailmas. 1912. aastal loodi *Agudat Yisrael* ja koos sellega ka Toora Tarkade Nõukogu¹¹¹, mis kujunes selle partei struktuuris otsustavaks organiks.

¹⁰⁷ Vt Don-Yehiya, Liebman 1984. Lk 63.

¹⁰⁸ *Avodah zara* – valejumaluse kummardamine, ebajumalateenistus.

¹⁰⁹ Vt. Don-Yehiya, Liebman 1984. Lk 62.

¹¹⁰ Vt Armstrong 2001. Lk 189.

¹¹¹ *Council of Torah Sages*

Enamik rabisid ei kiitnud ümberasumist Palestiinasse heaks, kartes, et hästi organiseeritud poliitiline sionism summutab seal nende tegevuse¹¹². Pealegi oli ka Jumal keelanud jõudu kasutades tagasipöördumise *Eretz Israelisse*¹¹³.

Samas leidis juba enne *Agudat Yisraeli* loomist juute, kes olid huvitatud praktilistest püüdlustest koloniseerida ja taasrajada *Eretz Israel*. Rabi Lerner'i eestvedamisel loodi aastal 1910 *Moriah* selts, mille eesmärgiks oli organiseerida usklike juutide ümberasumine Palestiinasse. Selle seltsi eesmärgid on juba sellepärast huvitavad, et need kiideti heaks paljude mõjukate diasporaas elavate rabide poolt. *Moriah* põhimõtted rõhuvad käsule asustada Töötatud Maa Iisrael, mis peaks olema igale juudile sama tähtis kui ükskõik mis muu käsk Tooras. Sellepärast on juudid kohustatud võtma ette kollektiivseid pingutusi, et asustada sellele maale ümber nii palju juute kui võimalik. Immigrantide eesmärgiks on muuta see maa õitsvaks ja viljakandvaks. Juutide asumine sellele maale on pühitsetud Jumala nimega ja sellepärast peavad mittejuudid tunnistama selle maa pühadust, Jumala hoolt selle üle ning juutide erilist sidet selle maaga. Samuti lahendab see paljude materiaalsed probleemid diasporaas ning kergendab majanduslikku olukorda *yishuv hayashanis*¹¹⁴.

Moriah liikmeks võisid saada ainult usklikud juudid. Selle liidrid märkisid, et organisatsiooni tähtsus on pakkuda jumalakartlikele juutidele võimalust end sekulariseerimise mõjude eest kaitsta ning tugevdada religiooni rolli era- ja ühiskondlikus elus. Selline lähenemine kummutas argumendid, et massiline immigratsioon rikub usulist keeldu võtta Töötatud Maa jõuga. Leiti, et ainult sõjalise jõu kasutamine on vastuolus *halakhaga*.

Usklike juutide ümberasumisega Palestiinasse tekkisid seal suletud asundused, mille sees oli Tooral kõikumatu mõju. Hea näide on Bnei Brak Tel Avivi lähedal, mille asustasid Poolast pärit religioossed immigrandid 1924. aastal.¹¹⁵

Väljaspool oma kogukonda on *haredi* väga vastuoluline ja tihti põlatud sektor Iisraeli sekulaarses ühiskonnas. Sellisel vaenulikkusel on mitmeid põhjuseid. Näiteks keelduvad ultraortodokssed juudid osalemast riigikaitstes. Ülejäänud Iisraeli kodanikud, kes teenivad Iisraeli kaitsejõu-

¹¹² Vt **G. Kepel**. *The Revenge of God: The Resurgence of Islam, Christianity and Judaism in the Modern World*. Pennsylvania: University Press, 1995. Lk 175. [Edaspidi **Kepel** 1995]

¹¹³ Vt **Don-Yehiya, Liebman** 1984. Lk 59.

¹¹⁴ Tegemist oli peamiselt Jeruusalemmas elavate vagade juutide ühendusega, mis oli sionistliku ümberasumise vastu.

¹¹⁵ Vt **Kepel** 1995. Lk 176.

dudes, on pikalt reservis ning maksavad kõrgemaid makse maailmas, süüdistavad *haredi* juute selles, et need üksnes tarbivad, aga ei tooda midagi. Sekulaarsed juudid on vihale aetud ultraortodokssete juutide valmidusest kasutada selle ühiskonna hüvesid, mida nad tegelikult avalikult põlgavad ja laimavad. Näiteks on rahvustelevisioonis muutunud tavaliseks teleülekanded, kus *haredi* viib läbi rituaalseid riigilipu põletamise tseremoniaid, samal ajal kui ülejäänud juudid tähistavad riigi iseseisvust.

Kuid vaatamata sellistele äärmuslikele väljaastumistele leidub ikkagi ka väljaspool religioosset sektorit neid inimesi, kes omamoodi austavad ultraortodokssete juutide kustutamatu ja nu põliste usuliste traditsioonide järele ning pühendumist juutluse õppimisele ja õpetamisele. Paljud juudid, kellele ei meeldi traditsioonilised judaismi sõnumid, usuvad siiski, et riik peaks säilitama oma juudi karakteri ja kiidavad heaks *haredi* jaoks tähtsad igapäevaelu nõuded, näiteks košer-seadused avalikes söögikohades ning ilmaliku abielu keelustamine.¹¹⁶

Ultraortodokssete juutide suhtumine konflikti põhjustesse

Alus	Kuidas suhtutakse	Tulemus
Sionism	Sionistliku ideoloogia ja sekulaarse korra vastased. Sionismi võrdsustatakse valejumaluse kummardamisega.	Poliitika on suunatud religioossetele seadustele rajatud juudikeskse riigi moodustamisele.
Iisraeli riik ja sekulaarne ühiskond	Eitavad Iisraeli kui kaasaegset demokraatlikku riiki.	Siseriiklik konflikt mõõdukamalt usklike ja sekulaarsete juutidega.
Territoorium: <i>Eretz Israel</i>	<i>Haredi</i> seob Iisraeli, juudi kogukonna ja Iisraeli maa ühtseks ning võõrandamatuks pärandiks, mis kuulub juudi rahvale.	Põhjendus, toetamaks juutide võitlust väliste vaenlaste vastu, kontrolli okupeeritud alade üle ning uusasunduste rajamist okupeeritud aladel.
Araablased	<i>Haredi</i> eesmärk – juudikeskne Iisrael. Araablaste rünnakutes nähakse tihti klassikalist antisemitistlikku tagakiusamist.	Toetatakse araablaste vastu suunatud aktsioone.

¹¹⁶ Vt Wald 1998.

Haredi poliitikas

Kui *Agudat Yisrael* 1912. aastal loodi, olid selle liikmetel väga erinevad vaated organisatsiooni tulevase olemuse kohta. Vene ja Poola juudid, kes olid otsese aktiivsuse suhtes väga ettevaatlikud, nägid *Agudatis* algselt peamiselt kaitsva iseloomuga organisatsiooni. Selle ülesandeks oleks olnud juutide huvide kaitsmine ajal, kui Ida-Euroopa valitsused püüdsid riike kaasajastada.

Samas ei tekitanud uued suunad hirmu nendes juutides, kes olid elanud Lääne-Euroopas ning harjunud kaasaegse maailmaga. Nemad olid valmis seda kõike lihtsalt muutma. Nähes *Agudati* kaitsepositsioonile tõmbumas, taheti üle minna rünnakule.

Ühele *Agudat Yisraeli* loojatest, Jacob Rosenheimile, oli sellise organisatsiooni loomine lausa “kosmiline” sündmus. Esimest korda peale Jeruusalemma templi hävitamist oleks juutidel taas ühendav ja tulevikku kindlustav keskus. *Agudat* sümboliseeriks Jumala võimu Iisraeli üle ja sellest peaks saama tuumorganisatsioon ülemaailmsele juudi kogukonnale. Kuid poliitika suhtes oli Rosenheim ikkagi veel kahtlev ja ta soovis, et alustuseks tegeleks *Agudat* üksnes juudi koolide ning juutide majanduslike huvide kaitsmisega.¹¹⁷

Teine organisatsiooni juhtiv looja, Isaac Breuer, nägi *Agudatis* initsiaatorit, mis alustaks juudi kogukonna reformimist ja vaimulikmaks muutmist. Ta oli vastu igasugusele organiseeritud tegevusele, mis ei lähtunud Toora käskudest. Seega nägi ta ka sionismi ideoloogias mässu Jumala vastu. Kuid samas tõlgendas ta Esimest maailmasõda, Balfouri deklaratsiooni ja juudi asunduste rajamist Palestiinasse kui lunastuse algust. Breuer oli veendunud, et juudid peaksid jätma kõik kodanliku ühiskonna korrumppeerunud väärtused, lõpetama igasugused suhted Euroopa valitsustega ning rajama endale Pühale Maale teokraatliku ja Toorale põhineva riigi.¹¹⁸

Vaatamata erinevustele põhimõtetes, mis puudutasid riigi loomist, olid nii ilmalikud kui religioossed juudid sunnitud teatud kompromisse leidma. Järjest kasvav antisemitism nii Euroopas kui ka araabldest naabrite seas kannustas looma ühtset riiki. Pärast holokausti, mis oli hävitanud suurema osa Euroopa juudi kogukonnast, nägid *haredi* liikmed Iisraeli riiki natuke paremas valguses, sest leiti paik, kuhu juudid said tulla läbi elatud füüsiliste ja vaimsete julmuste järel.

¹¹⁷ Vt **Armstrong** 2001. Lk 190.

¹¹⁸ *Ibid.* Vt ka **Don-Yehiya, Liebman** 1984. Lk 65.

Vastutasuks juudi riigi toetamise eest soovisid ultraortodokssed juudid teatud religiooniga seotud soovide täitmist¹¹⁹. 1947. aasta juunis sai *Agudat Yisrael* sionistide liidrikt, David Ben Gurionilt kirja, kus lubati austada religiooni rolli ühiskondlike probleemide lahendamisel¹²⁰. See kiri on saanud tuntuks kui Iisraeli religiooni *status quo*. *Status quo* viitas korraldustele, mis on seotud religiooniga ning millest neli põhilist punkti on:

- jurisdiktsioon abielu ja selle lahutamise üle kuulub religioossetele kohtutele;
- religioosne haridus ja haridussüsteem ei ole mõjutatav riigi tekkega ja tegutseb edasi vanamoodi;
- religioosseid pühasid austatakse ja neist saavad ka riigipühad;
- juudi söömiseseadusi järgitakse avalikus riiklikus toitlustamises.¹²¹

Esimesed kaksikümmend aastat peale Iisraeli riigi loomist 1948. aastal kuni Kuuapäevase sõjani 1967. aastal hoidsid sekulaarsed poliitilised jõud üsna ühtlast ja rahulikku joont. *Agudat* jäi sellel ajal peamiselt kaitsvasse hoiakusse, võideldes *status quos* kokkulepitud religioossete kohustuste ja õiguste eest riigis. Suurimaks mureks oli kaitsta oma usulise hariduse andmise süsteemi ning sekulaarse meelestatuse tungimist *haredi* kogukonda.¹²²

Märkimisväärne on, et peale teise Knesseti valimisi 1951. aastal sai *Agudat* parlamendis 3 kohta¹²³. David Ben-Gurioni juhitud ja valimised võitnud vasakpoolne *Mapai* partei kutsus tulevasse koalitsiooni ka *Agudati*. *Agudat* võttis kutse vastu, aga kui peaminister Ben-Gurion tutvustas oma visiooni ühtlustatud sekulaarsest haridussüsteemist ning aja-teenistusest, kuhu plaaniti kaasata ka tütarlapsed ja *yeshivahde*¹²⁴ õppurid, asusid *haredi* esindajad tõsiselt selle vastu võitlema. Konflikt lõppes *Agudati* väljaastumisega Ben-Gurioni juhitud valitsusest.

Järgnevad kolm aastakümnet oli *Agudatil* Knessetis väike mõju. Kuni 80. aastate alguseni moodustasid *haredi* esindajad ainult 12–15% ülejäänud religioossetest parteidest. Enamuse häältest korjas valimistel sionistlike

¹¹⁹ Vt. **Ottolenghi** 2000. Lk 41.

¹²⁰ Vt. **Don-Yehiya, Liebman** 1984. Lk 32.

¹²¹ Vt **Ottolenghi** 2000. Lk 41–42.

¹²² Vt **Kepel** 1995. Lk 176.

¹²³ Vt **The Knesset** – The Israeli Parliament, kodulk, [Edaspidi **The Knesset, kodulk.**]

¹²⁴ *Yeshivah* – usuline õppeasutus või institutsioon Iisraelis, kus õpetatakse Talmudit. Mõned neist on kuulsad ja mõjuvõimsad õppe- ja uurimisasutused, millel on juutide elule suur mõju. Vt. **Lambert** 1992. Lk 249.

vaadetega Rahvuslik Religioosne Partei¹²⁵, jättes ainult kuni kolmandiku häältest anti-sionistlikule *Agudat*ile. Sellel perioodil heitles *haredi* tõsiselt ka oma ellujäämise nimel, kaitstes seda väikest ruumi, mis sekulaarne maailm oli neile jätnud. *Haredi* liikmed püstitasid nii füüsilisi kui ka sümboolseid barjääre enda ja välismaailma vahele. Näiteks üks kõige radikaalsemaid grupe selles liikumises, *Neturei Karta*, kutsus seda perioodi “müüriks”. Põhjus oli lihtne: igal reedel püstitati barjäärid ümber Jeruusalemmas asuva Mea Shearimi rajooni, et katkestada sabati ajal autode liiklus selles piirkonnas.

80. aastate alguseks oli ortodokssed kogukonnad tõusnud aga sellisele tasemele, et *haredi* valijaskond muutus tähtsaks ka valitsevatele sekulaarsetele parteidele. Üks selline kogukond oli näiteks sefardidest koosnev elanikkond Iisraelis.¹²⁶

Peale 9. Knesseti valimisi 1977. aastal, kui esimest korda peale riigi loomist tulid võimule parempoolsed eesotsas Menachem Beginiga, tegi ka *haredi* Iisraeli poliitikas võidukäigu. Kõigepealt vajab Begin koalitsiooni moodustamiseks *haredi* parteide liitumist. Irooniline on sealjuures see, et võimu jagamise määrasid need, kes ei pidanud riiki iseenesest le-gaalseks.¹²⁷

Haredi esindajad tõestasid Knessetis ennast edukate poliitikutena, kasutades neile antud võimu järjest rohkem võimupagasi täiendamiseks. Kui 1977. aastal oli *Agudat*il Knessetis ainult 4 kohta, siis 15. Knessetis oli *Haredi* parteidel juba kokku 18 kohta.¹²⁸

Sellise arvuni jõuti suuresti tänu sefardidest elanike kiiresti kasvava arvuga. Nimelt koosnes *haredi* poliitiline eliit enamjaolt Lääne- ja Ida-Euroopa taustaga juutidest ehk aškenaazidest ning araabiaamaadest pärit juutide usulisele elustiilile vaadati ka *haredi* enda kogukonnas kui kultuuriliselt primitiivsele. Pärast riigi rajamist ei olnud sefardid loonud endale eraldiseisvaid poliitilisi parteisid ega muid usulisi asutusi. Enamuses osalesid nad aškenaazide poolt loodud organisatsioonide tegevuses, nagu seda oli ka *Agudat Yisrael*. Kuid sefardidest elanikkonna kasvu ja üha süveneva sisemise kriisi tõttu tekkis neil kaheksakümnendate aastate al-guses vajadus samuti poliitiliselt organiseeruda.

11. Knesseti valimistele läksidki sefardid oma parteiga, mis sai ni-meks *Shas*¹²⁹, ja valimised võitnud Shimon Peres kaasas selle partei ka

¹²⁵ *National Religious Party- NRP (Mafdal)*.

¹²⁶ Vt *Kepel* 1995. Lk 177–178.

¹²⁷ Vt *Wikipedia*. The Free Encyclopedia. "Haredi", kodulk, 14.08.2004

¹²⁸ Vt *The Knesset*, kodulk.

¹²⁹ *Shromrei Torah Sephardim* – Toora sefardidest kaitsjad.

valitsuskoalitsiooni. Alates nendest valimistest on *Shas* olnud *haredi* kõige arvukam esindaja Knessetis, omades praegu Iisraeli parlamendis 11 kohta.¹³⁰

Suureks võiduks kujunesid *haredile* 1988. aasta valimised, mis Kepeli sõnul tõid ultraortodoksid tsiviilühiskonnast parlamenti. Nimelt said *haredi* parteid ligi kolmveerandi religioossetele parteidele antud häältest ja saavutasid parlamendis 13 kohta. Kuna kummalgi juhtival sekulaarsel parteil ei õnnestunud valimistel saada absoluutset enamust, pidid nad taas *haredi* poole pöörduma. Ultraortodoksid esitasid sellel korral suuri nõudmisi. Ilma, et *haredi* oleks tunnustanud Iisraeli riigi sionistlikku olemust, oli nende toetus ometi nii tähtis, et *haredi* saavutas valitsuses mitmed kokkulepped, mis võimaldas neil oma järgijate toetust veelgi tugevdada. Näiteks kaubeldi välja suured toetused usuliste haridusasutustele, mis tegelikult ei kuulunud riigi jurisdiktsiooni alla.¹³¹

Kuigi *haredi* parteid mängivad poliitikas etteantud reeglite järgi, ei ole nad kaugeltki pühendunud demokraatia printsiipidele. *Agudat Yisrael* on algusest peale seisnud vastu Iisraeli riigile, mis ei rajane Toora võimule kui ainsale ja ainuõigele juudi seaduste legitiimsuse alusele. Nii *Shas* kui ka *Agudat* ei ole kunagi toiminud demokraatlikel põhimõtetel, vaid pigem on nende tegemisi juhtinud rabidest koosnevad nõukogud, kelle otsused on lõplikud.

Jälgides *haredi* osalemist valimistel ning saadud valimistulemusi, võib väita, et:

1) ultraortodoksseid parteisid kaasatakse valitsusse siis, kui kahe juhtiva sekulaarse partei valimistulemused ei anna ühele neist selget ülekaalu. Kui on võimalus *haredi* esindajaid koalitsioonist välja jätta, siis seda ka tehakse.

2) *Haredil* ei ole kindlat eelistust poliitilisel vasak- ja parempoolsel skaalal. Nende eesmärgiks on olla võimule võimalikult lähedal, et hoida riigis religioonile kättevõidetud õigusi.

Mõnikord on *haredi* positsiooni riigi julgeolekut puudutavates küsimustes iseloomustatud kui pehmet ja süütut. Arvatakse, et nendel, kes eitavad sekulaarset Iisraeli riiki, ei tohiks olla mingeid taotlusi selle laiendamiseks ega ka agressiivseks kaitsmiseks. Kuid *haredi* tegelikud seisukohad nendes vastuolulistes küsimustes on märksa keerulisemad kui esmapilgul tundub.

¹³⁰ Vt **The Knesset**, kodulk.

¹³¹ Vt. **Kepel** 1995. Lk 179.

Haredi ei tunnista küll riigi sümboleid, kuid enamus ultraortodokssetest juutidest seob Iisraeli, juudi kogukonna ja Iisraeli maa ühtseks pühaks ning võõrandamatuks pärandiks, mis kuulub Jumala tahtel igavesti juudi rahvale. Araablaste vaenulikkuses ja rünnakutes nähakse klassikalist antisemitistliku tagakiusamist, mis kutsub juute omakorda üles vastupanule ja kaitsmisele. Sellises kontekstis leiab *haredi* piisavalt põhjendusi, et toetada juutide võitlust välisvaenlasega, sõjaväelist kontrolli okupeeritud alade üle ning vastuseisu vägede ning uusasunduste väljatoomisele, ignoreerides samas jätkuvalt Iisraeli riigi sekulaarset olemust.¹³²

3. Religioossed sionistid

Religioossed sionistid ühiskonnas

Mitte kõik religioossed juudid pole sionistlikule liikumisele selga pööranud. Umbes 10% ortodokssetest juutidest kuulub religioosete sionistide ridadesse. Samaselt ultraortodokssete juutidega on ka nemad *halakhast* tulenevate käskude pooldajad. Kuid erinevalt *haredist* on religioossed sionistid teinud rahu kaasaegse ühiskonnaga. Samal ajal kui *haredi* elab jätkuvalt kinnistes getodes ja hoiab igati sekulaarsest välismaailmaga distantsi, elavad religioossed sionistid modernse kultuuri ja ühiskonnaga pigem harmoonias, kui et loobuvad kõigist hüvedest, mida see neile pakub. Ka religioosseid seadusi täites püüavad nad siiski täiel määral ühiskondlikus elus osaleda. Hoolimata sellest, et religioossed sionistid ei õpi sekulaarsete noortega tihti samas koolis, respektierivad nad ka ilmaliku hariduse omandamist. Oma igapäevaelus kasutavad nad pigem kaasaegset heebrea keelt ivriiti kui jidišit¹³³, mis on endiselt väga populaarne ultraortodokssete juutide hulgas.¹³⁴

Religioosse sionismi rajajaks võib pidada rabi Abraham Isaac Kooki¹³⁵. Ta oli esimene, kes tegi julgeid katseid sekulaarse liikumise

¹³² Vt Dowty 1998

¹³³ Jidiš ehk juudi keel on keskülemsaksa murdeist kujunenud ning heebrea, romaani ja slaavi keelte sugemetega põimunud germaani keel, mida aškenaazid kõne- ja kirja-keelena kasutasid.

¹³⁴ Vt Wald 1998

¹³⁵ Rabi Abraham Isaac Kook (1865–1935) sündis Grivas (Läti) ning sai pärast teoloogiaõpinguid juba 23-aastaselt rabiks. 1904. aastast töötas ta rabina Haifas, hiljem sai temast Jeruusalemma rabi ja Iisraeli ülemrabi. Rabina oli ta *halakha*-meelne selle kõige rangemas tähenduses. Vt **Jewish Virtual Library**, koduleht, 7.11.2004 [Edaspidi *Jewish Virtual Library*, koduleht.]

“hingestamiseks”. Rabi Isaac Kook immigreerus Palestiinasse 20. sajandi alguses. Nagu ülejäänud rabid, suhtus ka tema sionistlikku liikumisse esmalt eitavalt. Kuid pärast 2. sionistide kongressi oli Kook väga häiritud seal kõlanud seisukohast, et sionismil ei ole mingit tegemist religiooniga. Rabi Kook oli seisukohal, et natsionalism saab olema tappev ning poliitika deemonlik, kui sinna ei ole kaasatud pühalikku vaimu.¹³⁶ Ta uskus, et sionistlik liikumine on väga lähedalt seotud messiaanliku lunastusega. Küsimusele, kuidas saavad pahelised inimesed tuua juudi rahvale lunastust, vastas rabi Kook, et ketserlus on juutide ja ka kogu ülejäänud maailma jaoks mööduv periood, mis peabki eelnema lunastusele. Sellise perioodi kirjeldamiseks kasutas ta mõistet *ikvita d'meshiha*, mis tähendab tõlkes “Messia samme”. Sellisel ajal peaks esile kerkima üldine materiaalne ja moraalne allakäik. Sionismiga kaasnevale sekulaarsusele ja ketserlusele osutaski rabi Kook kui märkidele peatselt ilmuvast Messiasist. Kontrasti lunastuse ja *ikvita d'meshiha* vahel lahendas rabi Kook seesmiste ja väliste ilmingute selgitamisega, mis toimuvad inimestes selle protsessi käigus. Juutide müstilise traditsiooni kohaselt on lunastus see, kui kosmos ühineb taas jumaliku allikaga, millest see peale loomist eraldus. Selline kosmiline eraldumine ei ole siiski lõplik. Ükski reaalse elu aspekt ei ole oma jumalikust algest täielikult eraldunud. Jumaliku alge märke leiab igalt poolt ning see on headuse lätteks. Igas halvas ja kurjas eluilmingus on ka midagi head, mis pärineb tema jumalikkusest.

Tõendid ketserlusest juutide ja ka ülejäänud inimeste hulgas on tegelikult ainult väline ning pealiskaudne ilming, mis ei saa takistada arengut lunastuse suunas. See areng väljendub sisemises ärkamises, mis väljendub selles, et hakatakse tundma seotust jumalikkusega ja tungi teha seda, mis on õige ja hea. Selline ärkamine ei pea toimuma teadlikult, ja “ärkajal” ei pea olema jumalikust algest ka tõest arusaama. Seda võidakse tõlgendada kui tõelist või moraalselt emotsiooni, mida ei seostata usulise teadvusega. Seega ei ole rabi Kooki arvates sugugi üllatav leida moraalsest ja rahvuslikust vaimust innustatud inimesi, kes töötavad teiste inimeste heaks, kuulutades ikkagi sõda Jumalale ja Tema sõnale. Inimeste selline käitumine tuleneb jumaliku sädeme ilmumisest, kuid see on maetud sügavale hingesoppi ning nad ei pane seda tähele. Selline kontrast väliste ja sisemiste ilmingute vahel muutub eriti teravaks lunastuse eel. Mida lähemale lunastus jõuab, seda kaugemaks muutub vahe sisemise ja

¹³⁶ Vt **Armstrong** 2001. Lk 184.

välise vahel ning lõpuks neelab esimene viimase endasse, paljastades Looja tegelikud plaanid.¹³⁷

Samamoodi kritiseeris rabi Kook *haredi* kogukonda, kes sionismi ning ka majanduslike muutuste vastastena nõrgestavad sisemiselt juudi rahvast. Tema oli seisukohal, et sekulaarsed ja religioossed juudid vajavad üksteist ning nad ei saa üksteiseta eksisteerida.¹³⁸

Rabi Kooki kohaselt oli rahvusliku taaselustumise võtmeks juutide püüdlus murda välja oma aheldatusest ja iseenda moodustatud isoleeritusest, mis oli iseloomustanud nende elu diasporaas. Selles osas sarnanesid tema vaated sekulaarsete sionistidega, kes nägid pagenduses kultuurilisvaimset kogemust, mille põhijoonteks olid lahutatud kogukondade vahel, isolatsioon, kokkutõmbumine, moonutatud vaimsus ja võõrandumine loovusest ning loomulikkusest. Kuid vastupidiselt ilmalikele juutidele ei omistanud rabi Kook diasporaa negatiivseid aspekte religioossele traditsioonile. Tema arvates ümbritseb judaism kogu elu ja jätab oma jumalikkuse märgi kõikidele selle aspektidele ning kogemustele. Sellepärast ongi sionistlik liikumine judaismi tõeliseks olemuseks, isegi kui sionistid seda ise ei tunnista, ning kogu rahvuslik atribuutika – keel, territoorium, ajalugu, kombad – on täidetud jumaliku vaimuga.

Juutide rahvuslik taasärkamine hõlmab endas ka võitlust pagenduse vastu ja rabi Kook oli seisukohal, et see võitlus peab olema tunnustatud isegi siis, kui seda saadavad kahetsusväärased lisailmingud. Kuigi sionismi iseloomustavad ketserlus ja sekulaarsus, ei tohi see tähendada usklike juutide eemaletõmbumist antud liikumisest.

Religioossed sionistid on kohustatud aitama kõiki sionistlikust mõtteviisist kannustatud juute jõudma selgusele, et just nende tööst sõltub ühelt poolt igavene side juudi rahva ning *Eretz Israeli* ja teiselt poolt Iisraeli Jumala ning Tema Toora vahel. Rabi Kooki meelest on koostöö sekulaarsete inimestega lunastuse eesmärgil seega positiivse väärtusega ning see peaks kiirendama nende motivatsiooni ja eesmärgi tõelise alge äratundmist ning tagasipöördumist Toora poole.

Pärast Iisraeli riigi rajamist 1948. aastal on rabi Kooki järgijad rakanud tema ekspansioonifilosoofiat nii riigi kui ka selle institutsioonide tasandil. Riigist kujunes religioossetele sionistidele konkreetne lunastuse väljendus.¹³⁹

¹³⁷ Vt. Don-Yehiya, Liebman 1984. Lk 70–71.

¹³⁸ Vt Armstrong 2001. Lk 185.

¹³⁹ Vt Don-Yehiya, Liebman 1984. Lk 72–74.

Gush Emunim

Rabi Abraham Isaac Kooki ideoloogia edasiviijaks sai tema poeg rabi Zvi Yehuda Kook. Ta lihtsustas oma isa suhteliselt keerukat visiooni ning tegi seda kaasaegsemaks. Kui Isaac Kook nägi sionismis jumalikku eesmärki, siis tema poeg uskus, et Iisraeli riik koos kõige sinna kuuluvaga ongi Jumala Kuningriik.

Eretz Israel, juudid ja Toora moodustavad jagamatu kolmiku – hüljates üht, hüljatakse kõik kolm. Yehuda Kooki arvates ei tule lunastust enne, kui kogu maa, mida on kirjeldatud Piiblis, saab olema täielikult asustatud juutide poolt. Kogu juutidele töötatud territooriumi, ka araablaste oma, anastamine peab saama ülimaks religioosseks kohustuseks.¹⁴⁰

Enne Kuuepäevast sõda 1967. aastal oli rabi Yehuda Kooki õpetusel Iisraeli ühiskonnas suhteliselt väike mõju. Võiduka sõja lõppedes, kui Iisraeli riigi uued piirid olid omandanud ligilähedaselt Piiblis kirjeldatud Töötatud Maa piirid, leidis ka tema ideedele rohkem järgijaid.¹⁴¹

1973. aastal järgnenud Yom Kippuri sõda¹⁴² ning Egiptusega alanud rahuläbirääkimised tekitasid konflikte religioossete sionistide ja vasakpoolse valitsuse vahel, mis kavandas rahu nimel teha Egiptusele territooriaalseid järeleandmisi. Selle tulemusena moodustasid rabi Yehuda Kooki järgijad organisatsiooni, mida nad hakkasid kutsuma *Gush Emunim*¹⁴³. Organisatsiooni loomise juhtifiguuriks oli rabi Moshe Levinger.

Algselt oli *Gush Emunim* Rahvusliku Religioosse Partei fraktsioon, kuid pettudes partei järeleandlikkuses parlamendi juhtivatele jõududele, kuulutasid nad ennast iseseisvaks organisatsiooniks¹⁴⁴.

Kuna lunastuse saabumine on rabi Yehuda Kooki järgi seotud territooriumi valdamisega, sai *Gush Emunim* eesmärgiks Iisraeli riigi piiride võrdsustamine *Eretz Israeliga*. Loomulikult olid organisatsiooni liikmed vastu igasugusele maa võõrandmisele, mis Jumalaga tehtud lepingu järgi on antud igaveseks ajaks juutidele.¹⁴⁵

¹⁴⁰ Vt **Armstrong** 2001. Lk 261.

¹⁴¹ Vt **Kepel** 1995. Lk 155.

¹⁴² 4. Iisraeli-Araabia sõda 6.-25. oktoobril 1973 vallandus palestiinlaste rünnakute ja Iisraeli kättemaksuaktsioonide tõttu. Sõda tõi kaasa ülemaailmse naftakriisi. ÜRO resolutsioon nõudis Iisraeli tagasitõmbumist “okupeeritud aladelt”. Vt **Kinder, Hilgemann** 2001. Lk 575.

¹⁴³ Inglise keeles *Bloc of the faithful* – ustavate blokk. Vt **An Historical Encyclopedia of the Arab-Israeli Conflict**. 1996. Westport: Greenwood. Lk 197. [Edaspidi *An Historical Encyclopedia* 1996]

¹⁴⁴ Vt **An Historical Encyclopedia** 1996. Lk 196.

¹⁴⁵ Vt **Kepel** 1995. Lk 157.

Gush Emunim alustas hoogsat uusasunduste rajamist okupeeritud teritoriumitele. Rabi Levingeri juhtimisel rajas grupp Kooki järgijaid Nabluse lähedale asunduse, mis sai nimeks *Elon Moreh*. Valitsus üritas neid sealt ära ajada, viidates ÜRO nõudele tagastada palestiinlastele okupeeritud alad. Kuid *Gush Emunim* keeldus seda nõuet täitmast, väites, et teiste rahvaste seadused juutidele ei kehti. *Elon Moreh*´ asunikud võitsid suure poolehoiu Iisraelis, samal ajal kui neid kritiseeriv valitsus tundus rahvale jõuetu ja nõrgana. *Gush Emunimi* hiilgeajaks loetaksegi aastaid 1974–1977, kui selle liikmed värbasid üle Iisraeli üha uusi juute, kes olesk nõus ümber asuma uusasundustesse.¹⁴⁶

Kui 1977. aastal tuli võimule Begin'i parempoolne valitsus, siis tundus esialgu, et ometi on leitud liitlane, kes toetab *Gush Emunimi* taotlusi. Kuid juba sügisel kirjutati alla Camp Davidi rahulepingule, millega Siinai poolsaar tagastati Egiptusele. Kuigi Siinaid ei mainita Piiblis *Eretz Israeli* osana, ei vaigistanud see *Gush Emunimi* protesti.¹⁴⁷

Kui rabi Yehuda Kook 1982. aastal suri, ei suutnud enam keegi piisaval määral seda karismaatilist juhti asendada ning organisatsioon lõhenes. Üks osa organisatsioonist oli rahuliku tegutsemise poolt, et läbi uue hariduse taaselustada Iisraeli tegelik vaim. Leidus ka neid, kes olid valmis vägivallaks¹⁴⁸. Religioosse sionismi äärmuslased tulid avalikult esile 80ndate aastate alguses, kui Läänekaldal hakati mõrvama araablastest poliitilisi juhtfigureid ning korraldati terrorirünnakuid araablastest reisijaid vedanud busside vastu¹⁴⁹.

Gush Emunimi liikmetel on erinevad teooriad selle kohta, mida tuleks teha araablastega *Eretz Israelis*, kuigi nad kõik on nõus seisukohaga, et palestiinlastel ei ole sellele maale mingit õigust. Enamik Yehuda Kooki järgijatest pooldab palestiinlaste jäämist Iisraeli välismaalastena, kes ei saa kunagi kodanikeks ja kellel ei ole ka poliitilisi õigusi. Teised ei annaks neile isegi Iisraeli aladele jäämise õigust ning sunniksid araablasi emigreeruma. Kõige radikaalsem osa *Gush Emunimist* pooldab nende füüsilist hävitamist. See grupp võrdsustab palestiinlased amalekkidega, keda Jumal käskis juutidel halastamatult tappa¹⁵⁰. 1980. aastal avaldas

¹⁴⁶ Vt **Armstrong** 2001. Lk 281–282.

¹⁴⁷ *Ibid.* Lk 285–286.

¹⁴⁸ *Ibid.* Lk 288.

¹⁴⁹ Vt **Wald** 1998

¹⁵⁰ Amalekid olid iisraellastega sugulased (põlvnesid Jaakobi vennast Eesavist). Nad olid rändkarjakasvatajad ning ründasid heebrealasi Egiptusest põgenemisel Siinai kõrbes, saades Iisraeli vaenlasteks paljude sajandite jooksul. Vt **Piiblientsüklopeedia** 1996. Lk 309. Üleskutse amalekkide hävitamisele on kirjas näiteks 5. Moosese 25:19:

rabi Hess artikli, kus ta väitis, et palestiinlased on juutidele sama, mis pimedus valgusele, ning seetõttu väärivad nad sama saatust, mis amalekid¹⁵¹.

Kach

Kui *Gush Emunimi* võib pidada keskmiselt äärmuslikuks organisatsiooniks, siis rabi Meir Kahane poolt rajatud *Kachi* liikumine oli veelgi radikaalsem. Seda iseloomustas äärmine moraalne nihilism.¹⁵²

Meir Kahane oli Ameerika Ühendriikide taustaga rabi, kes siirdus Iisraeli 70. aastate alguses pärast seda, kui Föderaalne Juurdlusbüroo tema tegevuse pärast menetlust alustas. Ka Iisraelis on teda mitmeid kordi arreteeritud, muuhulgas Templimäe õhkimiskavatsuse pärast ning kahtlustatuna osalemises organisatsioonis TNT (Terror Terrori Vastu), mis on võtnud vastutuse mitmete vägivaldsete rünnakute eest Läänekalda araablase, Jeruusalemma kristlike misjonäride ning isegi Iisraeli ilmalike juutide vastu.¹⁵³

Iisraeli saabudes muutus rabi Meir Kahane peamiseks eesmärgiks terroriseerida araablasi seni, kuni nad lahkuvad *Eretz Israelist*. Karen Armstrong iseloomustab Kahane fundamentalismi kui väga primitiivset. Rabi Kahane väitis, et judaismil ei ole olemas palju sõnumeid. On ainult üks sõnum, millega Jumal oma tahtmist väljendab. Selle sõnumi kohaselt tahab Jumal, et juudid tuleksid *Eretz Israel*i ja looksid seal juudiriigi (*Jewish State*). Jumala leping Aabrahamiga on rabi arvates tänapäeval samamoodi kehtiv, nagu see oli kehtiv tuhandete aastate eest. Meir Kahane muutis *Genesis*e müüdi poliitiliseks programmiks, et viia selle raames läbi etniline puhastamine. Tõlgendanud judaismi läbi ühe jumaliku sõnumi, muutus ülesanne rabi meelest lihtsaks – tuleb okupeerida sõjaliselt kogu *Eretz Israel*, ajada araablased nendelt aladelt vägivaldselt välja ning “puhastada” Templimägi. Kui juudid sellega hakkama saavad, siis tuleb ka kauaoodatud lunastus. Ebaõnnestumise korral ennustab Meir Kahane aga tohutut antisemitistliku katastroofi, mis on veel hirmsam kui holokaust. Karen Armstrongi arvates on selline visioon hävingust ja surmast sügavalt nihilistlik. Selline tõlgendamine lähtub eelkõige vihkami-

“Ja kui Issand, su Jumal, annab sulle rahu kõigist su vaenlasist ümberkaudu maal, mille Issand, su Jumal, annab sulle pärisosaks pärida, siis kustuta Amaleki mälestus taeva alt! Ära seda unusta!”

¹⁵¹ Vt **Armstrong** 2001. Lk 345–346.

¹⁵² *Ibid.* Lk 349.

¹⁵³ Vt **I. S. Lustick**. For the Land and the Lord: Jewish Fundamentalism in Israel. New York: Council on Foreign Relations, 1988. Lk 133.

sest ja soovist kätte maksta. Rabi Kahane vildakas arusaam saatusest viitab pikaajalise tagakiusamise ja rusumise tagajärgedele. Tema teoloogia näeb kõikjal vaenlasi, olgu need siis kristlased, natsid, neegrid, venelased või araablased.

Oma kätemaksuaktsioonideks leiavad Meir Kahane järgijad õigustuse põhjenduses, et iga kord, kui juudid langevad vägivalda ohvriks, on see Jumala rüvetamine.

Meir Kahane on öelnud: “Kui juuti alandatakse, siis on Jumal häbitatud! Kui juuti rünnatakse, siis on see rünnak Jumala vastu!” Seega on vägivaldne vastuhakkamine Kahane ideoloogia järgi *kiddush ha-Shem*¹⁵⁴. Meir Kahanelt pärineb ka tuntud lause “Juudi rusikas hämmeldunud mittejuutidest maailma näos, mida pole nähtud kaks tuhat aastat see ongi *kiddush ha-Shem!*”¹⁵⁵

Kõige paremaks näiteks sellise ekstremistliku ideoloogia kasutamisest oleks 1994. aastal toimunud massimõrv Hebronis, kui Baruch Goldstein tappis mošees automaadivalangutega 30 inimest ja haavas veel kümneid. Hebronis on kõrvuti nii sünagoog kui mošee, kuna tegemist on nii juutide kui moslemite pühapaigaga. 1994. aasta veebruaris, kui juudid tähistasid sünagoogis Egiptuse orjapõlvest vabanemist, kuulis Goldstein araablaste hüüet “*itbah al-yahud*” (tapke juute). Ta tundis end alandatuna ja järgmisel päeval läks ta mošeesse ning tulistas automaatrelvast palvetamiseks põlvitanud moslemite pihta. Leidub ka Kahanest inspiratsiooni saanud juute, kes tõstavad relvad koguni oma rahva vastu. Siinkohal võiks näitena tuua Iisraeli peaminister Yitzhak Rabini tapmise endise rünnakrühmlase ning tudengi Yigal Amiri poolt 1995. aastal. Amiri tegevust õigustati peamiselt argumentidega, et Rabini valitsus oli tulnud võimule liberaalsete juutide ja araablaste häältega¹⁵⁶, et Rabin ei ajanud juudid pärast poliitikat ja oli reetur, sest toetas Iisraeli territooriumi osalist loovutamist palestiinlastele. Sõjas on reeturi palgaks aga surm.¹⁵⁷

80. aastate alguses üritas *Kachi* liikumine aktiivselt osaleda ka poliitikas ning kogus 1984. aasta valimistel 26 000 häält, saades nii rabi Meir Kahanele saadikukoha Knessetis. Seal kuulutas ta avalikult, et *Kachi* partei ei toeta ühtegi valitsust, mis ei ole araablaste kõrvaldamise poolt.

¹⁵⁴ *Kiddush ha-Shem* – enese patust puhtaks pesemine Jumala nimel.

¹⁵⁵ Vt **Armstrong** 2001. Lk 349–350.

¹⁵⁶ Rabini valitsuskalitsiooni ei olnud 1995. aastal kaasatud ühtegi religioosset parteid.

¹⁵⁷ Vt **M. Juergensmeyer**. *Terror in the mind of God: The global rise of religious violence*. Los Angeles: University of California Press, 2003. Lk 48–51.

Kuid juba järgmisel aastal takistati partei osalemist Knessetis rassismi pooldava poliitika pärast.¹⁵⁸

Peale Meir Kahane tapmist 1990. aastal hakkasid seda mõnikord ka katastroofiliseks messianismiks kutsutavat ideoloogiat levitama tema järgijad nii Iisraelis kui ka mujal maailmas. Rabi poeg Binyamin Kahane moodustas uue rühmituse, mida hakati kutsuma *Kahane Chai* (Kahane elab). *Kachi* liikumise eestvedajaks sai Baruch Marzel. Tänapäeval on hulk aktiivseid liikmeid, kes tegutsevad mõlemas rühmituses. Samuti katub mõlemas rühmituses teadmata arv vähemaktiivseid liikmeid ja toetajaid.

Peale seda, kui nimetatud liikumised 1994. aastal Iisraeli valitsuse poolt keelustati, on mõlemad grupid hoidnud suhteliselt madalat profiili. Kuigi juhtfiguurid ei ole võtnud vastutust mitmete organiseeritud rünnakute eest, mille taga need liikumised ilmselt seisid, on väiksemad grupid sooritanud Läänekaldal spontaanseid rünnakuid palestiinlaste vastu, kasutades tuli- ja külmrelvi ning granaate.¹⁵⁹

Religioosete sionistide suhtumine konflikti põhjustesse

Alus	Kuidas suhtutakse	Tulemus
Sionism	Sionismi suhtutakse kui judaismi tõelisesse olemusse, mida seostatakse messiaanliku lunastuse saabumisega.	Religioossed sionistid teevad koostööd sekulaarsete juutidega. Konflikt <i>haredi</i> juutidega.
Iisraeli riik ja sekulaarne ühiskond	Rahvuslikule atribuutikale (keel, territoorium, ajalugu, sõjavägi) omistatakse jumalik tähtsus. Iisraeli riigist kujunes konkreetne lunastuse väljendus.	Usulise natsionalismi tekkimine.

¹⁵⁸ Vt International Policy Institute for Counter-Terrorism, kodulk., 13.08.2004.

¹⁵⁹ Vt Centre for defence information, kodulk., 12.09.2004.

Alus	Kuidas suhtutakse	Tulemus
Territoorium: <i>Eretz Israel</i>	<i>Eretz Israel</i> on juutidele antud Jumala poolt.	Religioosne kohustus territooriumi omamiseks. Aktiivsed uusasunduste loojad Läänekaldal. Konfliktid valitsustega, kes vahetavad maad rahu vastu. Radikaalsete rühmituste tekkimine – <i>Kach</i> .
Araablased	Araablastesse suhtutakse valdavalt kui välismaalastesse, kellel ei ole Iisraeli riigis kodanikuõigusi. On olemas täiesti radikaalsete vaadetega usulised nationalistid, kes võrdlevad araablasi amalekkidega.	Usulisest nacionalismist motiveeritud gruppide aktsioonid araablaste vastu – <i>Kach, Kahane Chai</i> .

Religioossed sionistid poliitikas

Peale iseseisva riigi loomist on religioosseid sioniste esindanud poliitilisel areenil Rahvuslik Religioosne Partei (NRP). Algusest peale on neid kaasatud igasse koalitsiooni, välja arvatud 1992. aasta vasakpoolsesse valitsusse¹⁶⁰. Iisraeli riigi esimestel kümnenditel, kui valitsevaks olid vasakpoolsed jõud, toetas ka üldiselt nende välispoliitilisi eesmärke. Kasutades ära *haredi* kõrvalejäämist ametlikelt positsioonidelt, saavutasid religioossed sionistid kiiresti kontrolli mitmetes ministeeriumides ja suunasid riigi ressursse oma religioossetesse institutsioonidesse. Mis puutub riigi ja religiooni omavahelise suhte küsimusse peale 1948. aastat, siis toetasid nad ultraortodokssete juutide poolt saavutatud *status quod* usulistes küsimustes. Kuni Kuuepäevase sõjani oligi religioossetel sionistidel kõige suurem mõju judaismi integreerimisele Iisraeli ühiskonda.¹⁶¹

Peale 1967. aasta sõda leidsid religioossed sionistid, et just nemad on see ühiskonna osa, mis pakub kõige järjekindlamat toetust Iisraeli suveräänsusele okupeeritud aladel. Neil oli olemas isegi ideoloogia, mis tegi selle poliitika legitiimseks. Esimest korda muutusid religioossed sionistid

¹⁶⁰ Vt **The Knesset**, kodulk.

¹⁶¹ Vt Wald 1998.

keskseks jõuks, mis dikteeris oma parlamendis saavutatud mõjuga poliitikat.¹⁶²

Saavutatud võitu Kuuepäevases sõjas võeti kui märki Jumalalt, kel oli plaanis juutidele tagasi anda kogu nende *Eretz Israel*. Kõige paremaks mooduseks, kuidas seda protsessi kiirendada, oleks uuesti käivitada asunduste loomine, aga sedapuhku juba sõjaliselt okupeeritud aladel. Religioossed sionistid saidki uusasunduste rajamise kampaania eestvedajateks. Vasakpoolne valitsus tõi asunduste rajamise põhjuseks esmalt strateegilise vajaduse, et Iisraeli omand oleks kaitstud. Kuid religioosete sionistide jaoks oli see vajadus teisejärguline. Nende jaoks oli kõige olulisem ikkagi tagasi nõuda traditsioonidest tulenevat territoriaalset pärandit. Nad alustasid süstemaatilist kampaaniat uusasunduste rajamiseks püha-desse paikadesse, ootamata selleks valitsuse heakskiitu.¹⁶³

Kuni 70. aastateni ei olnud toimunud suuremaid konflikte sekulaarsete ja religioossete sionistide poliitilistes vaadetes. Kuid selged erimeelsused tekkisid pärast 1973. aasta valimisi, kui NRP esitas vasakpoolsele valitsusele omapoolsed nõudmised, mille hulgas oli ka tingimus, et valitsus ei võtaks vastu okupeeritud territooriumite loovutamise otsust.

Kuigi peaminister Golda Meiri poolt juhitud valitsus ei soostunud täitma ühtegi NRP poolt esitatud nõudmist, osalesid viimased siiski koalitsioonis, kartes muidu võimu juurest eemale jääda. Sama juhtus ka järgmise valitsuse ajal, mida juhtis Yitzhak Rabin.¹⁶⁴

Religioossete sionistide ridades hakkas levima hoiak, et valitsuse poliitika võtab järjest rohkem sellise suuna, mis takistab messiaanlikku protsessi. Nad leidsid toetajaid isegi sekulaarsete juutide hulgas, kes küll ei toetanud rabi Kooki ideoloogiat, kuid olid veendunud vajaduses säilitada igat meetrit okupeeritud territooriumist. 1974. aastal loodigi grupi rabide, noorte sekulaarsete juutide, Kooki järgijate ning teiste religioossete sionistide poolt, kes olid teeninud Iisraeli Kaitsejõududes, grupeering *Gush Emunim*. Sellest ei pidanud saama poliitiliste ambitsioonidega partei, kes võitleb Knesseti kohtade pärast, vaid survegrupp, mille eesmärgiks on viia juudid arusaamisele, et sionistlik nägemus Iisraeli riigist tuleneb Iisraeli juutlikust pärandist ning selle ülesandeks on Iisraeli ja laiemas plaanis kogu maailma täielik lunastus.¹⁶⁵ *Gush Emunimi* mitteametlikuks esindajaks NRPs ja parlamendis sai NRP noortefraktsioon¹⁶⁶.

¹⁶² Vt Don-Yehiya, Liebman 1984. Lk 113.

¹⁶³ Vt Wald 1998

¹⁶⁴ Vt Don-Yehiya, Liebman 1984. Lk 106–110.

¹⁶⁵ Vt Armstrong 2001. Lk 280.

¹⁶⁶ Vt Don-Yehiya, Liebman 1984. Lk 106.

Olukord ei paranenud ka pärast 1977. aasta valimisi, kui esimest korda Iisraeli ajaloos sai valimistel esikoha parempoolsete partei *Likud* (hbr k konsolideerumine) eesotsas Menachem Beginiga. Koos suunamuutusega valitsuses asus ka NRP toetama nüüd parempoolset *Likudi* parteid ja võttis osa koalitsiooni tööst.¹⁶⁷

Kuigi *Likud* oli oma poliitikas väga huvitatud julgeolekuküsimustest Läänekaldal, siis probleemid Gaza sektoriga ja Siinai kõrbega olid nende jaoks teisejärgulised. Rahuläbirääkimised Egiptusega olid alanud. Valitsusel oli reaalne võimalus saavutada rahu kauaaegse ohtliku naabriga. Selleks pidi Iisrael loovutama Egiptusele Siinai kõrbe ja eemaldama sealt oma uusasundused. See tekitas pahameelt usklike uusasunike seas, kelle arvates partei, mis jagas nende natsionalistlikku ideoloogiat, ajas juudid välja nende iidset kodumaalt.¹⁶⁸ Kuid see ei sundinud veel NRPd valituskooalitsioonist välja astuma.

Kuni 10. Knesseti valimisteni 1981. aastal olid religioossed sionistid saavutanud keskmiselt kümnendiku parlamendikohtadest. Peale pettumusi rahuläbirääkimistes ja kasvavat rahulolematust partei poliitikaga andsid valijad NRPlle 10. Knessetis vaid kuus kohta. Väike osa endistest valijatest liikus ultranatsionalistliku *Tehiya* poole. Suur osa sefardidest juute toetas NRPst lahku löönud *Tami*¹⁶⁹ parteid.¹⁷⁰ Kuni viimaste valimisteni 2003. aastal ei ole Rahvuslik Religioosne Partei saavutanud enam sellist edu, nagu see oli parteil olnud enne 80. aastaid. Samas ei ole partei poliitika Iisraeli ja Palestiina konfliktis ning ka uusasunduste suhtes muutunud. NRP valimisplatvorm 2003. aastal näitab partei nende küsimuste osas väga kriitilist suhtumist:

- alal, mis jääb Jordani jõe ja Vahemere vahele, saab olla ainult üks riik – ja see on Iisraeli riik;
- *Eretz Israeli* pinnal ei saa olema ühtegi iseseisvat Araabia rahvuslikku kogukonda;
- ühtegi tükki Iisraeli maast ei anta võõra riigi kontrolli alla;
- Iisraeli riik tahab rahu ja teeb selleks kõik endast oleneva.¹⁷¹

¹⁶⁷ Vt The Knesset, kodulk.

¹⁶⁸ Vt Wald 1998.

¹⁶⁹ *Movement for the Heritage of Israel* iseloomustas ennast pigem traditsioonilise, kui religioosse parteina. 1984. aasta valimistel kaotas suure osa valijatest ultraortodokssele *Shas*'ile .

¹⁷⁰ Vt. Don-Yehiya, Liebman 1984. Lk 115–116.

¹⁷¹ Vt The National Religious Party homepage, kodulk., 30.05.2004.

Vaadates NRPd kui läbi Iisraeli kaasaegse riigi ajaloo tähtsaimat religioossete sionistide esindajat, võib partei osalemist poliitikas iseloomustada järgmiselt:

1. Alates esimesest Knesseti valimistest kuni tänaseni on NRP kui sekulaarse sionistliku poliitika toetaja kaasatud igasse valitsuskoalitsiooni. Erandiks on ainult 1992. aastal võimule tulnud Rabini valitsus, kes ei kutsunud koalitsioonis osalema ühtegi religioosset parteid (välja arvatud *Shas* esimeses valitsuses).

2. Analoogselt ultraortodokssete parteidega ei oma religioossed sionistid eelistusi poliitilisel vasak- ja parempoolsel skaalal.

Suhetes sekulaarsete parteidega on määravaks saanud nende poliitika Gaza sektoris ja Läänakaldal.

Kokkuvõtvaid järeldusi

1. Konflikti põhjused ei ole üksnes religioossed või sekulaarsed, vaid moodustavad teineteist mõjutava terviku. Iisraeli ja Palestiina vahelises konfliktis võib esile tuua kaks peamist faktorit – territoorium ning araablaste olukord Iisraeli riigis ja okupeeritud aladel.

Territooriumi puhul on küsimuseks, kuidas peaks olema jaotatud endise Palestiina ning praeguse Iisraeli riigi alad. Peale 1967. aasta sõda on Iisraeli riik hoidnud sõjaväelise kontrolli all nii Transjordaanialt vallutatud Läänekalda alasid kui ka Egiptuse käest võetud Gaza sektorit. Mõlemas regioonis on valdavas enamuses araablastest elanikkond, kellele Iisrael ei anna kodakondsust. Samas on Iisraeli riik olnud aastakümneid vastu ka alade loovutamisele ning seal uue Araabia riigi moodustamisele. 2005. aasta veebruaris Ariel Sharoni valitsuses heaks kiidetud Gazast ja Põhja-Samaariast lahkumise ja asunduste evakueerimise plaan on küll tänaseks jõuvahendeid kasutades ellu viidud, nii et üks ajajärk Iisraeli riigi ajaloo on esialgu lõpule jõudnud, kuid konflikt pole sellega veel kaugeltki lõplikku ning mõlemaid pooli – nii palestiinlasi kui kodudest väljaaetud juudi uusasunikke – rahuldavat lahendust leidnud. Vägivald on jätkunud ka pärast seda, kui Gaza sektor läks täielikult palestiinlaste omavalitsuse kontrolli alla¹⁷².

¹⁷² Näitena võib tuua 28. septembril 2005 varahommikul aset leidnud Iisraeli õhurünaku Gazasse, mis toimus karistuseks selle eest, et Palestiina rellvarühmitused tulistasid raketitega Iisraeli territooriumi. Läänekaldal on toimunud pärast Gazast lahkumist mitmeid haaranguid, mille käigus Iisraeli armee on vahistanud väidetavalt terrorismis

Samuti pole paranenud nende Iisraeli araablaste olukord, kes jäid peale Iisraeli-Araabia ning Kuupäevast sõda elama juudiriiki ja on saanud küll kodakondsuse, kuid kellele ei ole juutidega võrdväärseid õigusi reaalselt tagatud.

2. Usulise mõõtme toovad Iisraeli-Palestiina konflikti Iisraeli usulis-poliitilised liikumised. Iisraelis on umbes 20% elanikkonnast usklikud, kes on esindatud riigi parlamendis religioossete parteidega. Need liikumised leiavad nii sise- kui ka välispoliitilistele küsimustele lahendusi Pühakirjast ja judaismist. Läbi religioossete traditsioonide ning kirjutiste tõlgendatakse riigi tasandil oma vajadusi ja õigusi näiteks territoriaalsete nõudmistele täitmiseks.

3. Oma vaadetelt sionismi jaotuvad usulis-poliitilised liikumised kaheks – ultraortodoksid, kes ei tunnista Iisraeli riigi sekulaarset olemust, ning religioossed sionistid, kes pooldavad riigi sionistliku ideoloogiat. Mõlemad liikumised viitavad okupeeritud alade küsimuses juudi religioossele traditsioonile, mille kohaselt on Iisraeli riigi territoorium ning okupeeritud alad antud igaveseks ajaks juutidele Jumala poolt. Hoolimata erinevatest arusaamadest Iisraeli riigi kaasaegsest olemusest on mõlemad usulised grupid veendunud juutide religioosses kohustuses omada kogu *Eretz Israeli* territooriumi ning seetõttu on nad alati toetanud Iisraeli okupatsioonipoliitikat. Selle üle, missuguseks kujuneb nende liikumiste käitumine uutes oludes, kui Iisrael on Gaza sektori vabastanud, on veel vara spekuloida. Üht võib aga juba varasemate kogemuste põhjal täheldada: kuna usuliste liikumiste arvates on need alad andnud juutidele Jumal, siis tekitavad sekulaarsete riigijuhtide poolt tehtud territoriaalsed järelandmised üldise rahu nimel regioonis üha uusi riigisiseseid konflikte.

4. Usulised liikumised rõhuvad oma poliitikas Iisraeli riigi juudikesksusele, mis tekitab vähemusrahvaste hulgas rahutusi. Mõlema käsitlemist leidnud usulise liikumise jaoks on Iisraeli riik siiski eelkõige *juudiriik* ning rajatud juutidele. Kuigi Iisraelis ei ole seadusega kinnitatud ametlikku riigiusundit, siis ei saa ükski teine usk olla Iisraelis ometi niisuguses staatuses nagu judaism. Seega on juudid eelistatumas olukorras kui teised usulis-etnilised vähemused, kes ei ole rahul Iisraeli riigi juudikesksusega.

5. Usulis-poliitilised liikumised omavad riigipoliitikas küll teisejärgulist rolli, kuid võivad teatud tingimustel muutuda juhtiva võimu

kahtlustatavaid palestiinlasi. Iisraeli kaitseministeerium on teatanud, et Iisrael jätkab surve avaldamist araablaste relvarühmitustele.

määrajaks. Iisraeli riigi parlamendis on juhtivateks parteideks kaks sekulaarset parteid, kes on olnud valitsuse moodustajateks riigi loomisest saati. Kuid religioossed parteid on oma arvestatava valijaskonnaga moodustanud Iisraelis grupi, mida peab mingis osas kaasama koalitsiooni, et valimised võitnud partei saaks võimule asuda.

Eelpool öeldut kokku võttes võib tõdeda, et Iisraeli-Palestiina konflikti puhul on tegemist väga keerulise ning kompleksse probleemistikuga, mis ei ole lahendatav ainult poliitiliste kokkulepetega, arvestamata sealjuures mõlema etnilise poole ajaloolise ja kultuurilis-usulise taustaga.

Nooremleitnant **Severin Israel,**

KVÜÕA Side- ja Infosüsteemide Väljaõppe- ja Arenduskeskuse sideinspektor

Kirjandus

Album, A. Israel's Arabs: A Dilemma of Dual Identity. The Middle East, No. 247. July – August. 1995.

An Historical Encyclopedia of the Arab-Israeli Conflict. Edited by Bernard Reich. Westport: Greenwood, 1996.

Antiigileksikon. Toimetanud Johannes Irmscher. Teine trükk. Tallinn: Valgus, 1985.

Arian, A. The Second Republic: Politics in Israel. Chatham, NJ: Chatham House, 1998.

Armstrong, K. The battle for God – Fundamentalism in Judaism, Christianity and Islam. Great Britain: Harper Collins Publishers, 2001.

Armstrong, K. 2003. Islam. Lühiajalugu. Ilmamaa: Tartu, 2003.

Centre for defence information.

<http://cdi.org/terrorism/kach.cfm>, (12.09.2004)

Country Studies. Israel.

<http://countrystudies.us/israel/4.htm>, (17.06.2004)

<http://countrystudies.us/israel/5.htm>, (17.06.2004)

<http://countrystudies.us/israel/6.htm>, (17.06.2004)

<http://countrystudies.us/israel/23.htm>, (17.06.2004)

Don-Yehiya, E., Liebman, C. S. Religion and Politics in Israel. Bloomington: Indiana University Press, 1984.

Dowty, A. The Jewish State: A Century Later, Updated With a New Preface. Berkeley: University of California, 1998.

<http://texts.cdlib.org/dynaxml/servlet/dynaXML?docId=ft709nb49x&chunk.id=ch8>, (05.06.2004)

International Policy Institute for Counter-Terrorism

http://www.ict.org.il/inter_ter/orgdet.cfm?orgid=19, (13.08.2004)

Jewish Virtual Library

<http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Politics/aguddat.html>,
(13.07.2004)

<http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Politics/shas.html> (13.07.2004)

http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/biography/Rav_Kook.html
(07.11.2004)

Juergensmeyer, M. Terror in the mind of God: The global rise of religious violence. Los Angeles: University of California Press, 2003.

Kepel, G. The Revenge of God: The Resurgence of islam, Christianity and Judaism in the Modern World. Pennsylvania: University Press, 1995.

Kinder, H., Hilgemann, H. Maailma ajalugu esiajast tänapäevani. Tallinn: Avita, 2001.

Lambert, L. Israel – Zentrum der Weltgeschichte? 2. Aufl., Neuhausen-Stuttgart: Hänssler, 1992.

Lustick, I. S. For the Land and the Lord: Jewish Fundamentalism in Israel. New York: Council on Foreign Relations, 1988.

Orlinsky, H. M. Ancient Israel. New York: Cornell University Press, 1954.

Ottolenghi, E. Religion and Democracy in Israel. – Religion and Democracy. Edited by D. Marquand and R. Nettler. Oxford: Blackwell Publishers, 2000.

Piibel. Vana ja Uus Testament. Tallinn: Eesti Piibliselts, 1997.

Piiblientsüklopeedia. Tallinn: Eesti Raamat, Logos, 1996.

Saks, E. Saks, T. Püha maa Iisrael. Tallinn: Eesti entsüklopeediakirjastus, 1998.

Shetreet, S. Reflections on Israel as a Jewish and Democratic State. – Israel Studies, Vol 2, No. 2. Fall, 1997. Lk 190–197.

Zionism and Israel Information Centre – Encyclopedic Dictionary. Haredi

<http://www.zionism-israel.com/dic/Haredi.htm>, kodulk., 19.09.2004

The Knesset – The Israeli Parliament

http://www.knesset.gov.il/history/eng/eng_hist1_s.htm, (28.09.2004)

http://www.knesset.gov.il/history/eng/eng_hist2_s.htm, (28.09.2004)

http://www.knesset.gov.il/history/eng/eng_hist3_s.htm, (28.09.2004)

http://www.knesset.gov.il/history/eng/eng_hist4_s.htm, (28.09.2004)

http://www.knesset.gov.il/history/eng/eng_hist5_s.htm, (28.09.2004)

http://www.knesset.gov.il/history/eng/eng_hist6_s.htm, (28.09.2004)

http://www.knesset.gov.il/history/eng/eng_hist7_s.htm, (28.09.2004)

http://www.knesset.gov.il/history/eng/eng_hist8_s.htm, (28.09.2004)

http://www.knesset.gov.il/history/eng/eng_hist9_s.htm, (28.09.2004)

http://www.knesset.gov.il/history/eng/eng_hist10_s.htm, (28.09.2004)

http://www.knesset.gov.il/history/eng/eng_hist11_s.htm, (28.09.2004)

http://www.knesset.gov.il/history/eng/eng_hist12_s.htm, (28.09.2004)

http://www.knesset.gov.il/history/eng/eng_hist13_s.htm, (28.09.2004)

http://www.knesset.gov.il/history/eng/eng_hist14_s.htm, (28.09.2004)

http://www.knesset.gov.il/history/eng/eng_hist15_s.htm, (28.09.2004)

http://www.knesset.gov.il/history/eng/eng_hist16_s.htm, (28.09.2004)

The National Religious Party homepage

<http://www.mafdal.org.il/?sid=27> (30.05.2004)

Usher, G. Palestine. – Race and Class, Vol. 42, No 4, 2001.

Vääri, E., Kleis, R., Silvet, J. Võõrsõnade leksikon. Kuues, parandatud trükk. Tallinn: Valgus, 2000.

Wald, K. D. The Religious Dimension of Israeli Political Life. September 1998.

<http://www.clas.ufl.edu/users/kenwald/main/3305KWald00000.pdf>,
(20.09.2004)

Wikipedia. The Free Encyclopedia.

<http://en.wikipedia.org/wiki/Haredi>, (14.08.2004)

Yiftachel, O., Ghanem, A. 2004. Towards a theory of ethnocratic regimes: Learning from the Judaization of Israel/Palestine. – Rethinking ethnicity – majority groups and dominant minorities. Edited by E. P. Kaufmann. London: Routledge, 2004.

Yiftachel, O. Democracy or Ethnocracy: Territory and Settler Politics in Israel/Palestine. Summer 1998.

<http://www.merip.org/mer/mer207/yift.htm>, (02.08.2004)

LÄHTEKOHAD LAHINGUS LANGENUTEGA TOIMIMISE KONTSEPTSIOONI VÄLJATÖÖTAMISEKS¹

INDREK LÕO

Sissejuhatus

Inimese surm on paratamatu. Surm lahinguväljal ei tulene aga enamasti paratamatusest, vaid inimeste tahtlikust tegevusest, lahingute olemusest jpm faktoritest. Lahinguväljal jääb paratamatus surma põhjustajana tagaplaanile, seetõttu võib eeldada, et lahingus langenutega toimimises on erisusi, mida peab arvestama. Lahinguväljal langenuga toimimisel peab eristama kahte peamist aspekti. Ühelt poolt tuleb vaadelda langenut kui objekti, millel on spetsiifilised omadused. Teiselt poolt on tegu subjekti-
ga, mis suhestub teiste inimestega.

Paraku ei ole lahingus langenutega toimimisele pööratud taasiseseisvumise järgses Eesti kaitseväes piisavat tähelepanu, mis avaldub eelkõige vastava üldkontseptsiooni puudumises, mille tõttu on omakorda olnud puudulik lahingus langenutega toimimist puudutav väljaõpe ja valmisolek toimimiseks sõja ajal.

Eesti kaitsejõudude logistikadoktriin² sätestab, et sõja ajal tegelevad langenutega väliteenistused, lisades, et lahingus langenutega toimimise kontseptsioon on väljatöötamisel.³ Eesti Kaitsejõudude Peastaabi logistikaosakonna ülema major Raivo Tamme sõnul aga nimetatud kontseptsiooni väljatöötamisega 2004. aastal veel ei tegeldud.⁴

Käesolev artikkel võiks seega olla eeltöö lahingus langenutega toimimise kontseptsiooni väljatöötamiseks Eesti kaitseväes. Seetõttu käsitletakse siin ka surma ja surnutega seotud teoreetilisi aspekte. Lisaks vaadeldakse, kuidas on lahingus langenutega toimimine lahendatud kahes välisriigis – USA-s ja Soomes – ning NATO doktriinides. Niiviisi määratletakse ka meil käsitlemist vajav probleemiring.

¹ Artikkel on valminud autori 2004. aastal KVÜÕA-s kaitstud lõputöö põhjal.

² Töö kirjutamise ajal oli Eesti kaitsejõudude logistikadoktriin olemas eelnõu kujul.

³ Logistikadoktriini eelnõu 2004, p 29.2.

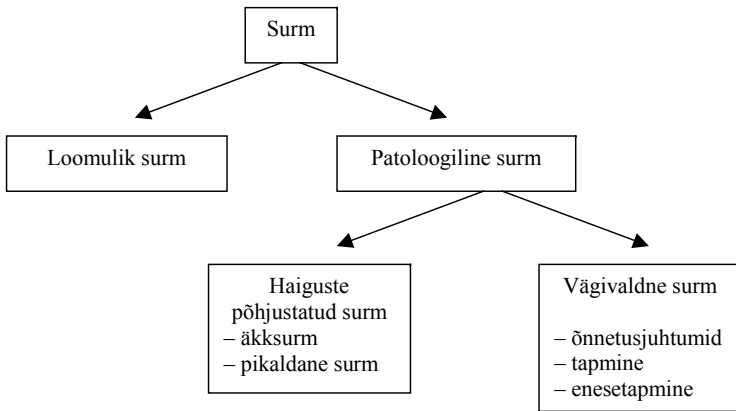
⁴ **R. Tamm.** suuline intervjuu 29. oktoobril 2004. aastal.

Käsitlused surmast ja surnutest meditsiini ning bioloogia valguses

Surma põhjuste järgi võib surma jagada loomulikuks ehk füsioloogiliseks⁵ surmaks ja patoloogiliseks ehk enneaegseks surmaks (joonis 1).⁶

Loomulikku surma on defineeritud:

- surm kõrges vanuses (eelneva haigestumiset) organismi koostisosade loomuliku kulumise tagajärjel;⁷
- sisseprogrammeeritud vananemisest nõrgenenud organismi hukkumine;⁸
- surm organismi loomuliku ealise involutsiooni ning tema kudede, elundite ja süsteemide funktsioneerimise järkjärgulise lakkamise tagajärjel.⁹

Joonis 1. Surma klassifikatsioonid¹⁰

⁵ E. Kross, M. Mägi. Inimese surma probleeme. – Surma teooria. (Koost. J. Püttsepp). Tartu: Eesti Teaduste Akadeemia, 1990. Lk 66. [Edaspidi **Kross, Mägi** 1990.]

⁶ A. Truupõld. Üldpatoloogilised protsessid. Tartu: Tartu Ülikooli Patoloogilise anatoomia ja kohtuarstiteaduse instituut, 1993. Lk 52. [Edaspidi **Truupõld** 1993.]

⁷ **Truupõld** 1993. Lk 52.

⁸ T. Ploompuu. Milleks on vaja vanadussurma? – Surma teooria. (koost. J. Püttsepp). Tartu: Eesti Teaduste Akadeemia, 1990. Lk 18. [Edaspidi **Ploompuu** 1990.]

⁹ **Kross, Mägi** 1990. Lk 66.

¹⁰ A. Truupõld. Üldine patoanatoomia. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool: Patoloogilise anatoomia ja kohtuarstiteaduse kateeder, 1988. Lk 8. [Edaspidi **Truupõld** 1988.]

Iga elusorganismi tegevus on suunatud iseenda võimalikult pikaajalisele püsimisele, tegutsedes iseenda hävinemise vastu.¹¹ Elussüsteem on samas õrna ja tasakaalustamata struktuuriga ning sõltub keskkonnast, kuna on püsiv keskkonnaparameetrite kitsastes vahemikes. Sellise süsteemi informatsiooniline ja termodünaamiline taandarenemine on paratamatu. Mitmesuguste häirete ja rikete kuhjumine (vananemine) viib varem või hiljem mõne eluliselt olulise funktsionaalse allsüsteemi kriitilisele halvenemisele – surmale.¹²

Vananemisprotsesse põhjustavad nii välised kui ka organismi seesmised tegurid, tihti on otsustav aga nende tegurite spetsiifiline koostoime, vastastikune võimendus. Organismi vananemise peamised põhjused tulenevad tõenäoliselt informatsioonihäirete (mutatsioonide) kogunemisest rakkude geneetilises aparatis ning rikete kuhjumisest rakustruktuurides (organellides, rakuskeletis ja -membraanis). Neid häireid soodustavad ja võimendavad bioloogiliselt agressiivsete (nii organismisisest kui ka -välist päritolu) ainete hävitav toime, mitmesuguste ainevahetuse lõppsaaduste sadestumine rakkudes ja kudedes (nt veresoonte seintel), mis häirib rakkude (organite) talitlust ning toitainete ja hapniku kättesaadavust, füsioloogiliselt tasakaalustamata toitumine (mh nälgimine ja liigtoitumine) ning lõpuks parasiitide, haigusetekiitajate ja keskkonna muude kahjulike tegurite toime.¹³

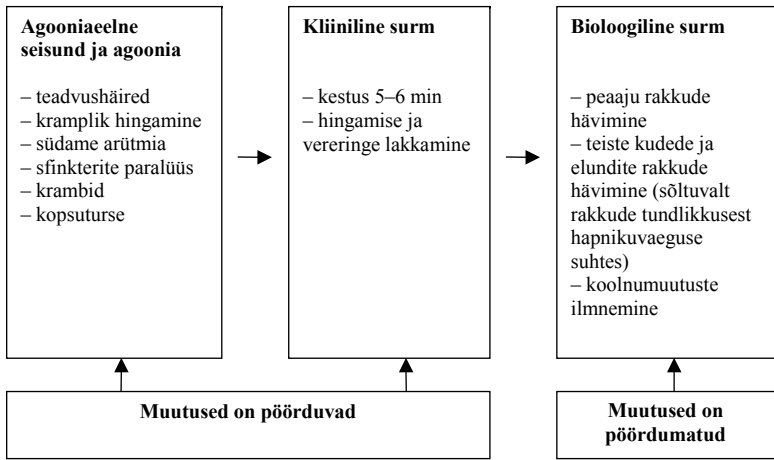
Evolutsioonis on kujundatud mitmesuguseid bioloogilisi mehhanisme, mis võimaldavad kaitset kahjulike tegurite eest, kõrvaldades nendest tekkinud rikked.¹⁴ Kuna kõik need mehhanismid alluvad ka ise destruktiivsetele muutustele, siis võib nende vananemine olla organismi eluiga piiravaks teguriks. Tõenäoliselt tähtsaim loomorganismi maksimaalset eluiga piiravatest faktoritest on aga rakkude eluea ja jagunemisvõime geneetiline piiratus.

¹¹ Ploompuu 1990. Lk 18.

¹² M. Viikmaa. Vananemine ja surm; Füüsikaline paratamatus ja bioloogiline otstarbekus. – Surma teooria. (koost. J. Püttsepp). Tartu: Eesti Teaduste Akadeemia, 1990. Lk 6. [Edaspidi *Viikmaa 1990.*]

¹³ Viikmaa 1990. Lk 7.

¹⁴ *Ibid.* Lk 7–8.

Joonis 2. Surma saabumise etapid¹⁵

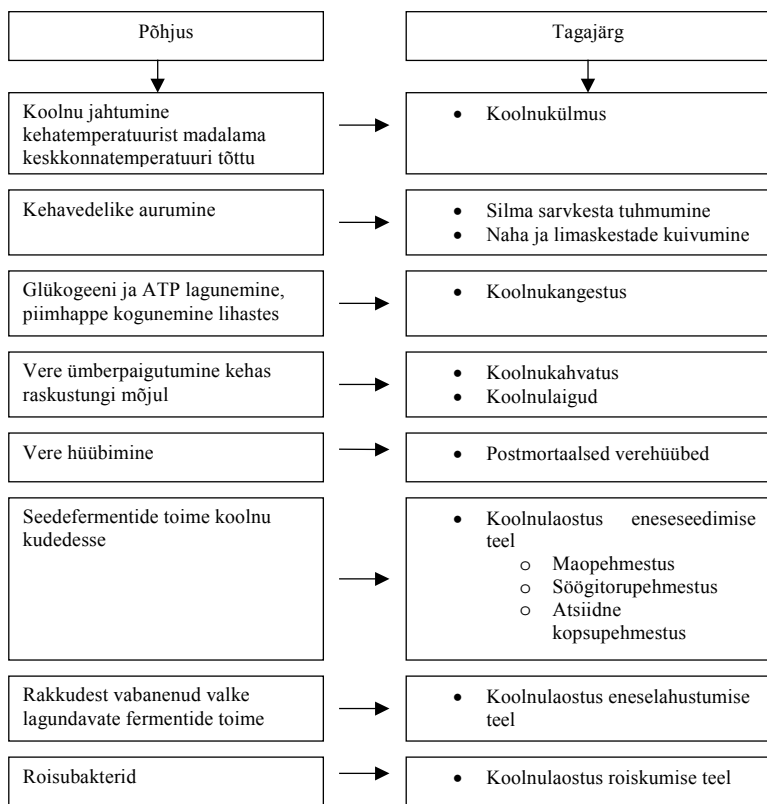
Üldjuhul saabub surm, sõltumata selle põhjusest, kindlate etappide kaupa (joonis 2). Lisaks traditsioonilisele surma etappide käsitlemisele on tulnud käibele ka mõiste *ajusurm* – s.o olukord, kus kunstliku ventilatsiooni tingimustes säilib patsientidel küll pikemat aega südamentalitus, kuid peaju talitluse tunnused puuduvad täielikult. Toimub ajukoe koljusisene eneselahustumine, ajuveresoonte täielik trombumine jm pikka aega kestnud surmale iseloomulikud muutused.¹⁶

Joonis 3 annab ülevaate surmajärgsetest ehk postmortalsetest muutustest. Surm tähendab hapniku juurdevoolu katkemist kudedesse. Lihaskoe energiaallikate varuaine glükogeeni resünteesi asemel algab selle lõustumine, s.t pöördumatu anaeroobne glükogenolüüs. Glükogenolüüs algab fosforüleerumisega adenosiintrifosfaathappe (ATP) lõustumisel vabaneva fosfaadiga. Fosforülüüs toimub 24 tunni jooksul, mil laguneb 90% glükogeenist, ja lakkab siis ATP täieliku lagunemise ja piimhappe kogunemise tõttu. pH väärtuse langemisel intensiivistub kõrvuti glükogeeni fosforüülimisega amüülolüüs (hüdrolyütiline lõustumine redutseeruvate suhkrute moodustamisega), mis kestab vähemalt kuus ööpäeva ning lagundab ülejäänud 10% glükogeenist. Surma-

¹⁵ **Truupõld** 1988. Lk 7.

¹⁶ **Kross, Mägi** 1990. Lk 68.

järgse glükogenolüüsi käigus muutuvad lihased lühemaks ja jäigemaks.¹⁷ See tähendab, et algab koolnukangestus. Protsess algab näolihastest ja levib edasi alanevas suunas kaela-, kere-, üla- ja alajäsemete lihastele, kusjuures kõik lihased on kangestunud esimese ööpäeva lõpuks. Samas järjekorras toimub 3.–4. ööpäeval pärast surma koolnukangestuse taandarenemine ehk lahene-mine.¹⁸

Joonis 3. Surmajärgsed muutused¹⁹

¹⁷ **M. Merisaar.** Surmakangestuse seosest liha kvaliteediga. – Surma teooria. (koost. J. Püttsepp). Tartu: Eesti Teaduste Akadeemia, 1990. Lk 62.

¹⁸ **Truupõld** 1993. Lk 53.

¹⁹ **Truupõld** 1988. Lk 8.

Koolnulaigud tekivad 3–6 tundi pärast surma saabumist, põhjustatuna raskustungi tõttu vere ümberpaiknemisest allpool asetsevatesse koolnu kehapiirkondadesse, mille tulemusel värvub sealne nahk lillakaspunaseks. Raskustungi mõjul tekkinud koolnulaigud loetakse varasteks koolnulaikudeks, hilised koolnulaigud tekivad kudede läbiimbumisel veresoontest väljunud ja lahustunud hemoglobiini sisaldavate vere vedelate osistega. Varased koolnulaigud kahvatuvad nendele vajutamisel, hilised aga mitte.²⁰

Postmortaalsed verehüübed tekivad südameõõntes ja suurtes veresoontes. Sellised verehüübed on elastsed, sileda pinnaga, punased või kollased ega kinnitu vereteede seina külge. Postmortaalselt ei hüübi veri lämbumise korral, kui ta sisaldab rohkelt CO₂.²¹

Koolnulaostumisel on kolm põhjust: surmajärgne eneselahustumine, eneseseedimine ja roiskumine. Surmajärgne eneselahustumine toimub laostunud rakkudest vabanenud valke lagundavate fermentide toimel. See sugeneb suhteliselt kiiresti kõhunäärmes, neerupealiste säsis ja maksas. Eneseseedimise all mõeldakse elundite eneseseedimist seedefermentide toimel. Peamised eneseseedimise ilmingud on maopehmetus, söögitoru- pehmetus maomahla sattumisel söögitorru ja kopsupehmetus oksemasside sattumisel hingamisteedesse. Roiskumine on koolnu kudede ja elundite laostus seedetraktist väljunud roisubakterite osalusel. Roiskumist soodustab kõrge väliskeskkonna temperatuur ja koolnu suur kehamass. Roiskumise tunnusteks on koolnulehk, kõhunaha rohekas värvus, kudede ja elundite pehmetumine ning gaaside kogunemisest tingitud puhitumine. Iseloomuliku kudede rohelise või pruuni värvuse tingib roiskumisel vabanev H₂S, mille toimel moodustub hemoglobiini rauast raudsulfiid.²² Roiskumise aeglustab või peatab koolnu palsameerimine.

Vaadates sõjaväelaste vägivaldseid surmapõhjusti, näeme, et ka lahingutegevust võib defineerida kui keskkonnamõjude (rõhk, temperatuur, keemiline koostis jm) halvendamist lokaliseeritult nii, et see ületab (vastase) organismi kaitsemehhanismide vastupanuvõime. Lahingutegevuse tagajärjel hukkunute puhul on esindatud kõik patoloogilise surma kategooriad (joonis 1). Selle tõestuseks võib tuua näiteks Iraagis hukkunud koalitsioonivägede sõdureid puudutava statistika, mille kohaselt on alates 2003. aasta märtsist kuni 2004. aasta 5. novembrini seoses operatsiooniga

²⁰ *Ibid.* Lk 53–54.

²¹ *Ibid.* Lk 54.

²² **Truupõld** 1993. Lk 54.

“Iraagi vabadus” hukkunud 1273 koalitsioonivägede sõjaväelast.²³ (Nendest kaks olid Eesti kaitseväelased: jalaväerühma ESTPLA-8 koosseisu kuulunud nooremseersant Andres Nuiamäe hukkus 28. veebruaril 2004. aastal; jalaväerühma ESTPLA-9 liige vanemveebel Arre Illenzeer sama aasta 25. oktoobril.) Samas oli neist 1273 surmajuhtumist lahingutegevusega ehk otseses või kaudses mõttes tapmisega seotud 977 ehk 76,7% juhtumitest. 296 juhul (23,3% juhtudest) oli tegemist lahinguväliste põhjustega, millest peamised olid sõidukite ja relvadega seotud õnnetused, lennuõnnetused, haigused ning uppumine,²⁴ aga ka näiteks elektrilöök, mõrv, enesetapp, relvade väärtoimimine.²⁵

Sõjalistel, aga ka humanitaar- ja rahutagamissioonidel peab olema valmis tegelema vägivaldsesse surma surnutega. Ülesande laipu otsida, hooldada ja võib-olla ka matta võivad saada väga erinevatest üksustest pärit sõdurid. Tegeleda tuleb oma, aga ka vastase või tsiviiliskite laipadega. Tegemist võib olla väikese või väga suure hulga erinevast soost ja vanusest inimeste maiste jäänustega.²⁶

Olukordades, kus ohvrite seas on ka ellujäänuid, võivad samaaegselt toimuda pääste-, esmaabi- ja muud operatsioonid. Sellisel juhul lisanduvad surmaga kokkupuutest tingitud isiklikele reaktsioonidele ka ellujäänute reaktsioonid toimunu ja toimuva suhtes.²⁷

Surnutega toimimisel peab arvestama kõiki surmajärgseid muutusi. Kuna võimalused lahinguväljal langenu roiskumist ja muid protsesse peatada või aeglustada on piiratud, siis tuleks nad keskkonna saastumise vältimiseks keskkonnast isoleerida ja/või võimalikult kiiresti evakueerida.

Surma sotsiaalne retseptioon – kokkupuude surmaga ja lein

Armastatud inimese surm kõigutab inimeste enese- ja maailmamõistmist. Kui sureb armastatud inimene, ennetatakse tema surmas omaenda surma, mingis mõttes surrakse koos temaga. Surm paneb meid mõistma, kuidas

²³ CNN, kodulk, 06.11.2004.

²⁴ *Iraq Coalition Casualty Count*, kodulk, 06.11.2004.

²⁵ *Ibid.*

²⁶ *Virtual Naval Hospital*, kodulk, 2004.

²⁷ *Ibid.*

suhtume teistesse inimestesse.²⁸ Leinamise üks eesmärke peab olema maailmaga uue vahekorra loomine. Samas on suurele kaotusele järgnevale leina esimesele faasile tüüpiline, et ei taotleta midagi uut, vaid püütakse taasleida äsja kaotatud kaaslane. Oluline komponent leina juures on viha, mis võib olla suunatud ka mõne jumaliku nähtuse (eeldatava ebaratsionaalse asjade *algpõhjuse*) vastu.

Suure kaotuse puhul on sagedased ka suitsiidimõtted. Enesetapp tundub olevat üks võimalusi *lahendada* paljusid probleeme, mis kaotuse korral endast märku annavad. (Väidetavalt on neid inimesi, kes pärast lähedase inimese surma oma elu enesetapuga lõpetavad, siiski vähe, pigem püütakse leevendada oma muret erinevaid ravimeid tarvitades.²⁹)

Ahastus, nukrutsemine, peataolek ja surmahirm näitavad, et segi paisatud ei ole mitte üksnes leinaja maailmatunnetus, vaid ka tema enesetunnetus. See on üks neid elu piirsituatsioone, mis võib panna nägema olulist või inimese murda.³⁰ See, kas murdutakse, suutmata leinast vabaneda, või õnnestub tuua oma maailma- ja enesekogemusse uusi perspektiive, võtta surmateadvust kui eneseteadvuse üht aspekti, sõltub oluliselt sellest, kuidas leinata. Leinamist ei tohi vaadelda kui *nõrkust*, vaid seda hingeelamust on vaja tervenemiseks.

Leinavat inimest kohtleb maailm tihti erilisel. Halvimal juhul ignoreeritakse teda, parimal juhul teda küll ei väldita, kuid koheldakse ettevaatlikult. Ei teata, kuidas leinajaga käituda, ning enamasti lahendatakse probleem sel viisil, et temast hoitakse eemale. Seeläbi lisandub leinale, kaotuskogemusele veel ka tunne, et enam ei kuuluta teiste juurde.

Mida ägedamalt ühiskond leina ja surma kõrvale tõrjub, seda tundematult hakkab ta leinajaid kohtlema, seda kiiremini hakkab ta nõudma, et aeg on leinamine lõpetada. Selleks, et leina ligi lasta ja läbi elada, peavad inimesed üksteist aitama. Leina läbielamine on psüühiliselt hädavajalik, sest muidu ei saada kaotusest üle ega saavutada uut maailma- ja enesekogemist.³¹ Verena Kast eristab leinaprotsessis nelja faasi, millest esimene on mitte tunnistada tahtmise faas.

Pärast surmateadet haarab inimest tundetus, ei usuta, et lähedane on surnud. Üldjoontes on esimene faas sarnane kõigil leinajatel, kusjuures äkilise surma puhul kestab see kauem, mõnest tunnist umbes nädalani.

²⁸ V. Kast. Lein, psüühilise protsessi faasid ja nende ületamise teed. Tartu: Johannes Esto Ühingu kirjastus, 1998. Lk 9. [Edaspidi *Kast 1998*.]

²⁹ *Kast* 1998. Lk 11–12.

³⁰ *Ibid.* Lk 12.

³¹ *Ibid.* Lk 13–16

Abistajad peaksid selles faasis käepärast olema, et leinajad igapäevamurede ja toimetustega hakkama saaksid, ja võtma enda kanda leinaja kohustusi. Leinajal on tähtis tunda, et ta pole üks, kuid ka liighoolitsev ei tohiks olla. On vaja leida õige distants, et leinajale ei jääks muljet, nagu antaks talle lubadusi, millest hiljem ei suudeta kinni pidada. Tundetust, mis kaasneb tahtmatusega kaotust tunnistada, ei saa lihtsustavalt pidada üksnes ebameeldiva teate kõrvaletõrjumiseks. Seda peab ühtlasi hindama kui jagusaamist liigraskest tundest, millega ei osata midagi peale hakata.³²

Tundetusaasile järgneb **emotsioonide puhkemise faas**. Selles faasis esinevad viha, nukrus, rõõm, raevu- ja hirmupuhangud, rahutus, masendus. Viha võib avalduda kahel viisil. Ühed otsivad vihas oma mure põhjustajat, surma süüdlast, kelleks võib olla arst, sugulased jt. Teised on vihased surnu peale, sest ta on nad maha jätnud. Sellesse leinafaasi kuulub ka puhkev süütunne, kus süüdistatakse iseennast lähedase surmas. Leina kestus ja õnnestumine sõltub ka sellest, millised olid suhted lahkunuga. Süütunne on väiksem, kui mahajääjate ja surija vahel valitses mõistvus, kui sai hüvasti jätta ja probleemid läbi arutada. Kellel jäävad probleemid surijaga lahendamata, seda vaevab hiljem süü, mida ei saa enam heastada. Psühhoteraapias on tähtis sellist süütunnet väga tõsiselt võtta.³³

Viha, raev ja süü avalduvad sagedamini nende inimeste surma puhul, kes lahkuvad noorelt või ootamatult. Abistajale on tähtis teada, et selliseid emotsioone ei maksa maha suruda. Parem on end probleemiga silmitsi seada ja surnust rääkida. Abistajal tuleb süütunne lihtsalt teadmiseks võtta, ei maksa seda tugevdada ega leevendada. Mõnes hilisemas faasis, vähemasti psühhoteraapias, tuleb lõpuni läbi arutada, mis süütunnet põhjustab. Tavaliselt kaob süütunne iseenesest, välise abi ja ravita.

Võib juhtuda, et leinaja suunab oma viha ja pahameele abistajale. Selle vältimiseks tuleks leinaja läbielamisi lihtsalt jagada: teda ära kuulata ja tema juures olla. Mingil juhul ei tohi abistaja hakata kirjeldama isiklikke surmaelamusi.³⁴

Otsimise ja kahestumise faasis väljendub otsimine sageli kahekõnes, mida leinaja peab endaga. Niimoodi leitakse partner üles, et temaga veel kord rääkida. Paljud leinajad, eriti eakamad, elavad seda väga raskelt üle,

³² Kast 1998. Lk 51–52.

³³ Kast 1998. Lk 52–54

³⁴ Kast 1998. Lk 54–56.

kui pole enam kellegagi suhelda. Sisemine kahekõne pakub seltsi ja üht-aegu võimalust vahekordi selgitada. Nende kahekõnede abil suudetakse pikapeale lahkuda partnerist. Ent on ka oht kahekõnedesse ülearu sisse elada. Sellisel juhul ei jäeta oma partneriga hüvasti, vaid klammerdutakse tema külge. Tagajärjeks on see, et ei suudeta oma elus luua uusi suhteid. Lein on korda läinud, kui leidmisele järgneb sunnitud kahestumine ja kui seda tunnistatakse.

Otsimine-leidmine-kahestumine võimaldab partneriga vahekordi selgitada, avastada endas midagi, mis on lahkunuga seotud, ja sellest hoolimata mõista, et senist elu enam jätkata ei saa, et ennast ja maailma tuleb vaadata uue pilguga. Ka selles, nagu teisteski leinafaasides esineb ahasust, masendust ja apaatiat, mispuhul leinajal on tunne, et tema elu ei ole enam kunagi selline nagu varem. Otsimise ja kahestumise faas võib kesta nädalaid või ka aastaid. Selles faasis ei tohiks leinajaid sundida *mõttetust* otsimisest loobuma, tunnistama lõplikku kaotust. Kõrvalseisjal on mõnikord raske kuulata ühesuguseid lugusid lahkunust, kuid see kuulub otsimise ja leidmise juurde.³⁵

Uue enese- ja maailmasuhte loomise eelduseks on asjaolu, et lahkunust on saanud leinaja teine mina, kes võib samuti muutuda. Näiteks võib leinaja tunda, et paljust varasema suhte puhul läbielatust on nüüd saanud tema enda võimalused. Mida paremini leinaja kohaneb uutest rollidest, mida elu temalt nõuab, seda paremini ta näeb, milliseid inimomadusi ta suudab endas arendada ja seda varem saab ta tagasi eneseusalduse ning eneseastuse. Selles faasis võib ta puudust tunda inimestest, kes on teda varem abistanud. Samas võivad abistajad muutuda takistajateks, kui nad ei tunnista leinaja uut iseseisvust ja muutumist. Kordaläinud lein tähendab, et leinaja muutub, astudes ka uutesse suhetesse.

Selleks, et osata leinata, kaotusega leppida, läheb vaja nii leinaja kui ka teda ümbritsevate inimeste valmisolekut tunnistada surma ja leina.³⁶ Inimesed kogevad surma lõputult mitmekesistes vormides. Iga kord, kui inimest tabab mõni kaotus, on leinamine vajalik. Paljude autorite arvates viib ärahoitud või mahasurutud lein selleni, et maailma kogetakse tühise-na, enda eksistentsi väärtusetuna ja tulevikku lootusetuna, mistõttu võivad järgneda depressiivsed reaktsioonid.³⁷

³⁵ Kast 1998. Lk 58–59.

³⁶ Kast 1998. Lk 60–63.

³⁷ Kast 1998. Lk 117.

Lahingus langenutega toimimisel tuleb eristada kahte olulist leinaga seotud aspekti. Esiteks mittesõjaväelaste (eelkõige langenu omaste) leinasuhet ja teiseks langenu lahingukaaslaste, ülemate ja alluvate leinasuhet langenuga. Kaitseväelased peavad saama psühholoogilise ja teoreetilise ettevalmistuse nii leinajate abistamiseks kui ka isikliku leinaga toimetulemiseks. Näiteks Teise maailmasõja ajal teavitati USA sõdurite surmast nende perekondi tavaliselt telegrammi teel. Pärast Vietnami sõja algust määrati teavitamisohvitserid, kes pidid teatama sõdurite surmast nende perekondadele isiklikult. 1960-ndate lõpuks lisandus personaalsele teatamisele ka CAO (*casualty assistance officer*), kelle eesmärk oli anda perekondadele lühi- ja pikaajalist tuge erinevates küsimustes. USA armee CAOd on tegevteenistuses, reservis või erus olevad sõjaväelased, kes määratakse abistama hukkunud, teadmata kadunud või sõjavangi langenud sõdurite perekondi.³⁸ USA näide viitab vajadusele leinajaid toetada.

Surmakultuur ja selle ajalooline kujunemine Eestis

Õigusteadlane Jaan Sootak on välja toonud kolm põhjust, miks surm on muutunud 20. sajandi eurooplaste jaoks anonüümseks ja miks nad on surmast võõrdunud. Ta viitab Teise maailmasõja õudustele – rohkem kui sada miljonit surma oli liiga palju, et jätta ruumi surma individuaalsusele. Esimene põhjus surma temaatikast võõrdumiseks oli seega surma ja hävingu massilisus. Teiseks põhjuseks on üha sagedasem inimeste suremine kodu asemel haiglas.

Keskmise eluea pikenemine ja laste suremuse vähenemine on toonud endaga kaasa demograafilise nähtuse, mida kutsutakse nn surmavabaks põlvkonnaks. Nii oli Rootsis 1970. aastatel 25-aastaste hulgas kõigest 8% neid, kes olid üle elanud mõne lähedase inimese surma. Seega on heaolühiskonnas tavaline, et lähedase inimese surmaga puututakse esimest korda kokku alles keskeas, kusjuures surmast teatatakse näiteks telefoni teel.

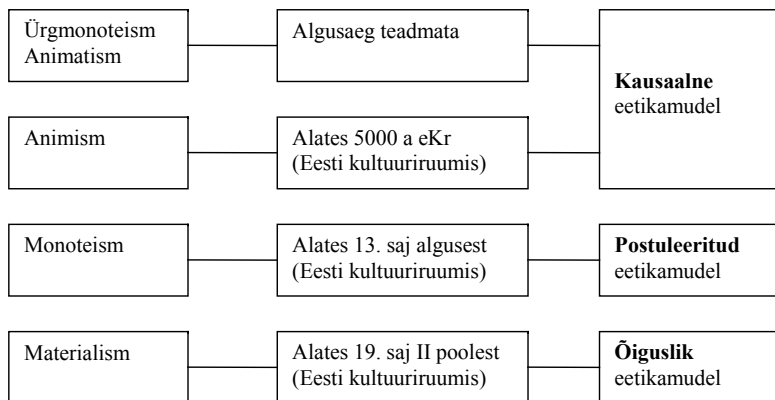
Kolmanda surmast võõrandumise põhjusena näeb J. Sootak inimese argipäeva elu ratsionaliseerumist ning kiriku ja religiooni mõju vähenemist.³⁹

³⁸ M. G. Ender, M. W. Segal, S. C. Stanley. Role Conformity and Creativity: Soldiers as Administrators and Caregivers After Loss. – Journal of Personal & Interpersonal Loss. Vol. 4, no 1, 1999. P 5.

³⁹ J. Sootak. Surm kui kokkulepe. Surma mõiste õiguslikke ja eetilisi probleeme. – Akadeemia, nr 9, 1996. Lk 1815–1817.

Ilmselt põhjendab tänapäevane surmast võõrandumine surmatemaatika käsitlemise vajadust sõdurite, allohviteride ja ohviteride väljaõppes. Järgnevalt käsitletakse lühidalt mõnesid surmaga seotud laiemaid sotsiaalseid nähtusi. Eesmärk on juhatada sisse surma käsitlemine Eesti kaitseväs.

Surmakultuur on surma ning surnu kohtlemisega seotud uskumuste, tavade ja kommete kompleks, mis on tekkinud ilmselt koos religiooniga ja on jätkuvalt seotud inimühiskonnas toimuvate muutustega.⁴⁰ Kuigi paljude teaduste uurimisobjektiks võivad olla küsimused, kuidas meie teadmine iseenda surmast, meie suhe sellesse teadmisse ja surmakujutelmad mõjutavad meie elu, on need ennekõike eetilised küsimused.⁴¹ Toogem siinkohal näiteks üks katse siduda erinevaid religiooni arengufaase erinevate eetikamudelitega, millega näidatakse tänapäevaste surmauskumuste ja seega surnutesse suhtumise kujunemist ajaloos. Kõnealused eetikamudelid võib jaotada kolmeks erinevate toimemehhanismide järgi.⁴²

Joonis 4. Religiooni arengufaaside seos erinevate eetikamudelitega⁴³

⁴⁰ **M. Torp-Kõivupuu.** Surmakultuuri muutumine ajas: ajaloolise Võrumaa matusekombestiku näitel. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikool, 2003. Lk 12.

⁴¹ **A. Moor.** Dialoog surmaga – seosed uskumuste, suhtumiste ja moraali vahel. Tartu: Elmatar, 2003. Lk 8. [Edaspidi *Moor 2003.*]

⁴² **Moor 2003.** Lk 21.

⁴³ **Moor 2003.** Lk 60.

Postuleeritud eetikamudel iseloomustab monoteistlikke religioone ja nende kujundatud mõtlemist. Euroopa kultuuriruumis võib postuleeritud eetika tuumaks pidada kümmet käsku, millest esimene ütleb, et inimesel ei tohi olla teisi autoriteete (jumalaid) peale ühe, näiteks N-i. Reeglid keelavad ära kindlad teod nagu tapmise, vaelevandumise, varastamise jm, kuid N võib teatud olukordades (sõjaolukord) nende tegude kuriteostaatuse tühistada. Postuleeritud eetika eeldab hea ja kurja polaarsust, kus N ise asub hea poolel. Hea ja kurja olemasolu ise ongi põhjendus, miks eetika peab olema postuleeritud. Mudel sisaldab kujutelma *põrgust* ja *paradiisist*, kuhu sattumise otsustab igal üksikjuhul N, kuna iga üksikisik on milleski ikka N-i vastu eksinud. Reeglirikkumistele ehk kuritegudele järgnevad karistused, mida teatud juhtudel võivad pehmendada heateod.⁴⁴

Kausaalne eetikamudel on ilmselt kõige detailsemalt välja töötatud budismis, samas iseloomustab ta ka paljude loodusrahvaste, sealhulgas soomeugrilaste usundeid. Kausaaleetika alus on kujutus maailmaehitusest, kus iga üksiksündmus on põhjustatud mingi(te)st varasema(te)st sündmus(t)est ning on mingi(te) tulevas(t)e sündmus(t)e osapõhjus. Sõnastuselt võivad kausaaleetika reeglid sarnaneda postuleeritud eetika reeglitega, kuid nende toimemehhanism on põhimõtteliselt erinev. Süüteo asemel on lihtsalt tegu, millele ei järgne mitte karistus, vaid tagajärg, mida kirjeldatakse inimesele ebameeldivana. N on kausaaleetikas mõttekäik, mis on hea ja kurja suhtes neutraalne. Samuti puuduvad seal paradiisi ja põrgu sarnased absoluutsed olekud. On vaid dünaamiline olek, mis kord kaldub rohkem ühele, siis jälle teisele poole, vastavalt sellele, milliseid tegusid inimene teeb.⁴⁵

Õiguslik eetikamudel ei toetu inimesest kõrgemale autoriteedile või seadusele. N on selles mudelis inimeste loodud ja muudetav seadusekoogu. Süütegusid ja neile järgnevaid karistusi on kirjeldatud seadustes, kuid karistus ei kaasne paratamatult, vaid ainult mudeli normaalse toimimise korral. Heategudel puudub mudelisisene motivatsioon. Õiguslik mudel ei pretendeeri erinevalt kausaalsest ja postuleeritud mudelist inimese sise-maalima kontrollimisele, vaid tahab reguleerida ainult tema tegelikku käitumist.⁴⁶

Ajalise järgnevuse puhul võib eeldada erinevate mudelite domineerimist, mitte täielikku asendumist, mistõttu näiteks tänapäeva eestlase väärtus-

⁴⁴ Moor 2003. Lk 21—22.

⁴⁵ Moor 2003. Lk 22.

⁴⁶ Moor 2003. Lk 22—23.

regulatsioon on kolmekihiline. Lihtsustatuna tähendab see, et lähisuhte ringis toimib enamasti kausaalse mudeli loogika, vähemtuttavate inimeste vahel postuleeritud eetikamudeli loogika ja võhivõõrastega on vajadusel suhted reguleeritud õigusliku mudeli järgi. Samuti on tõenäoline, et advokaadi puhul domineerib õiguslik ja kirikuõpetaja puhul postuleeritud mudel, looduskeskkonnas ning kriitilistes situatsioonides on tõenäoline lähtumine kausaalsest loogikast.⁴⁷

Domineeriva eetikamudeliga on seotud vastavad usundifaasid ja seega ka surmauskumused.⁴⁸ Ürgmonoteistlikul-animatistlikul perioodil usutakse surnut kehalisel kujul edasi eksisteerivat elavatega samas maailmas – tegemist on nn elava laiba kujutelmaga. Surnute suhtes valitseb hirmunud-tõrjuv hoiak. Tekivad hingekujutelmad ja nendega seotud teispooskujutelmad, mis lõpuks viivadki üleminekule järgmisse usundiperioodi – animismi. Seoses hingekujutelmadega hakkab kujunema arusaam sugukonnatervikust kui elavate ja surnute ühendusest. Tekivad kujutelmad erinevate inimeste erinevast suremisviisist ja surmajärgsest saatusest, erinevate inimeste suhtes hakatakse kohaldama erinevaid suretamis- ja surmajärgseid riitusi, mis on ilmselt ka kõige olulisem seos surmauskumuste ja vastutuse vahel animatistlikul usundiperioodil.⁴⁹

Animistlikul usundiperioodil minnakse nn elava laiba uskumustelt üle hingeuskumustele. Surmauskumustes toimub kahestumine: kehahing jätkab animatistlikku traditsiooni, mille järgi surnu elab edasi hauas, samas usutakse surnut vabahingena viibivat teispoelses surnuteilmas (eesti rahvausundis Toonelas), kurjade vaimude ilmas (Manalas) või loomuvastase surma korral ka elavatega samas ilmas. Selle, millisesse ilma hing satub, määravad ära ennekõike surnuga sooritatud rituaalid.⁵⁰

Seoses kehahingega säilib osalt ka hirmunud-tõrjuv hoiak surnu suhtes, seoses vabahingekujutelmadega aga kujuneb positiivne suhe surnutesse, mis on aluseks kujutelmale hõimutervikust kui elavate ja surnute vastastikusest liidust. Nii nagu elavad võivad matmisrituaalide ja matmisjärgsete riituste ning surnute asupaikade kaitse kaudu mõjutada surnuid, nii võivad ka surnud mõjutada elavaid (viljasaak, sigivus, õnnetused, haigused ja surm, aga ka ravi, head nõuanded, väekingitused jne). Ilmselt on selle tõttu just animistlikul perioodil suurim surmakujutelmade mõju moraalile.

⁴⁷ Moor 2003. Lk 23.

⁴⁸ Vt joonis 4. Usundiliste faaside seos erinevate eetikamudelitega.

⁴⁹ Moor 2003. Lk 245.

⁵⁰ Moor 2003. Lk 245–246.

On tõenäoline, et seoses kehahingega säilivad ka animatismiaegsed suhtumised – matusekombestik sisaldab rohkesti tõrjemaagilisi elemente. Samas ei tarvitse tõrjemaagia rohkus näiteks eesti matusekombestikus olla pelgalt animatistlik pärand. Surnuhingede ja surnukehaga lävimine oli animistlikul perioodil täpselt reglementeeritud, ritualiseeritud. Nende rituaalide kadumine (rituaalide unustus, võõraste maailmavaadete toime jne) on ilmselt ka oluliseks põhjuseks, miks viimase 200 aasta jooksul kogutud Eesti usundilises materjalis domineerib suhetes surnutega pigem tõrjuv hoiak. Tõrjuvale hoiakule osutavad paljud erinevad maagilised võtted, mis peavad vähendama surnute mõju elavatele ja mida kasutatakse nii matuse ajal kui ka pärast matust.

Monoteistlikul perioodil lisanduvad animatismist ja animismist pärit uskumustele uued motiivid (eelkõige õpetus *taevast* ja *põrgust* kui heade ning patuste asupaigast), mida hakatakse ilmselt kombineerima vanade uskumustega. Tõenäoline, et kristluse mõjul toimub osaliselt ka animatistlike nn elava laiba uskumuste ennistamine – valitseb ju kristluses õpetus ihu ülestõusmisest viimselpäeval.

Puhtmaterialistlikust seisukohast tähendab aga surm inimese eksistentsi täielikku lõppu. Ta on ühetaoline kõigile, olenemata sellest, kui moraalne oli inimene või milliste rituaalidega ta maeti. Puhas materialism tähendab surmauskumuste ja surma suhtumisega seotud moraalse mõju puudumist. Üleminek materialismi toob kaasa eetiliste kategooriate (õige, vale, hea, halb) asendumise esteetiliste kategooriatega (ilus, kole) ja postuleeritud eetikamudeli asendumise õigusliku eetikamudeliga. Siiski on tegelikkuses pigem tegu järjekordse kihistuse ladestumisega kui asendusega – nii ei katke ka materialistlikul ajastul vanade uskumuste ja nendega seotud moraalsete tagajärgede mõju.⁵¹

Kuigi nüüdisajal domineerib Eestis õiguslik eetikamudel, peab töö autor oluliseks rõhutada ka postuleeritud ja kausaalse eetikamudeli mõju, mis tõenäoliselt on mõjutanud surma ja surnutega seotud õigusaktide väljatöötamist ja mida tuleks arvestada ka lahingus langenutega toimimise kontseptsiooni välja töötades.

⁵¹ Moor 2003. Lk 246–247.

Surnu käsitlemise ja surmaga seotud õiguslikud aspektid

Eesti Vabariigis kehtivad mitmed õigusaktid, mis reguleerivad surnute kohtlemist, puuduvad aga õigusaktid ja eelnõud, mis käsitleksid otseselt seda, kuidas toimida lahingus langenutega. Vaadelgem siinkohal olemasolevat raamistikku.

Kaitseväeteenistuse seadus määrab toetuse juhul, kui kaitseväelane teenistustülesandeid täites hukkab või jääb töövõimetuks.⁵²

Rahvatervise seadus sätestab, et surnute hoidmine, vedamine, matmine ja ümbermatmine peab olema korraldatud inimeste tervisele ohutult,⁵³ pannes sotsiaalministeeriumile ülesande kehtestada õigusakt surnute hoidmise, vedamise, matmise ja ümbermatmise kohta.⁵⁴

Riikliku matusetootuse seadus sätestab riikliku matusetootuse saamise tingimused ning määramise ja maksmise korra.⁵⁵

Rahuaja riigikaitse seadus sätestab, et kaitsevägi: 1) kaitseb riiki sõjaliselt; 2) valmistub riigi sõjaliseks kaitseks; 3) osaleb Eesti riigi rahvusvaheliste sõjaliste kohustuste täitmisel; 4) osaleb pääste- ja hädaabi-töödel Vabariigi Valitsuse kehtestatud korras; 5) täidab teisi talle seadusega pandud ülesandeid.⁵⁶

Riigi sõjalise kaitse ülesandest tuleneb ka põhjus, miks kaitseväel tuleb lahingus langenutega tegeleda. Lisaks peab kaitsevägi olema valmis tegelema ka oma langenutega väljaspool Eesti piire. Osalemine pääste- ja hädaabi-töödel tähendab kokkupuudet ja vajadust tegeleda ka tsiviilisikutest langenutega.

Sõjaaja riigikaitse seadus kehtib alates sõjaseisukorra väljakuulutamisest kuni sõjaseisukorra lõppenuks kuulutamiseni. Samal ajal kehtivad ka rahuaja riigikaitse seadus⁵⁷ ning teised seadused⁵⁸ juhul, kui sõjaaja riigikaitse seadusega ei ole sätestatud teisiti.

Lahingus langenutega tegelemist sõjaaja riigikaitse seaduses otseselt ei käsitleta. See tähendab, et surnutega tegelemist sõjaajal reguleerivad rahuaja õigusaktid seni, kuni pädev organ ei ole teisiti määranud.

⁵² Kaitseväeteenistuse seadus 2002, § 164. – elektrooniline Riigi Teataja [Edaspidi eRT.)

⁵³ Rahvatervise seadus 1995, § 4, p 15. – eRT.

⁵⁴ Rahvatervise seadus 1995, § 8, lg 2, p 2.1 – eRT.

⁵⁵ Riikliku matusetootuse seadus 2000, § 1, lg 1. – eRT.

⁵⁶ Rahuaja riigikaitse seadus 2002, § 12, lg 3. – eRT.

⁵⁷ Sõjaaja riigikaitse seadus 1994, § 2, lg 1. – eRT.

⁵⁸ Sõjaaja riigikaitse seadus 1994, § 2, lg 2. – eRT.

Tsiiviilseadustiku üldosa seadus sätestab teadmata kadunud isikute surnuks tunnistamise korra ja tähtajad.⁵⁹

Elundite ja kudede siirdamise seadus kehtestab inimpäritoluga elundite ja kudede siirdamise tingimused ja korra.⁶⁰

Vabariigi Valitsuse 29. juuli 2003. aasta määrusega nr 208 “Teenistusülesannete täitmise tõttu või teenistusülesannete täitmise ajal hukkunud või surnud kaitseväelase matuse korraldamise kulude ulatus ja kandmise kord” kehtestatakse vastav kord.⁶¹

Vabariigi Valitsuse 26. jaanuari 1999. aasta määrusega nr 32 “Kaitseväe garnisonimäärustiku kinnitamine” kehtestatud kaitseväe garnisonimäärustiku alateema “Kaitseväelaste matmispaigad ja matmine” punktid 531–568 sätestavad detailselt kaitseväelaste matmise nõuded ja protseduurid.⁶²

Vabariigi Valitsuse 19. augusti 1997. aasta määrusega nr 159 kehtestatud “Perekonnaseisuahtide koostamise, muutmise, parandamise, taastamise ja tühistamise ning perekonnaseisutunnistuste väljaandmise kord”⁶³ sätestab surmaakti koostamise korra.⁶⁴

Siinkohal on oluline, et surmaakti koostatakse perekonnaseisuasutuses ja et surmaakti koostamiseks tuleb esitada arstlik surmatõend või kohtuotsus surmafakti tuvastamise või surnuks kuulutamise kohta. Surmaakt vägivaldse surma (mõrv, enesetapp, surm õnnetusjuhtumi tagajärjel) kohta koostatakse kohtumeditsiinieksperdi antud surmatõendi alusel. Lisaks tuleb surmaakti koostamise avaldus esitada perekonnaseisuasutusele kolme päeva jooksul surmapäevast või surnud isiku leidmise päevast arvates.⁶⁵

Eesti Vabariigi sotsiaalministri 7. aprilli 2000. aasta määrus nr 29 “Surma põhjuse tuvastamise kohtuarstliku ekspertiisi eeskiri” määrab, et kohtuarstlik ekspert teeb ekspertiisi uurija, prokuröri või kohtu määruse alusel järgmistel juhtudel:

- vägivaldse surma juhtumid (tapmised, enesetapud, õnnetusjuhtumid), sealhulgas vägivaldse surma kahtlus;

⁵⁹ Tsiiviilseadustiku üldosa seadus 2002, § 17 – § 23. – eRT.

⁶⁰ Elundite ja kudede siirdamise seadus 2002, § 1, lg 1. – eRT. (Sätestab mh, et aju-surm on surm.)

⁶¹ Vabariigi Valitsuse määrus 29.07.2003, nr 208 § 1. – eRT.

⁶² Vabariigi Valitsuse määrus 26.01.1999, nr 32. – eRT.

⁶³ RT I 1997, 62, 1067.

⁶⁴ Vabariigi Valitsuse määrus 19.08.1997, nr 159 § 41 – § 50. – eRT.

⁶⁵ Vabariigi Valitsuse määrus 19.08.1997, nr 159 § 41, § 42, § 44, § 45. – eRT.

- äkksurma juhtumid, kui surm saabub ootamatult kas varjatult kulgeva või ägedalt areneva haiguse tõttu;
- arstliku vea kahtlus, kui tervishoiutöötajate vastu on esitatud kaebus haiguse ebaõige diagnoosi, ravi või hoolduse suhtes, mis väidetavalt põhjustas surma;
- surmajuhtumid, kui isikut raviti vigastuse või mürgistuse tõttu tervishoiuasutuses;
- tegemist on tundmatute isikute, sealhulgas vastsündinute või märkimisväärsete roiskumistunnustega surnukehadega.⁶⁶

Eelnenud kahes määruses nimetatud protseduuridest ja tähtaegadest kinnipidamine võib sõjaaja olukorra ja langenute võimaliku suure hulga tõttu osutada võimatuks. Seega peaks olema olukorrale vastavalt võimalus kasutada lahingus langenutega tegelemisel lihtsustatud menetlusprotsessi.

Eesti Vabariigi sotsiaalministri 28. detsembri 2001. aasta määrus nr 156 “Tervisekaitsenõuded surnu hoidmisele, vedamisele, matmisele ja ümbermatmisele” kehtestab tervisekaitsenõuded surnu hoidmisele, vedamisele, matmistoimingule ja ümbermatmisele.⁶⁷ Siin on olulised järgmised tervisekaitsenõuded:

- surnu hoidmiseks ettenähtud ruumi seinad, põrand ning sisustus peavad olema vett mitteimavast materjalist, kergesti pestavad ja taluma desinfitseerimist;
- surnut veetakse surmakohast surnukuuri suletavas kilekotis üksnes selleks ettenähtud või kohandatud sõidukiga;
- sõiduki veoruumi põrand ja seinad ning sisustus peavad olema vett mitteimavast materjalist, kergesti pestavad ja taluma desinfitseerimist;
- surnu vedamine Eestist teise riiki ning teistest riikidest Eestisse peab toimuma hermeetiliselt suletud tsingitud surnukirstus, mis on täidetud niiskust imava materjaliga. Veoks tuleb tsingitud surnukirst täiendavalt paigutada tihedalt kinni löödud puitkasti. Kui surma põhjustas nakkushaigus, peab surnukeha olema eelnevalt mässitud antiseptilise lahusega immutatud surilinasse;
- surnut on lubatud matta kohaliku omavalitsuse välja antud surmatunnistuse alusel;

⁶⁶ Sotsiaalministri määrus 07.04.2000, nr 29 § 2. – eRT.

⁶⁷ Sotsiaalministri määrus 28.12.2001, nr 156 § 1. – eRT.

- surnu maetakse hauda kirstus. Haa sügavus peab olema vähemalt 1,5 meetrit;
- uute matmispaikade rajamisel ja kasutuses olevate matmispaikade laiendamisel tuleb arvestada järgmist:
 - matmispaiga maa-ala kallak ei tohi olla pinnaveeallikate suunas;
 - põhjavee tase peab olema matmispaigal vähemalt 2 meetri sügavusel maapinnast;
 - matmispaigale peab olema tagatud vaba ja heakorras-tatud juurdepääs;
- säilmeid ei tohi ümber matta liivapinnaste puhul mitte varem kui ühe aasta möödumisel ja niiskete pinnaste puhul mitte varem kui kolme aasta möödumisel matmisest. Säilmeid hauast välja kaevata võib külmal aastaajal;
- säilmeid võib ümber matta asukohajärgse tervisekaitsetalituse välja antud loa alusel;
- katku, Siberi katku, Marburgi viirushaigust, Lassa palavikku ning Ebola viirushaigust põdenud surnu hoidmiseks, vedamiseks, matmiseks ja ümbermatmiseks kehtivad järgmised nõuded:
 - surnut ei ole lubatud lahata;
 - surnu tuleb mässida antiseptilise lahusega immutatud surilinasse;
 - surnut tuleb vedada kahe- või kolmekihilises kilekotis, mis on õhukindlalt suletud;
 - matusetalituse ajal ei ole lubatud kirstu avada;
 - tuhastusmatusel ei ole lubatud kasutada matusetseremooniaks korduvkasutusega tseremooniakirstu;
 - ümber matta on lubatud ainult asukohajärgse tervisekaitsetalituse välja antud loa alusel;
 - pealematmine ei ole lubatud.⁶⁸

On ilmne, et viimase määruse punkte ei ole võimalik täita näiteks hädaolukordades välihaudade rajamisel. Sel juhul ei saa matmiseks ei tõenäoliselt hankida või valmistada kirstu, samuti on otstarbekam langenu ümber matta esimesel võimalusel, mitte eespool toodud aastase tähtaja möödumisel.

⁶⁸ Sotsiaalministri määrus 28.12.2001, nr 156 § 2 – § 7. – eRT.

Viimase kolme määruse puhul väljatoodud ebakõlad näitavad vajadust koostada kaitseväe tarbeks eraldi eeskiri, mis võimaldaks vastavaid protseduure õpetada ja harjutada kaitseväelaste väljaõppe erinevatel astmetel.

Genfi konventsioonid lahingus langenutega toomisest

Eesti Vabariigi kaitseministri 10. juuli 1998. aasta määrus nr 2 “Sõjaõiguse põhimõtted kaitsejõududele” viitab, et olulisimad sõjaõigusealased rahvusvahelised kokkulepped, mis sätestavad kaitsevälase õigused ja kohustused relvastatud konfliktides, on 1949. aasta Genfi konventsioonid ja nende 1977. aasta lisaprotokollid, millega Eesti Vabariik ühines 1992. aastal.⁶⁹ Genfi konventsioonidega ühinemine tähendab, et kokkuleppest kinni pidada on kohustuslik. Seega on Genfi konventsioonid lahingus langenutega toimimise kontseptsiooni väljatöötamise põhialusteks.

12. augustil 1949. aastal vastuvõetud neljast Genfi konventsioonist käsitleb otseselt lahingus langenutega toomist esimene konventsioon (haavatud ja haigete sõjaväelaste olukorra parandamise kohta maismaal, artiklid 15–17).

Artikkel 15 sätestab, et alati, kuid esmajoones pärast lahingut peavad konfliktiosalised viivitamata rakendama kõiki võimalikke abinõusid, et otsida ja kokku koguda haavatud ja haiged, kaitsta neid röövimise ja halva kohtlemise eest, nende eest küllaldaselt hoolitseda, otsida langenuid ja vältida nende riisumist. Võimaluse korral tuleb kas sõlmida vaherahu, peatada tulevahetus või sõlmida muu kohalik kokkulepe, et viia haavatud ära lahinguväljalt, neid vahetada ja transportida.⁷⁰

Samamoodi võivad konfliktiosalised sõlmida kohalikke kokkuleppeid ümberpiiratud aladel asuvate haavatute ja haigete eemaldamise ja vahetamise kohta, samuti meditsiini- ja vaimuliku personali ja meditsiinivahendite nende aladele pääsemise kohta.⁷¹

Artikkel 16 sätestab, et konfliktiosalised talletavad esimesel võimalusel kõik andmed, mis võivad aidata identifitseerida nende käes olevat vastaspoole haavatud, haiget või langenud isikut. Andmestik peaks võimaluse korral sisaldama järgmist:

⁶⁹ Kaitseministri määrus 10.07.1998, nr 2 § 6 – § 7. – eRT.

⁷⁰ Eesti Punane Rist, kodulk, 31.10.2004.

⁷¹ *Ibid.*

- (a) riigi nimetus, kellest isik sõltub;
- (b) armee-, rügemendi-, isiku- või seerianumber;
- (c) perekonnanimi;
- (d) eesnimi või -nimed;
- (e) sünnikuupäev;
- (f) muud tema isikutunnistusele või -plaadile märgitud andmed;
- (g) kinnivõtmise või surma kuupäev ja koht;
- (h) andmed haavade või haiguse või surma põhjuse kohta.⁷²

Ülalnimetatud informatsioon tuleb esimesel võimalusel edastada Genfi konventsiooni artiklis 122 nimetatud sõjavangide kohtlemise infobüroole, kes edastab selle informatsiooni kaitsvate riikide ja sõjavangide kesk-agentuuri vahendusel riigile, kellest need isikud sõltuvad.⁷³ Konfliktiosalised valmistavad ette ja saadavad üksteisele sama büroo kaudu surmatunnistused või langenute nõuetekohaselt kinnitatud nimekirjad. Samuti koguvad nad kokku ja saadavad teineteisele ühe poole kaheosalisest isikuplaadist, viimsed tahteavaldused ja muud lähisugulastele olulised dokumendid, raha ja kõik isikliku või emotsionaalse väärtusega esemed, mis leitakse langenute juurest. Need esemed koos identifitseerimata esemetega saadetakse pitseeritud pakendeis, millele lisatakse teade nende langenud omaniku tuvastamiseks vajalike andmetega ja paki sisu täielik nimekiri.

Artikkel 17 sätestab: konfliktiosalised peavad tagama, et langenute matmisele või põletamisele (võimalusel üksaaval) eelneb surnukehade hoolikas, võimalusel meditsiiniline läbivaatus, mille eesmärk on kinnitada surmafakti ja tuvastada isik ning võimaldada koostada aruanne. Kaheosalise isikuplaadi üks pool või üheosaline isikuplaat peab jääma surnukeha külge.

Surnukehi tohib põletada ainult tõsistel hügieenilistel põhjustel või langenu usutavasid arvestades. Põletamise korral tuleb kõik põletamise asjaolud ja põhjused üksikasjalikult märkida surmatunnistusele või langenud kinnitatud nimekirja.⁷⁴

Konfliktiosalised peavad tagama ka langenute auväärse matmise, järgides võimaluse korral langenu usutavasid, samuti lugupidava suhtumise haudadesse, mis võimalusel grupeeritakse langenute riikkondsuse järgi, ning haudade nõuetekohase säilitamise ja märgistamise, et hõlbustada

⁷² *Ibid.*

⁷³ *Ibid.*

⁷⁴ *Ibid.*

nende leidmist. Selleks peavad pooled organiseerima sõjategevuse puhkemisel ametliku haudade registreerimise teenistuse, et võimaldada hili-semaid väljakaevamisi, tagada surnukehade identifitseerimine haudade asukohast sõltumata ning nende võimalik kodumaale toimetamine. Need sätted kehtivad ka tuhatatud põrmude kohta, mida haudade registreerimise teenistus säilitab kuni nende nõuetekohase paigutamiseni vastavalt kodumaa soovidele.⁷⁵

Esimesel võimalusel või hiljemalt sõjategevuse lõppedes vahetavad haudade registreerimise teenistused artikli 16 teises lõigus nimetatud infobüroo kaudu nimekirju, kus on näidatud haudade täpsed asukohad ja tähistused koos sinna maetud langenute andmetega.⁷⁶

Lahingus langenutega toimimine NATO struktuurides

Olles ühinenud NATO-ga, on Eestil kohustus anda oma panus ühisesse kaitsesüsteemi. Liikmesriikidevahelise koostöö tagamiseks on kehtestatud printsiibid, mis aitavad üheselt mõista, kuidas on jaotatud vastutus ja ülesanded. Kõigi NATO operatsioonide logistilise tagamise aluseks on ühine logistikadoktriin (*Allied Joint Logistic Doctrine*) AJP-4. Lahingus langenutega toimimise puhul on sellest doktriinist olulisim punkt 0108, mis ütleb, et peamine vastutus üksuse logistilise toetamise eest on üksuse välja pannud riigil.⁷⁷ Eelnenust võib järeldada, et kui Eesti saadab NATO missioonile oma üksuse, siis vastutab ka eelkõige Eesti ise oma langenute eest.

Teine oluline NATO dokument, mis puudutab lahingus langenuid, on standardimislepe (*Standardization Agreement*) STANAG 2070, mis käsitleb hädamatmise protseduure sõjaajal. Selle kokkuleppe eesmärgiks on standardida protseduurid juhaks, kui ühe NATO liikmesriigi üksused korraldavad maa peal teise NATO liikmesriigi, vaenlase ja vajaduse korral ka mittekombatantide surnute hädamatuseid.⁷⁸

Hädamatused korraldatakse selleks, et pidada kinni üldkehtivatest hügieeninõuetest, kaitsta langenuid loomade ja marodööride eest, tagada

⁷⁵ *Ibid.*

⁷⁶ *Ibid.*

⁷⁷ NATO, kodulk, 2004 alapunkt b lõike (1) alapunkt (a).

⁷⁸ STANAG 2070, 06.04.1999, §1.

parim võimalus langenute hilisemaks leidmiseks ning suurim keskkonna turvalisus, hooldades ABK-relva kasutamise tõttu saastunud langenuid.⁷⁹

STANAG 2070 poolt kehtestatud üldised hädamatmise nõuded näevad ette, et võimalusel tuleb iga langenu või langenust järele jäänud kehaosad matta eraldi haudadesse.

Hädamatmise (*Emergency Burial*) all mõistetakse matust, mis korraldatakse tavaliselt lahinguväljal, kui olukord ei võimalda langenuid evakueerida ja kalmistule matta. Lisaks eristatakse mõisteid “grupimatus” (*Group Burial*) ja “kraavimatus” (*Trench Burial*). Grupimatus on kahe või rohkema langenu matmine ühishauda juhul, kui ei ole võimalik selgitada, kellele kehaosad kuulusid. Kraavimatus on matmisviis, mida kasutatakse suure hulga langenute korral, mil kaevatakse langenute hulga vastava pikkusega kraav, kuhu langenu asetatakse külj külje kõrvale.⁸⁰ Kraavi- ja grupimatuse korral tähistatakse haua mõlemad otsad ja maetute nimekirjale lisatakse kaugus haua vastasotsani.⁸¹

Haud rajatakse tavaliselt võimalikult langemispäiga lähedale, pidades asukoha valikul võimalikult palju silmas nende hilisema leidmise ja identifitseerimise lihtsust. Haud ei tohiks olla hajutatud. Matmisel tuleb võimaluse korral panna langenu laibakoti, teki, telkmantli või muu selleks sobiva eseme sisse. Matmissügavus peaks olema vähemalt üks meetri.⁸²

Matmisel grupeeritakse langenu riikide järgi ja maetakse erinevatesse haudadesse. Võimaluse korral tuleks pidada lühike, maetavate religiooniga sobiv matuseteenistus. Erinevate religioonide matmismeetodid erinevad ja neid tuleb austada, pidades nendest tavadest kinni.⁸³ Haud märgistatakse sobiva, religioonikohase tähisega, mille alla maetakse pudelis, purgis või muus sobivas pakendis paber, millel on informatsioon maetu nime, aastme, soo, teenistusnumbri, kodakondsuse ja sünnikoha kohta. Kirja pannakse ka maetu surma põhjus ja surmakuupäev (kui see on teada), matmiskuupäev, informatsioon matja kohta, maetu usk ning vajadusel see, kas maetu on saastunud ABK-relvaga.⁸⁴ Identifitseerimata langenute matmisel kirjutatakse nime asemele “tundmatu” ja pööratakse

⁷⁹ STANAG 2070, 06.04.1999, §3 – §5.

⁸⁰ STANAG 2070, 06.04.1999, § 6.

⁸¹ STANAG 2070, 06.04.1999, § 12.

⁸² STANAG 2070, 06.04.1999, § 7–§ 8.

⁸³ STANAG 2070, 06.04.1999, § 9–§ 10.

⁸⁴ STANAG 2070, 06.04.1999, § 11.

erilist tähelepanu sellise informatsiooni talletamiseks, mis võib hiljem aidata langenut identifitseerida.⁸⁵

Tsiviilisikute matmisel kehtivad samad põhimõtted kui sõjaväelaste matmisel. Kohalikke isikuid matma julgustatakse kohalikke elanikke, kuid vajadusel matab nad üksus.⁸⁶

Vastutav üksus peab koostama hädamatmise ettekande, mille näidis on toodud STANAG 2070 lisas A. Nimetatud ettekanne tuleb liitlaste matmisel saata vastavasse NATO staapi, kust see saadetakse edasi asjasse puutuva riigi staapi. Vaenlase langenute matmise korral saadetakse ettekanded lahingupiirkonna staapi ja matmisi teostanud üksuse riigi staapi.⁸⁷

Kõigil juhtudel, välja arvatud USA armee langenud, eemaldatakse langenult kõik isiklikud asjad (k.a kõik isiklikud ja ametlikud dokumendid), mis paigutatakse sobivasse pakendisse. Üks tunnusplaat tuleb matta koos langenuga. Teine tunnusplaat või selle eemaldatav osa pannakse langenu isiklike asjade juurde. Kõigist langenu isiklikest asjadest koostatakse nimekiri, mille kontrollib ja allkirjastab ohvitser. Nimekiri lisatakse langenu isiklike asjade juurde, seejärel saadetakse liitlaste langenute asjad mööda tavalisi logistilisi kanaleid pidi punkti, kus on võimalik need üle anda vastava riigi esindajatele. Vaenlase langenute isiklike asjadega toimitakse matva riigi korralduste kohaselt.⁸⁸

USA armee langenute korral tuleb kõik isiklikud asjad ja üks tunnusplaat matta koos langenuga ja teine tunnusplaat kinnitada hauatähisele.⁸⁹

Lahingus langenutega toimimise kontseptsioon USA armees

USA armee juhend FM 10–63 “Lahingus langenutega toimimine operatsioonipiirkondades” (*Handling of deceased personnel in theaters of operations*) sisaldab informatsiooni lahingus langenutega tegelevale armee personalile. See juhend on kasutamiseks kõigi tasandite juhtidele (k.a lahinguüksuste ülemad), logistikaohvitseridele ja -personalile, kes on seotud või vastutavad lahingus langenute otsimise, evakueerimise ja

⁸⁵ STANAG 2070, 06.04.1999, § 15.

⁸⁶ STANAG 2070, 06.04.1999, § 13–§ 14.

⁸⁷ STANAG 2070, 06.04.1999, § 16–§ 17.

⁸⁸ STANAG 2070, 06.04.1999, § 19–§20.

⁸⁹ STANAG 2070, 06.04.1999, § 18.

identifitseerimise eest, ajutiste kalmistute rajamise eest ning hoolitsevad nimetatud toimingutega seotud dokumentide täitmise eest.⁹⁰ FM 10–63 jaguneb üheksaks peatükiks.

Haudade registreerimise ehk GRREG-programm (*Graves Registration Program*) hõlmab:

- lahingus langenute otsimist;
- langenute isiklike asjade kogumist, kaitsmist ja käitlemist;
- avastatud surnukehade leidmispaigalt evakueerimist;
- langenute väärika kohtlemise tagamist;
- langenute identifitseerimist;
- langenute matmist ajutistele kalmistutele;
- langenu toimetamist matusekorraldusasutusse.⁹¹

Kõigi juhtide ülesanne on veenduda, et nende vastutusalas toimuks põhjalik **langenute otsimine** ja et selleks tehtavad pingutused oleksid piisavad. Samuti peab jälgima, et langenutega tegelev personal teeks oma tööd langenuid austades.⁹² Juht peab tagama tema vastutusalas tegutsevate otsijate teavitamise mineeritud aladest ja vajadusel julgestusüksuste olemasolu. Samuti tuleb jälgida, et otsimisoperatsioonid toimuksid ainult päevavalgel. Otsimistoimingute juures eristatakse kolme etappi:

- 1) lahinguetapp,
- 2) lahingujärgne etapp,
- 3) ala puhastamise etapp.⁹³

Kui lahinguväljal leitakse lahinguetapis langenu, siis püütakse tagada kõigi identifitseerimist võimaldavate esemete säilimine. Kontrollitakse tunnusplaatide olemasolu ja veendutakse, et need on kindlalt kinnitatud langenu külge. Kui tunnusplaadid leitakse langenu lähedusest, siis neid langenule ei asetata. Langenu evakueeritakse koos lähedusest leitud asjadega lähimasse kogumispunkti. Kui leidub keegi, kes tundis langenu, siis täidetakse vastav ankeet, mis aitab hiljem isikut identifitseerida. Võimaluse korral täidab sellise ankeedi vähemalt kaks isikut.⁹⁴

Kui lahinguüksused peavad alalt ära liikuma enne, kui neil tekib võimalus langenute otsimiseks, siis määratakse üksusest seda ülesannet

⁹⁰ FM 10–63:iv.

⁹¹ FM 10–63:1–1.

⁹² FM 10–63:2–1

⁹³ FM 10–63:2–1 – 2–6

⁹⁴ FM 10–63:2–2

täitma allüksus. Kui ülemal pole võimalust sellist allüksust määrata, siis teavitab ta kõrgema tasandi staabi langenu tegevusest. Sellega läheb langenu otsimise vastutus üle kõrgema tasandi staabile.⁹⁵

Lahingujärgses etapis tegelevad otsimisega spetsiaalsed otsimisüksused, mis tegutsevad tavaliselt langenu kogumispunktide juures. Otsimisoperatsioon toetab erinev informatsioon võimalike langenu kohta, mida saadakse kaplanitelt, haiglate personalilt, läheduses asuvatelt üksustelt, luureallikatest ja piirkonna eest vastutava staabi teabeohvitserilt. Lisaks aitavad võimalikke langenuid leida kõrgemate staabi ettekanDED konfliktidest, nende toimumisajast, -kohast ja -põhjusest.⁹⁶

Selliste otsimisoperatsioonide edu tagab olukorrale vastava otsimisviisi kasutamine ja range otsimisdistsipliinist kinnipidamine. FM 10–63 toob nii otsimisüksuse ülemale kui ka liikmetele täpsed juhised, mis aitavad otsimisoperatsioone edukalt ellu viia. FM 10–63 käsitleb põhjalikult langenu leidmisel, identifitseerimisel, hooldamisel, paiga märgistamisel ja dokumentide täitmisel tehtavaid toiminguid.⁹⁷

Viimane on ala puhastamise etapp. Selle etapi eesmärgiks on leida langenu, keda ei ole varasemate etappide käigus veel avastatud. Ala puhastamist alustatakse kohe, kui taktikaline ja logistiline olukord võimaldab. Otsingute vajadus ja intensiivsus alal otsustatakse võimalike leidmata langenu kohta olemasoleva info põhjal.⁹⁸

Evakueerimine on langenu viimine surmapaigast ajutisele matmispaigale või surnukuuri. Kui surm leiab aset matmispaiga lähedal, siis võib langenu otse sinna viia. Üldjuhul saadetakse langenu matmispaika või surnukuuri kogumispunkti kaudu. Kui surmapaik on matmispaigast või surnukuurist kaugel, võib langenu läbida mitu kogumispunkti.⁹⁹

Kõrgem staap saadab igale üksusele administratiivkäsu, milles on antud kogumispunktide asukohad. Kogumispunktid paigutatakse tihti haavatute evakueerimisliinide lähedusse. Kogumispunktid moodustatakse ka aladele, kus tegutsevad langenu otsimise üksused.¹⁰⁰

Kogumispunkti saabunud langenu kohta täidetakse vajalikud dokumendid ja kontrollitakse identifitseerimiseks vajalike vahendite (andmekandjate ja esemete) olemasolu. Vajadusel korjatakse lisainformatsiooni nendelt, kes langenu evakueerimispunkti tõid ja küsitletakse täiendavalt

⁹⁵ FM 10–63:2–2

⁹⁶ FM 10–63:2–2

⁹⁷ FM 10–63:2–2 – 2–6

⁹⁸ FM 10–63:2–6

⁹⁹ FM 10–63:3–1

¹⁰⁰ FM 10–63:3–1

selle üksuse liikmeid, kuhu langenu kuulus. Kogumispunktidest tuleks langenud evakueerida nii kiiresti, kui transpordi olemasolu võimaldab. (Kui on olemas võimalused langenute jahutamiseks, võib langenuid hoida kogumispunktis mõnevõrra kauem.)¹⁰¹

Ajutised kalmistud rajatakse sõja ajal kõigi USA armee ja tema liitlaste, aga ka vaenlase langenute ajutiseks matmiseks, kui selleks on vajadus. Lahingupiirkonna eest vastutav ülem otsustab ajutiste kalmistute rajamise vajaduse ja vastutab selleks vajaliku maa saamise eest. Rajada tuleb nii vähe kalmistuid kui võimalik. Iga kalmistu saab nime vastavalt kehtestatud korrale ja sinna määratakse kalmistuohvitser, kes vastutab GRREG-programmi matmispõhimõtete järgimise eest ja veendub, et enne matmist on identifitseeritud kõik langenuid, kelle puhul see on võimalik. Kalmistuohvitser vastutab ka vajalike turvameetmete rakendamise eest kalmistul. Langenute isiklike asju tuleb valvata ja nende kohta peavad olema koostatud nimekirjad.¹⁰²

FM 10–63 seab ajutise kalmistupaiga valimisele mitmeid nõudeid, millest olulisimad on sobiv pinnas, saastamist välistav kaugus veekogudest, lage ala, põllumajanduslikult võimalikult väheväärtuslik maa, sobivad ühendused, varjatus vaenlase maapealsete üksuste vaatluse eest.¹⁰³

Kui kalmistu asukohta ja suurust on piirkonnaülem heaks kiitnud, siis vaatab selle üle vastav meeskond, kes märgistab kalmistu piirid, teeb proovikaevamised kogu ala ulatuses, seob kalmistu piiripostide asukohad maastikuorientiiridega, koostab kalmistu asukohta kaardi, jagab kalmistu ristkülikuteks, millest igaüks sisaldab 144 hauakohta.¹⁰⁴

Eespool nimetatud ristkülikute arv tuleneb kalmistu suurusest, kuid iga ristkülik koosneb alati 12 reast, millest iga reas on 12 hauda. FM 10–63 määratleb täpselt ka muud ajutise kalmistu elemendid nagu lipumasti, hauatähised, aia, parkla jms kohustuslikud elemendid.¹⁰⁵

GRREG-programmi eest vastutav piirkonnaohvitser kehtestab reegliid ajutiste kalmistute korrashoiuks ja hügieeni tagamiseks. Kui olukord ei võimalda enam kalmistut kasutada, siis maetakse langenuid uude kohta. USA langenuid hoitakse ajutisel kalmistul ainult niikaua, kuni on võimalik nad ümber matta lõplikule matmispäigale. Kui kõik langenuid on

¹⁰¹ FM 10–63:3–2

¹⁰² FM 10–63:4–1

¹⁰³ FM 10–63:4–2

¹⁰⁴ FM 10–63:4–2 – 4–5.

¹⁰⁵ FM 10–63:4–6 – 4–9

ajutiselt kalmistult ära viidud, siis ala taastatakse ja tagastatakse selle omanikule.¹⁰⁶

Matmised. Otsene vastutus matmistest on üksuse ülemal ja kalmistuohvitseril. Üksuse ülem vastutab hädamatmistest (merel vastutab ärasaatmise eest laeva kapten). Hädamatmine on taktikalise situatsiooni tõttu langenute matmine väljapoole kalmistut. Kalmistuohvitser vastutab matmistest eest ajutisele kalmistule, jälgides matmisprotsessi järgimist ja dokumentide täitmist.¹⁰⁷

Kui ajutise kalmistu personal võtab vastu langenuid, siis esmalt tehakse langenute transpordidokumentide põhjal sissekanne kalmisturegistrisse, vajadusel tehakse viimaseid pingutusi langenu identifitseerimiseks, kontrollides täiendavalt juba identifitseeritud langenuid. Pärast identifitseerimisprotsessi eemaldatakse langenuid kõik isiklikud asjad ja paigutatakse need spetsiaalsesse telki. Langenu pannakse surilinnasse ja võimaluse korral laibakotti. Kirste ja palsameerimist ei kasutata. Langenule jäävad selga samad riided, milles ta on toodud.¹⁰⁸

Kui erinevate langenute kehaosi ei ole võimalik üksteisest eristada, maetakse langenuid grupis matmisüksustena, mille suurused vastavad enam-vähem ühe langenu suurusele.¹⁰⁹ (Ajutiste kalmistute ülesanne ei ole matta haavatutelt amputeeritud kehaosaid.¹¹⁰)

Langenuga kaasas olevatest isiku tunnusplaatidest üks jääb matmisel langenu külge ja teine kinnitatakse haua tähisele. Samuti tehakse kohapeal kaks reljeffrükis plaati, millele kantakse langenu auaste, nimi, isikukood, surmakuupäev ja haua asukoht ning millest üks kinnitatakse haua tähisele. Kui maetakse identifitseerimata isikut, siis kantakse kalmistul plaadile registreerimisnumber ja haua asukoht.¹¹¹

Kõigi USA jurisdiktsiooni alla kuuluvate langenute matustel osaleb langenu usutunnistusele vastav kaplan. Sõjaväelisi tseremooniaid kasutatakse ainult sõjaväelaste matmisel. Liitlasüksuste langenute matmisel võetakse ühendust vastava riigi esindajaga, et selgitada välja võimalikud erinevused riituste korraldamiseks. Üldjuhul hoolitseb liitlaste matmise eest siiski selle riigi üksus, kuhu langenu kuulus. Vaenlase langenuid maetakse samuti koos austusavaldustega, võimaluse korral koos langenu

¹⁰⁶ FM 10-63:4-14 - 4-15

¹⁰⁷ FM 10-63:5-1

¹⁰⁸ FM 10-63:5-3 - 5-4

¹⁰⁹ FM 10-63:5-5

¹¹⁰ FM 10-63:5-4

¹¹¹ FM 10-63:5-4

usutunnistusele vastava riitusega.¹¹² Kui haud on kinni aetud, asetatakse haua peatsisse haua tähis, milleks kristlastel on rist, juutidel Taaveti täht, tähiste puudumisel või muu usutunnistuse korral V-kujuline tähis.¹¹³

Massimatused (*mass burials*). Suure hulga langenute korral tuleb korraga matta palju langenuid. Siis võib juhtuda, et taktikaline ja logistiline olukord ei võimalda rakendada tavalisi GRREG-programmi järgseid matmise meetodeid. Sel juhul kasutatakse massimatuseid, et vähendada leidmise ja matmise vahelist aega ning ära hoida laiaulatuslikku saastumise levikut.¹¹⁴

Massimatusteks annab loa ühendstaabi GRREG-programmi keskuse ülem operatsioonipiirkonna ülema ettepanekul. Kui alal puudub eriüksus ja ühendust kõrgemate staapidega pole, langetab vastava otsuse alal olev kõrgeim ülem.¹¹⁵

Massimatusteks kaevatakse vajalik hulk vajaliku pikkuse ja laiusega kraave. USA, liitlaste ja vaenlase langenute jaoks kaevatakse eraldi haudad. Meetod on kooskõlas NATO standardiga STANAG 2070. Massihaudade rajajad märgivad kraaviotsad metallist vaiadega. Hauda paigutatakse langenud külge külje kõrvale. Matmise järjekorras asetatakse langenute isiku tunnusplaadid tugeva traadi otsa, identifitseerimata langenute kohale asetatakse plaat märkega "identifitseerimata". Kõik isiklikud asjad maetakse koos langenutega. Täidetakse vastavad dokumendid, mis saadetakse koos traatidele pandud tunnusplaatide ja asukohakaartidega ühendstaabi GRREG-programmi keskuse ülemale.¹¹⁶

Ümbermatmiste eest vastutab GRREG-ohvitser. Tema hoolitseb selle eest, et haudade avamise piirkonnas viibiks ainult ümbermatmisoperatsiooniga ametlikult seotud personal. Samuti vastutab ta vajalike dokumentide täitmise eest. Esmalt maetakse ümber hädamatmiste käigus maetud, seejärel massihaudadesse, kraavimeetodil rajatud haudadesse ja siis ajutistele kalmistutele maetud langenud. FM 10–63 määratleb protseduurid erinevate hauatüüpide lahtikaevamiseks ja juhtudeks, kui haua avamisel laipa ei leita.¹¹⁷

Saastunud laibad. ABK-relvade kasutamise korral tuleb langenute otsimine kooskõlastada ABK-spetsialistiga, kes ütleb, kas ja milliseid ABK-relvi on piirkonnas kasutatud ja milliste vahenditega saavad

¹¹² FM 10–63:5–5

¹¹³ FM 10–63:5–5 – 5–6

¹¹⁴ FM 10–63:6–1

¹¹⁵ FM 10–63:6–1

¹¹⁶ FM 10–63: 6–1 – 6–2

¹¹⁷ FM 10–63:7–1 – 7–2

otsimismeeskonnad ennast kaitsta. Tõenäoliselt on ABK-relvade kasutamise korral suur hulk langenuid. Ala, isiklikud asjad ja langenud on tõenäoliselt saastunud. Sellistes tingimustes töötav isikkoosseis peab täpselt teadma ABK-relvadest tulenevaid ohte ja tundma sellistes tingimustes töötamise protseduure.¹¹⁸

Kui langenuid ei ole võimalik saastest puhastada, siis neid langemispaigalt kogumispunkti ei evakueerita, kuna see soodustab saastuse levikut ja seab ohtu rohkem inimesi. Puhastusvõimaluse puudumisel maetakse langenud kohapeal, kasutades selleks massimatus protseduure. Matmispaigad märgitakse ABK-ohu märkidega. Kui on olemas võimalus langenuid puhastada, siis konsulteeritakse enne iga etappi ABK-spetsialistiga.¹¹⁹

Registreerimine ja ettekanded. Kõigi registreerimisvormide täitmine on oluline osa identifitseerimisprotsessist. Ebakorrektnete registreerimisvormide täitmine muudab kodumaale saadetavad ettekanded ebausaldusväärseks, mis omakorda tähendab, et langenute lähedased saavad langenu kohta ebakorrektnet informatsiooni ja langenute identifitseerimine muutub raskemaks või üldse võimatuks. FM 10–63 toob ära kõik kohustuslikud blanketid ja vormid koos täitmisõpetuste ja näidistega, mis tuleb GRREG-programmi erinevates etappides täita.¹²⁰

Lahingus langenutega toimimise kontseptsioon Soome kaitseväes

Soomes on lahingus langenutega toimimise eesmärkidest eraldi rõhutatud au avaldamist ning viimse teenistuse korraldamist langenutele ja nende lähedaste leina kergendamist, samuti üksuste moraali säilitamist. Eeldatakse, et langenute eest hoolitsemine tõstab üksuse meeoleolu ja moraali. Lahingus langenutega toimimise lähtekohaks on, et langenud evakueeritakse ja maetakse kodupaika (joonis 5). Kui lahinguolukord seda ei võimalda, siis maetakse lahingus langenud sõjaväekalmistule (*sotilashautausmaa*) või välihauda (*kenttähauta*).¹²¹ Lahingus langenutega tegelemine on

¹¹⁸ FM 10–63:8–1

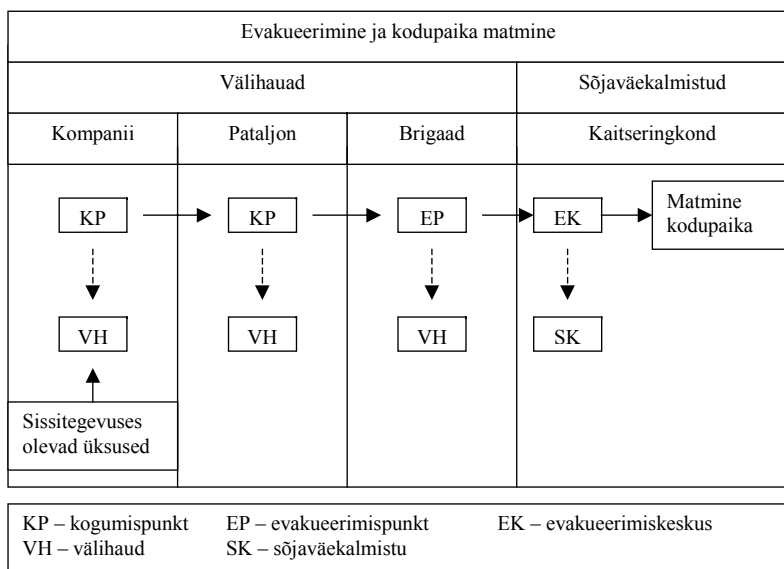
¹¹⁹ FM 10–63:8–2 – 8–4

¹²⁰ FM 10–63:9–1 – 9–26

¹²¹ Huollon käsikirja. Vaasa: Puolustusvoimien Koulutuksen Kehittämiskeskus, 2001. Lk 120–121.

osaliselt ka kiriklik töö, mis kuulub kaplanite teenistusülesannete hulka.¹²²

Langenuks loetakse kaitsejõudude teenistuses eriolukorras surnud isik. Langenutega tegelemine põhineb jõus oleval seadusandlusel ja muudel õigusaktidel, mis puudutavad muuhulgas ka surmapõhjuse selgitamist. Vastavate protseduuride kiirendamiseks lähtutakse eriolukorras erijuhen-ditest.

Joonis 5. Soome kaitseväge lahingus langenutega toimimise skeem¹²³

Iga üksuse ülem vastutab oma üksuses ja vastutusosalal langenute eest talle määratud tagalavastutuse ulatuses. Lahingus langenutega tegelemine puudub oma üksuste langenuid ning üldistest kõlblusnormidest lähtuvalt ka

¹²² Huoltopalveluopas. Hämeenlinna: Pääesikunta/huolto-osasto, 2002. Lk 103. [Edaspidi *Huoltopalveluopas 2002.*]

¹²³ Huoltopalveluopas 2002. Lk 104.

vastase langenuid ja tsiviilohvreid.¹²⁴ Järgevas vaadeldakse lahingus langenuitega toimimist lähemalt.

Surma konstateerimine. Isik loetakse langenuks, kui arst tunnistab ta surnuks südamelöökide ja hingamise lakkamise või kehavigastuste tõttu. Seni, kuni surma ei ole võimalik konstateerida, loetakse lahinguväljalt evakueeritud isik haavatuks. Suure ulatusega vigastuste või muljumiste korral, kui isiku surmas pole kahtlust, võib surma konstateerida üksuse ülem. Nii ei koormata langenuitega meditsiinisüsteemi.¹²⁵

Langenuite kogumise eesmärk on, et ükski langenu ei jääks lahinguväljale. Langenuite otsimist ja kogumist alustatakse kohe, kui üksuse põhiülesande täitmine seda võimaldab. Isiku identifitseerimistunnuseid ei tohi langenuit eemaldada, need saadavad teda hauani. Riided, varustus ja isiklikud asjad kogutakse langenu juurde kokku. Kui langenu puuduvad isiku identifitseerimistunnused, siis otsitakse langenu lähiümbrus üksikasjalikult läbi.¹²⁶

Langenuite kogumisega tegeleb allüksus. Üksuse vastutusala muutudes läheb vastutus võimalike lahinguväljale jäänud langenuite otsimise ja kogumise eest kaitseringkonnale või selle poolt määratud üksusele.¹²⁷

Langenu isik tuvastatakse temalt leitud andmete ja tema varasemate andmete võrdlemise teel. Langenu isik tuleb tuvastada nii kiiresti kui võimalik. Isiku tuvastamiseks kasutatakse tunnusplaate, -kaarte – teenistusse võtmisel täidetakse kõigi isikute tunnuskaardid, millest üks asub isiku rinna-, teine püksitaskus – ja võimalusel muid dokumente. Isikut aitavad tuvastada ka üksustes peetavad registrid. Tuvastamisel võidakse kasutada ka röntgenipilte, haiguslugusid, hambakaarte, DNA-proove, sõrmejälgi või fotosid.¹²⁸ Tuvastamata laibad evakueeritakse langenuite evakueerimise keskusesse, kus laipa pildistatakse, sellelt võetakse sõrmejäljed ja muud tuvastamist kergendavad proovid ning täidetakse tunnuskaart. Tundmatust laibast teavitatakse politseid, kes vastutab edasiste toimingute eest.¹²⁹

Tuvastatud langenu riitele või transportimisel kasutatavale ümbrisele kinnitatakse surnu transpordikaart, kuhu märgitakse tehtud toimingud ja nende toimingute tegijad. Üks osa langenu tunnusplaadist pannakse tema isiklike asjade hulka, teine osa jääb langenu kaela matmiseni. Samuti jääb

¹²⁴ Huoltopalveluopas 2002. Lk 103–105.

¹²⁵ Huoltopalveluopas 2002. Lk 105.

¹²⁶ *Ibid.*

¹²⁷ Huoltopalveluopas 2002. Lk 106.

¹²⁸ Huoltopalveluopas 2002. Lk 106.

¹²⁹ Huoltopalveluopas 2002. Lk 109.

langenuga tema matmisel üks tunnuskaartidest. Langenu vastuvõtmisel tuleb alati kontrollida tunnusplaatide, tunnuskaartide ja transpordikaardi kokkusobivust. Kui lahkunut ei ole võimalik tuvastada allüksuses, märgitakse transpordikaardile, kust ja millal langenu leiti, lisatakse leidjate nimed ning väliposti aadressid.¹³⁰

Surmast teavitamine. Lahingus langemisest või teadmata kadunuks jäämisest teatatakse kõrgemale juhtimistasandile, üksuse arstile, langenu omastele ja politseile. Esmane langemisteade püütakse langenu omastele anda politsei vahendusel.¹³¹

Lahingus langenute kohtlemisega on seotud järgmised **dokumendid**: ettekanne langemise või teadmata kadumise kohta, surmatunnistus, ettekanne välihaia kohta, üksuse nimekiri, langenu transpordikaart, langenu isiklike asjade nimekiri, langenu dokumendid. Mainima peab ka tunnusmärkide blanketti ning langenute ja teadmata kadunute nimekirju.¹³²

Surmapõhjuse selgitamisega seonduv on määratud seadustega ja määrusega "Surmapõhjuse selgitamisest".¹³³

Langenute evakueerimise eest vastutab üksuse ülem. Evakueerimine toimub vastavalt joonisel 5 toodud põhimõtetele.¹³⁴ Langenud evakueeritakse võimaluse korral omaste poolt soovitud piirkonda. Allüksuste tasandil ühitatakse langenute evakueerimine tihti laskemoona täiendamisega. Kõrgemal tasandil tegelevad langenutega spetsiaalsed isikud või üksused. Lahingus langenutega seotud toiminguteks tuleb määrata üksuses vastav personal, vahendid ja sõidukid. Isikkoosseisule tuleb anda piisav koolitus ja psühholoogiline valmisolek langenutega tegeleda.¹³⁵

Langenute matmise eelduseks on surmatunnistuse olemasolu. Langenud püütakse evakueerida ja matta omaste poolt soovitud matmispaigale. Matmine toimub vastavalt üldmäärustikus määratletud sõjaväelistele austusavaldustele, mille korraldamise eest vastutab kaitseringkonna staap. Kaitseväge hoolitseb matmiskulude eest. Kui langenu kuulub usuvähe-
musse või ei ole usklik, siis toimub matmine vastavalt omaste soovile.¹³⁶

Sõjaväekalmistu rajatakse kaitseringkonna käsul lahingus langenute matmiseks olukorras, kus võimalused kodukohta evakueerida puuduvad, kuid transport lahingupiirkonnas on võimalik. Sõjaväekalmistu võidakse

¹³⁰ Huoltopalveluopas 2002. Lk 108.

¹³¹ Huoltopalveluopas 2002. Lk 109.

¹³² Huoltopalveluopas 2002. Lk 110.

¹³³ Huoltopalveluopas 2002. Lk 112.

¹³⁴ Huoltopalveluopas 2002. Lk 113.

¹³⁵ Huoltopalveluopas 2002. Lk 112.

¹³⁶ Huoltopalveluopas 2002. Lk 115.

luua kas olemasoleva surnuaia juurde või eraldi. Eraldi kalmistu loomisel võetakse arvesse veevõtukohtade ja põhjavee kaitse nõudeid.

Langenud maetakse välihauda, kui evakueerimisvõimalused puuduvad. Välihaudade rajamise otsuse teeb üksuse ülem. Välihaudadesse maetud isikud evakueeritakse võimaluse tekkides kodukohta või sõjaväekalmistule.¹³⁷

Ühes kohas olevad välihaudad moodustavad välihaudade ala. Välihaudade ala võidakse hiljem pühitseda sõjaväekalmistuks. Välihaudade rajamisel täidetakse vajalikud dokumendid, millest üks koopia jääb üksusele ja teine saadetakse kaitseringkonna staapi. Välihauda matmisel loetakse mälestussõnad või palve, näiteks meieisapalve. Langenud võidakse ka tuhastada, kui on teada sellekohane langenu soov ja politseilt on saadud vastav luba.¹³⁸

Langenu päranditomp on langenu isiklik vara, millel on rahaline või emotsionaalne väärtus omaste jaoks. Päranditomp võib olla ka oluline vahend laiba tuvastamisel. Langenuga kaasas või tema majutuskohas olnud isiklik vara kogutakse kokku, seejärel koostatakse asjadest kahes eksemplaris nimekiri, mida kinnitatakse kahe isiku allkirjaga. Isiklike asjade nimekirja üks koopia pannakse asjade juurde ja teine saadetakse vastava kaitseringkonna staapi. Langenu isiklikud asjad saadetakse tema omastele. Kui omaste aadress ei ole teada, saadetakse asjad kaitseringkonna staapi, kus need säilitatakse. Omastele makstakse langenule maks-mata jäänud palk, päevarahad jm hüvitised. Tundmatute laipade korral antakse isiklikud asjad üle politseile. Välihauda matmise korral pannakse isiklikud asjad plastikust kotis langenu jalutsisse.¹³⁹

Lahingus **langenutega toimimisel kasutatatakse järgmisi vahendeid**: isiku tuvastamiseks kasutatavad vahendid; laiba transportimise ja pakkimise materjalid; kogumispunktide ja haudade märkimise vahendid, isiklikud kaitsevahendid, puhastus- ja desinfitseerimisvahendid, blankeetid, laibahooldusvahendid (rätikud jms), kirstud.

Kõik vahendid peale märkimisvahendite hangitakse logistikaüksuste kaudu. Vahendite puudumisel tuuakse need järgmise tasandi evakueerimis-punktist langenu evakueerimise käigus.¹⁴⁰

Oma langenutega tegeldakse eelisjärjekorras. **Vaenlase langenutega** ja sõjavangis surnutega toimitakse samade üldpõhimõtete järgi nagu oma

¹³⁷ Huoltopalveluopas 2002. Lk 115.

¹³⁸ Huoltopalveluopas 2002. Lk 116–117.

¹³⁹ Huoltopalveluopas 2002. Lk 117.

¹⁴⁰ Huoltopalveluopas 2002. Lk 118.

langenute puhul, nad kogutakse kokku ja tehakse ettekanne kõrgemale juhtimistasandile. Seejärel maetakse vaenlase langenud välihauda või evakueeritakse matmiseks võõrastele relvajõududele eraldatud matmispaigale sõjaväekalmistul. Kogu info vaenlase langenu ja nende matmise kohta saadetakse vastavasse kaitseringkonda.¹⁴¹

USA ja Soome lahingus langenutega toimimise kontseptsioonide võrdlus Eesti õigusaktidega

On mõistetav, et nii, nagu USA armee ja Soome kaitsevägi erinevad üks-teisest, erineb neist mõlemast ka Eesti kaitsevägi. Samas on nii USA kui ka Soome puhul ühised need väärtused, millele lahingus langenutega toimimine on üles ehitatud. Peamised nendest väärtustest on austus langenute suhtes ja elavate ohutus, mis peaksid olema olulised väärtused ka Eesti kaitseväes. USA armee ja Soome kaitseväge lahingus langenutega toimimises võib töö autori arvates eristada jooni, mis mõlema riigi puhul kattuvad. Nendeks on:

- langenute otsimine;
- surma konstateerimine;
- langenute identifitseerimine;
- langenute evakueerimine;
- langenute isiklike asjade ja varustusega tegelemine;
- surmafaktiga seotud info liikumine;
- matmised;
- langenutega seotud kulumaterjalide vajadus;
- erijuhtumid.

Lahingus langenute otsimist käsitleb esimene Genfi konventsioon, mis nõuab kõigi meetmete rakendamist langenute otsimiseks ja kokkukogumiseks.¹⁴² Kuna Genfi konventsiooni määratlus on väga üldine, siis peavad langenute otsimise ja kaitsmise meetmed olema määratletud lahingus langenutega toimimise kontseptsioonides.

Eesti Vabariigi Valitsuse 19. augusti 1997. aasta määrus nr 159 "Perekonnaseisuaaktide koostamise, muutmise, parandamise, taastamise ja

¹⁴¹ Huoltopalveluopas 2002. Lk 123.

¹⁴² Vt peatükk 2.1. Genfi konventsioonid lahingus langenutega toimimisest.

tühistamise ning perekonnaseisutunnistuste väljaandmise kord¹⁴³ määrab, et surmaakti koostamise aluseks on arstlik surmatõend või kohtuotsus surmafakti tuvastamise või surnuks kuulutamise kohta. Surmaakt vägivaldse surma kohta koostatakse kohtumeditšiinieksperti antud surmatõendi alusel (§ 45).

Seega peaks ka lahingus langenu surma tuvastama arst või kohtumeditšiiniekspert. Kuna arsti või kohtumeditšiinieksperti väljastatavat surmatõendit on tarvis vaid surmaakti koostamiseks, siis jääb võimalus, et lahinguväljal konstateerib langenu surma mõni teine pädev isik. Nii ei koormata haavatute evakueerimissüsteemi ilmselgete surmatunnustega isikutega. (Surmatõendi võib arst või kohtumeditšiiniekspert välja anda hiljem.) Siiski on vaja määratleda vastavas kontseptsioonis need isikud, kelle pädevuses on öelda, kas isik on surnud või haavatud ja milliseid protseduure tuleb surma tuvastamisel rakendada.

Vabariigi Valitsuse 30. novembri 1999. aasta määrusega nr 365 on kinnitatud surmatunnistuse vorm, mis sisaldab ka identifitseerimise valdkonda. Võrdluseks on toodud NATO STANAG 2070 ja esimeses Genfi konventsioonis nõutav informatsioon (joonis 6).

Eesti Vabariigi Valitsuse määrus 30.11.1999 nr 365	STANAG 2070	Esimene Genfi konventsioon
<ol style="list-style-type: none"> 1. Eesnimed 2. Perekonnanimi 3. Isikukood 4. Surmakuupäev 5. Surmakoht 6. Surma põhjus 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Eesnimed 2. Perekonnanimi 3. Teenistusnumber 4. Surmakuupäev 5. Surma põhjus 6. Sugu 7. Auaste 8. Kodakondsus, üksus ja soovi korral ka sünnipaik 9. Kui langenu on saastunud, siis andmed selle kohta 10. Matmise kuupäev 11. Matja 12. Maetu usk 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Eesnimed 2. Perekonnanimi 3. Arme-, rügemendi-, isiku- või seerianumber 4. Surmakuupäev 5. Surmakoht 6. Surma põhjus 7. Sünnikuupäev 8. Selle riigi nimetus, kellest isik sõltub 9. Muud tema isikutunnistusele või -plaadile märgitud andmed

Joonis 6. Lahingus langenute kohta kogutavad andmed

¹⁴³ RT I 1997, 62, 1067.

Peab rõhutama, et STANAG 2070 reguleerib hädamatmisi. Lahingus langenute puhul on oluline teada (lisaks Vabariigi Valitsuse määruse nr 365 nõuetele) ka langenu auastet, kodakondsust ja võimalikku saastumist. Auastet on oluline teada seetõttu, et garnisonimäärustik kehtestab kaitseväelaste matmisele sõltuvalt auastmest eraldi nõuded.¹⁴⁴ Kodakondsus tuleb ära märkida, kuna Eesti on NATO liige. Saastumist on vaja teada selleks, et tagada lahingus langenutega tegelejate ohutus.

Lahingus langenutega toimimise kontseptsioon peab seega tagama süsteemi, mis võimaldaks koguda langenute identifitseerimiseks vajalikku infot. Niisiis on otstarbekaks kehtestada lahingus langenute kohta kogutavate andmete suhtes ühesed nõuded, sõltumata langemise kohast või asjaoludest. See aitab vältida andmete kogumisel tekkivaid segadusi ja tagab õigel hetkel vajalike andmete olemasolu.

Selleks et tagada langenu kohta käiva informatsiooni kättesaadavus, on kaitseväge sisemäärustikus kehtestatud nõue, et iga kaitseväelane kannab vormiriietuse all kaelas medaljoni, milles on märgitud tema isikukood, reesusfaktor ja veregrupp. Medaljoni kandmine teenistuse ajal on kohustuslik. Isikukoodiga märgistatakse samuti kogu isikule väljastatud varustus.¹⁴⁵

Võimalikuks langenu identifitseerimise allikaks on ka kaasvõitlejate ja otseste ülemate ütlused. Kaitseväge sisemäärustik nõuab, et jaoülem peab tundma kõiki oma alluvaid, teadma nende nime, haridust, päritolu, perekonnaseisu, elukutset ja usku, vaimseid ja kehalisi võimeid, sõjaväelisi teadmisi ja oskusi, käitumist väljaspool teenistust, häid ja halbu omadusi.¹⁴⁶ Peaaegu samapalju peavad oma alluvate kohta teadma rühmaülem¹⁴⁷ ja kompaniiveebel.¹⁴⁸

Langenute evakueerimisel tuleb lähtuda sotsiaalministri 28. detsembri 2001. aasta määrusest nr 156 "Tervisekaitseenõuded surnu hoidmisele, vedamisele, matmisele ja ümbermatmisele".

Võimalus neid nõudeid kõigis lahingusituatsioonides täita on küsitav. Seega on vaja kaitseväge tarbeks koostada eraldi nõuded. Lahingus langenutega toimimise kontseptsioon peab määratlema lahingus langenute lahinguväljalt evakueerimise süsteemi ja selle toimimise Eesti kaitseväge logistikasüsteemis.

¹⁴⁴ Vabariigi Valitsuse määrus 26.01.1999, nr 32 § 541. – eRT.

¹⁴⁵ Vabariigi Valitsuse määrus 14.12.1998, nr 273 § 403. – eRT.

¹⁴⁶ Vabariigi Valitsuse määrus 14.12.1998, nr 273 § 201 lg 3. – eRT.

¹⁴⁷ Vabariigi Valitsuse määrus 14.12.1998, nr 273 § 192 lg 3. – eRT.

¹⁴⁸ Vabariigi Valitsuse määrus 14.12.1998, nr 273 § 185 lg 5. – eRT.

Langenute isiklike asjade ja varustusega tegelemisel on vaja määrata, kuidas toimida langenu käsutuses olnud isikliku ja kaitseväge varaga.¹⁴⁹

Vabariigi Valitsuse 19. augusti 1997. aasta määruse nr 159 "Perekonnaseisaktide koostamise, muutmise, parandamise, taastamise ja tühistamise ning perekonnaseisutunnistuste väljaandmise kord" § 44 määrab, et avaldus surmaakti koostamiseks tuleb esitada perekonnaseisuasutusele kolme päeva jooksul surmapäevast või surnud isiku leidmise päevast arvates. Ka seda nõuet võib teatud lahingusituatsioonides olla võimatu täita, mistõttu tuleks ka selle nõude täitmine hädaolukordades reguleerida eraldi eeskirjaga.

Rohkem nõudeid kui eelmises lõigus toodud surmaakti avalduse esitamise tähtaeg ei ole siinkirjutajale surmafaktiga seotud info kohta teada. Vastava infosüsteemi peab seega määrama lahingus langenutega toimimise kontseptsioon, milles on vaja näidata informatsiooni kandja ja võimalikud kanalid.

Kuna Vabariigi Valitsuse 26. jaanuari 1999. aasta määrusega nr 32 "Kaitseväge garnisonimäärustiku kinnitamine" kinnitatud kaitseväge garnisonimäärustiku punktid 531–568 sätestavad detailselt kaitseväge laste matmise nõuded ja protseduurid, siis on veel vaja lahingus langenutega toimimise kontseptsioonis kehtestada hädamatmise põhimõtted. Ideeline alus selleks peab tulenema standardist STANAG 2070, kuid arvestama peab ka erandite tegemise võimalusega. Hädamatmiste puhul peab järgima ka sotsiaalministri 28. detsembri 2001. aasta määrust nr 156 "Tervisekaitsenõuded surnu hoidmisele, vedamisele, matmisele ja ümbermatmisele". Hädamatmiste puhul ei ole töö autori hinnangul võimalik kõigist nimetatud määruses toodud nõuetest kinni pidada, mistõttu tuleb hädamatmisega seonduvad nõuded eraldi kehtestada.

Langenutega seotud kulumaterjalide vajadus tuleneb otseselt lahingus langenutega toimimise kontseptsioonist ja selle põhjal kehtestatud eeskirjadest.

Lahingus langenutega toimimise kontseptsioon peab nägema ette ka võimalikud erijuhud, näiteks lahingus langenutega toimimine ABK-relvade kasutamise korral, toimimine juhtudel, kui ei ole võimalik või otstarbekas langenute jäänuseid üksteisest eristada jms. Samuti peab olema määratletud toimimine nende erijuhtude korral, mida kontseptsioon või juhendid pole ette näinud.

¹⁴⁹ Pärimisseadus 1996 § 3. – eRT.

Ettepanekud lahingus langenutega toimimise kontseptsiooni väljatöötamiseks Eesti kaitseväes

Kogu lahingus langenuga seotud logistilist ahelat (joonis 7) tuleks vaadelda alates lahingus langemise kohast (punkt A) kuni tema matmiseni viimsele puhkepaigale (punkt C).

Joonisel 7 kujutatud logistilisest ahelast lõik BC on töö autori arvates piisavalt kirjeldatud seaduste ja muude õigusaktidega. Lõik AB iseloomustab lahinguüksuste vastutusosal toimivat logistilist ahelat, kus punkt A tähistab kaitsevälase lahingus langemise kohta ja punkt B nn üleandmispunkti, kust alates sarnanevad surnu teekond ja temaga tehtavad toimingud tavalise, rahuajal surnud inimese teekonna ja tehtavate toimingutega surnukuurist kuni matmiseni. Lõigul AB kirjeldavad vahepunktid langenute koondamise punkte vastavalt üksustele (j – jagu, r – rühm, k – kompanii, p – pataljon, b – brigaad).

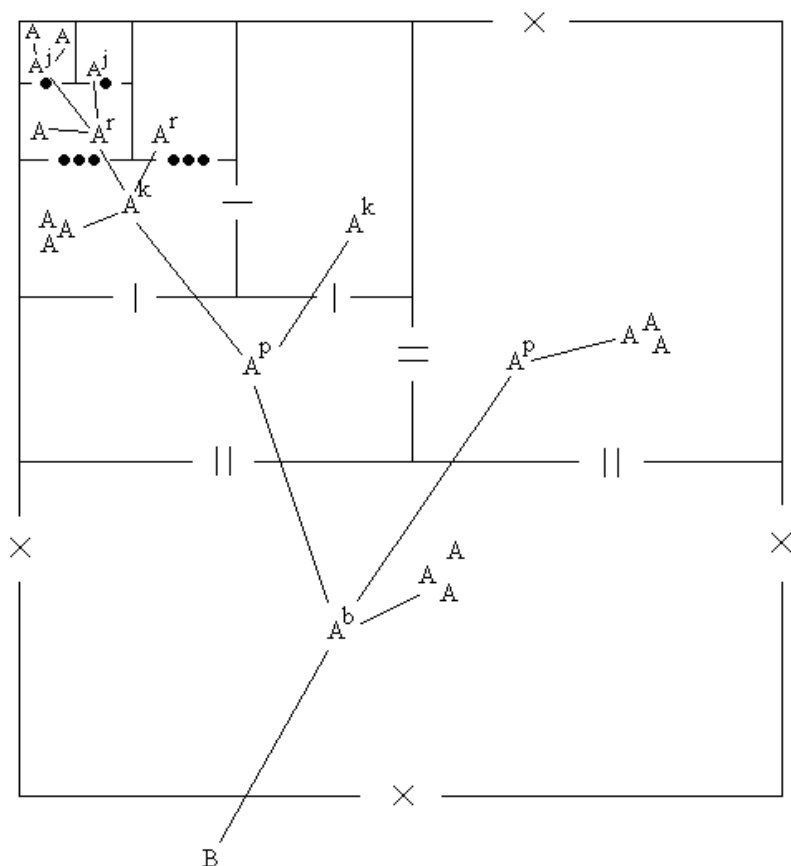

Joonis 7. Surnukeha logistiline ahel lahinguväljalt lõpliku matmispaigani

Lahingus langenutega toimimise kontseptsioon peaks korraldama ahelast AC lõigu AB. Lõigu AB korraldamisel võib nii Eesti kui ka Soome ja USA eeskuju najal näha üheksat olulist logistilise ahela komponenti, mida on mainitud eespool, Soome ja USA võrdlemisel.

Langenuga toimimise protsessi käivitumiseks on oluline teada saada langemise fakt ehk punkti A tekkimine. Punkti A tekkimise võimalikke kohti väljendab joonis 8, kus on tinglikult toodud brigaadi vastutusala ja kus tähtedega A on tähistatud erinevad võimalikud langemispaigad ning A ja vastava indeksiga langenute kogumispunktid. Punkt A tekib alles siis, kui on tuvastatud langenu surm. Seega võib väita, et punkti A tekkimisel on kohe teada ka selle asukoht. Oluline on punkti A tekkimise kahtlus, milleks tulebki korraldada langenute otsimine.

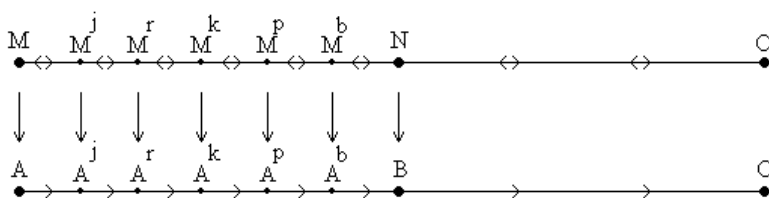
Kuivõrd eelnevalt näidati, et lahingutega seotud isikkoosseisu hulgas esinevad kõik patoloogilise surma vormid, siis punkt A ei pruugi tekkida ainult vahetult lahingute toimumise alal. Lahingus langenuks tuleb lugeda kõik lahingute tõttu hukkunud sõjaväelased ja muud kaitseväe teenistuses olevad isikud, ka need, kes hukuvad näiteks ümberpaiknemise käigus tekkinud liiklusõnnetuses või sooritavad enesetapu.

Joonis 8. Lahingus langenute koondamine kogumispunktidesse

Kui langenuid on üksikuid, siis on otstarbekam nad otse punkti B toimetada. Samas suure hulga langenute korral on vaja nad koondada kogumispunktidesse, mis võimaldab efektiivsemalt korraldada olemasoleva transpordi kasutamist langenute evakueerimiseks.

Kogumispunktide asukoha määramisel oleks otstarbekas lähtuda haavatute kogumispunktide asukohtadest, kuna iga langenu peab esimesel võimalusel üle vaatama arst ja suure tõenäosusega tekib punkte A hulgalt ka haavatute evakueerimise erinevates etappides.

Joonis 9. Seos langenute ja haavatute evakueerimise logistilise ahela vahel

Lähtudes haavatute evakueerimise logistilisest ahelast, võib lõigule AC lisada lõigu MO (joonis 9). Lõigul MO on evakueerimissuunad näidatud tinglikult kahe-suunalistena, kuna paranemise järel saab võitlejad tagasi üksustesse suunata.

Tehniliselt on otstarbekas kasutada lõigu AB ülesehitamisel olemasolevaid üksuste täiendamise kanaleid, kuna täienduste kohaletoometamisel vabaneb vajalik transport. Samas tuleb sobivate transpordivahendite valimisel lähtuda hügieeni- ja moraalinõuetest. Eesti ajaloolist surmakultuuri arvestades on vaja langenud paigutada nii, et elusad ja haavatud nendega võimalikult vähe kokku puutuksid.

Kuna punktis B on vajalik surmatunnistuse väljastamiseks olulise informatsiooni olemasolu, siis peaks selline informatsioon liikuma koos langenuga. Lähtuma peab eelkõige asjaolust, et mida lähemale langenu jõuab punktile B, seda vähetõenäolisem on tema identifitseerimine teda tundnud inimeste poolt. Seega on oluline, et kogu vajalik informatsioon koondataks sobivale infokandjale, mis liiguks koos langenuga. Vajaliku informatsiooni tagamiseks ja info töötlemise lihtsustamiseks on oluline ühtsete blankettide kehtestamine.

Surmaga seotud informatsiooni liikumise all tuleb lisaks langenu isikuandmetega seotud informatsiooni liikumisele käsitleda ka surmafakti teavitamist langenu lähedastele ja avalikkusele. Arvestades surma põhjustatavaid psüühilisi tagajärgi, peab olema läbi mõeldud ka lävimine langenu omastega.

Siinkirjutaja ei näe vajadust Eestis kehtestada eraldi protseduure tsiviiliskute ja vaenlase langenutega toimimiseks. Arvestama peab aga sellega, et lahingus langenutega toimimine ei ole ainult logistiline küsimus. See on ka eetilise küsimus. Kuna lahingus langenutega toimimine on seotud paljude erinevate valdkondadega nagu logistika, kaplani-, psühholoogia-,

meditsiini-, personaliteenistus, tsiviil-militaarsuhete teenistus jt, siis peab ka vastav kontseptsioon sündima erinevate väeliikide ja teenistuste vahelises koostöös.

Kokkuvõte

Meditsiinilisest ja bioloogilisest vaatenurgast on vaja langenutega toimimisel arvestada kõigi nendes toimivate surmajärgsete protsessidega. Kuna võimalused surmajärgseid protsesse aeglustada või peatada on lahinguväljal piiratud, siis tuleks langenud keskkonna saastumise vältimiseks keskkonnast isoleerida ja/või võimalikult kiiresti evakueerida. Oluline on leinajaid toetada. Kaitseväelaste puhul on oluline anda neile psühholoogiline ja teoreetiline ettevalmistus nii leinajate abistamiseks kui ka isikliku leinaga toimetulemiseks.

Eestis ajalooliselt kujunenud surmakultuurile omane üldine surmast võõrandumine põhjendab vajadust surmatemaatika käsitlemiseks sõdurite, allohvitseride ja ohvitseride väljaõppes. Kuigi tänapäeval domineerib Eestis õiguslik eetikamudel, peab töö autor oluliseks rõhutada postuleeritud ja kausaalse eetikamudeli mõjusid, mis tõenäoliselt on avaldanud mõju surma ja surnutega seotud õigusaktide väljatöötamisele ja mida tuleks arvestada ka lahingus langenutega toimimise kontseptsiooni välja töötades. Õigusliku eetikamudeli domineerimise tõttu tuleb lahingus langenutega toimimisel lähtuda eelkõige siiski õigusaktidest.

Olemasolevate Eesti õigusaktide ebapiisavusest tuleneb vajadus koostada kaitseväge tarbeks eraldi eeskiri, mis võimaldaks lahingus langenutega toimimise protseduure õpetada ja harjutada kaitseväelaste väljaõppe erinevate astmete käigus, seejuures seadusandlusega vastuollu minemata. Kuna Eesti on ühinenud Genfi konventsioonidega, siis on need lahingus langenutega toimimise kontseptsiooni väljatöötamise üheks põhialuseks, millest on kohustuslik kinni pidada.

Lahingus langenu teekond surmapaigast kuni viimase matmispaigani on piisavalt reguleeritud ja korraldatud ainult selles logistilise ahela osas, mis sarnaneb surnu teekonnaga rahuajal. Lahingus langenutega toimimise kontseptsioon peaks eelkõige korraldama logistilise ahela alates lahingus langemise kohast kuni punktini, kus langenu antakse üle rahuaegsel surnutega toimimise süsteemil põhinevale logistilise ahela osale. Lahingus langenutega toimimise kontseptsioon võiks koosneda samadest komponentidest nagu mujal maailmaski.

Kui Eesti saadab NATO missioonile oma üksuse, siis vastutab ta eelkõige ise oma langenutega toimimise eest, lähtudes (oma) lahingus langenutega toimimise kontseptsioonist. Eestis on lahingus langenutega toimimise kontseptsiooni väljatöötamisel otstarbekas lähtuda nii STANAG 2070 nõuetest kui ka pidada meeles ühiseid väärtusi, mida esindavad näiteks USA armee ning Soome kaitseväge lahingus langenutega toimimise kontseptsioonid (langenute austamist ja elavate ohutuse tagamist). Need väärtused on olulised ka Eesti kaitseväes.

Kirjandus

- EKJ Logistikadoktriin 2004. Eelnõu. Eesti Kaitsejõudude Peastaap
- Ender, M. G., Segal, M. W., Stanley, S. C.** Role Conformity and Creativity: Soldiers as Administrators and Caregivers After Loss. – Journal of Personal & Interpersonal Loss. Vol. 4, no. 1, 1999. Pp 1–23. (Saadud: *EBSCO host* andmebaas.)
- FM 10–63 Handling of Deceased Personnel in Theaters of Operations. Washington, DC: Headquarters, Department of the Army, 1986.
- Huollon käsikirja. Vaasa: Puolustusvoimien Koulutuksen Kehittämiskeskus, 2001.
- Huoltopalveluopas. Hämeenlinna: Pääesikunta/huolto-osasto, 2002.
- Kast, V.** Lein, psüühilise protsessi faasid ja nende ületamise teed. Tartu: Johannes Esto Ühingu kirjastus, 1998.
- Merisaar, M.** Surmakangestuse seosest liha kvaliteediga. – Surma Teooria. Koost J. Püttsepp. Tartu: Eesti Teaduste Akadeemia, 1990. Lk 62–65.
- Moor, A.** Dialoog surmaga – seosed uskumuste, suhtumiste ja moraali vahel. Tartu: Kirjastus Elmatar, 2003.
- Mägi, M., Kross, E.** Inimese surma probleeme. – Surma Teooria. Koost J. Püttsepp. Tartu: Eesti Teaduste Akadeemia, 1990. Lk 66–71.
- Ploompuu, T.** Milleks on vaja vanadussurma? – Surma Teooria. Koost J. Püttsepp. Tartu: Eesti Teaduste Akadeemia, 1990. Lk 18–22.
- Sootak, J.** 1996. Surm kui kokkulepe. Surma mõiste õiguslikke ja eetilisi probleeme. – Akadeemia, nr 9, 1996. Lk 1814–1839.
- STANAG 2070 Emergency War Burial Procedures 06.04.1999. Edition 4. NATO: Military Agency for Standardization.
- Tamm, R.** Eesti Kaitsejõudude Peastaabi logistikaosakonna ülem. Suuline intervjuu. Intervjuuerinud autor 29. oktoobril 2004. a Tallinnas.
- Torp-Kõivupuu, M.** Surmakultuuri muutumine ajas: ajaloolise Võrumaa matusekombestiku näitel. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaulikool, 2003.
- Truupõld, A.** Üldine patoanatomia. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, Patoloogilise anatomia ja kohtuarstiteaduse kateeder, 1988.

- Truupõld, A.** Üldpatoloogilised protsessid. Tartu: Tartu Ülikooli Patoloogilise anatoomia ja kohtuarstiteaduse instituut, 1993.
- Viikmaa, M.** Vananemine ja surm; Füüsikaline paratamatus ja bioloogiline otsustarbekus. – Surma Teooria. Koost. J. Püttsepp. Tartu: Eesti Teaduste Akadeemia, 1990. Lk 6–11.
- CNN, War in Iraq, 2004. Forces: U.S. & Coalition/Casualties. 5. november 2004. <http://edition.cnn.com/SPECIALS/2003/iraq/forces/casualties/2004.11.html>, 17.10.2004.
- Eesti Kaitsevägi, 2004. Iraagis hukkus Eesti kaitseväelane. 29. veebruar 2004. <http://www.mil.ee/?sisu=uudis&id=1063>, 17.10.2004.
- Eesti Kaitsevägi, 2004. Iraagis hukkus Eesti kaitseväelane. 25. oktoober 2004. <http://www.mil.ee/?sisu=uudis&id=1295>, 06.11.2004.
- Eesti Punane Rist, 2004. Genfi esimene konventsioon “Haavatute ja haigete sõjaväelaste olukorra parandamise kohta maismaal“, mitteametlik tõlge. <http://www.redcross.ee/et/genfi.1.html>, 31.10.2004.
- Elundite ja kudede siirdamise seadus 2002. – eRT. <https://www.riigiteataja.ee/ert/act.jsp?id=235078>, 31.10.2004.
- Iraq Coalition Casualty Count, 2004. Fatalities by Cause of Death. 17. October 2004. <http://icasualties.org/oif/Stats.aspx>, 17.10.2004.
- Kaitseministri 10.07.1998 määrus nr 2. – eRT. <https://www.riigiteataja.ee/ert/act.jsp?id=25646>, 31.10.2004.
- Kaitseväeteenistuse seadus 2002. – eRT. <https://www.riigiteataja.ee/ert/act.jsp?id=774722>, 31.10.2004.
- NATO 2004, AJP-4 Allied Joint Logistic Doctrine 1999. <http://www.nato.int/docu/stanag/ajp4/ajp-4.pdf>, 31.10.2004.
- Pärimisseadus 1996. – eRT. <https://www.riigiteataja.ee/ert/act.jsp?id=178683>, 31.10.2004.
- Rahuaja riigikaitse seadus 2002. – eRT. <https://www.riigiteataja.ee/ert/act.jsp?id=764844>, 31.10.2004.
- Rahvatervise seadus 1995. – eRT. <https://www.riigiteataja.ee/ert/act.jsp?id=764759>, 31.10.2004.
- Riikliku matusetootuse seadus 2000. – eRT. <https://www.riigiteataja.ee/ert/act.jsp?id=186614>, 31.10.2004.
- Sotsiaalministri 07.04.2000 määrus nr 29. – eRT. <https://www.riigiteataja.ee/ert/act.jsp?id=82131>, 31.10.2004.
- Sotsiaalministri 28.12.2001 määrus nr 156. – eRT. <https://www.riigiteataja.ee/ert/act.jsp?id=163237>, 31.10.2004.
- Sõjaaja riigikaitse seadus 1994. – eRT. <https://www.riigiteataja.ee/ert/act.jsp?id=255833>, 31.10.2004.
- Tsiviilseadustiku üldosa seadus 2002. – eRT. <https://www.riigiteataja.ee/ert/act.jsp?id=687028>, 31.10.2004.
- Vabariigi Valitsuse 19.08.1997 määrus nr 159. – eRT. <https://www.riigiteataja.ee/ert/act.jsp?id=552257>, 31.10.2004.
- Vabariigi Valitsuse 14.12.1998 määrus nr 273. – eRT.

<https://www.riigiteataja.ee/ert/act.jsp?id=240827>, 31.10.2004.

Vabariigi Valitsuse 26.01.1999 määrus nr 32. – eRT.

<https://www.riigiteataja.ee/ert/act.jsp?id=241300>, 31.10.2004.

Vabariigi Valitsuse 29.07.2003 määrus nr 208. – eRT.

<https://www.riigiteataja.ee/ert/act.jsp?id=614387>, 31.10.2004.

Virtual Naval Hospital, A Digital Library of Naval Medicine and Military Medicine. When the Mission Requires Recovering Human Dead Bodies. Creation date: unknown.

<http://www.vnh.org/CombatStress/RecoverDead.html>, 17.10.2004.

Indrek Lõo, nooremleitnant

Kaitseväe Logistikakeskuse Materjaliteenistuse Varustusjaoskonna
staabiohvitser

TÕLKIMISE ÕPETAMISEST KAITSEVÄE ÜHENDATUD ÕPPEASUTUSTES INGLISE KEELE INTENSIIVKURSUSTE 3. TASEME OSANA

MARI KELVE

Sissejuhatus

Artiklis kirjeldatakse Kaitseväe Ühendatud Õppeasutuste keelekeskuse jaoks välja töötatud tõlkimise aluste õpetamise moodulit. Artikli autor, esimene keelekeskuse tõlkija ametikohal töötanud inimene, kes alustas tööd 2003. aasta sügisel, oli ühtlasi kõnesoleva mooduli loojaks. Artiklis kirjeldatakse ja põhjendatakse mooduli ülesehitust, selle vajalikkust ja seniste õppurite tagasisidet.

Eesti Kaitsejõudude (edaspidi EKJ) inglise keele intensiivkursusi korraldatakse Kaitseväe Ühendatud Õppeasutustes (edaspidi KVÜÕA) alates 1999. aastast.¹ Kursuste eesmärgiks on parandada kaitseväelaste võõrkeeleoskust, kuivõrd eeldatavasti peaksid kõik EKJ ohvitserid lähiaastatel omandama võõrkeeles oma tööks vajaliku taseme. Alates 1999. aasta veebruarist on KVÜÕAs korraldatud 27 keelekursust. Ühel keelekursusel õpib kuus kuni kaksteist inimest, mis loob võimalused intensiivseks auditoorseks tööks ja annab õpetajatele võimalusi käsitleda iga õppuri tugevusi ja nõrkusi individuaalselt.

Inglise keele intensiivkursuste õppurite nimekirjad komplekteerib EKJ Peastaap vastavalt kaitsejõudude vajadustele. See tähendab, et KVÜÕA keelekeskuses õpib kaitseväelasi ja teenistujaid üle kogu Eesti.

Kursused jagunevad kolmeks: 1. tase (ca 290 auditoorset tundi), 2. tase (ca 450 auditoorset tundi) ja 3. tase (ca 550 auditoorset tundi). Auditoorsele tööle lisandub alati mahukas iseseisev töö. KVÜÕA loodi alles 1998. aastal, seega on ka tema allüksuseks olev keelekeskus üsna

¹ Arvandmed intensiivkursuste kohta siin ja edaspidi pärinevad KVÜÕA keelekeskusest.

noor ja alles arenev üksus. Ehkki intensiivkursustel rakendatakse NATO standardeid, on keelekeskusel vabad käed nii materjalide kui ka meetodika valikul. Teisisõnu on küll ette kirjutatud tulemus, milleni tuleb jõuda, aga mitte vahendeid, mille abil see tulemus saavutada. Nii ongi intensiivkursuste erinevatel tasemetel proovitud juurutada erinevaid uusi meetodeid ja tutvustada erinevaid huvitavaid lähenemisviise.

Tõlkekoolitus – mis ja milleks?

Kolmanda taseme õpetamisel peetakse lisaks neljale põhioskusele (lugemine, kirjutamine, kuulamine ja rääkimine) oluliseks veel viiendat osaoskust – kommunikatsioonioskust. Kuigi iga keele kõneleja, olenemata oma keeletasemest, osaleb alati kommunikatsiooniprotsessis, on kommunikatsiooni kõrgeima tasandi elemendile — pragmaatikale — võimalik keskenduda alles siis, kui õppija on omandanud madalama tasandi elemendid (nt õigekiri, süntaks, semantika).

KVÜÕA intensiivkursuste 3. tasemele hakati 2003. aastal kommunikatsioonioskuse edendamiseks õpetama ka tõlkimise aluseid.² Seda kahel põhjusel. EKJ-s peetakse keeleoskust ülimalt oluliseks ja sageli eeldatakse, et ohvitser või teenistuja suudab vajalikud tekstid oma alluvatele ise tõlkida, nii ei tule vastavat tööd tellida tõlkebüroost ja õnnestub kokku hoida kulusid. KVÜÕA keelekeskus (mis koosneb kahest sektsioonist: keeleõpetajad ja tõlkijad-toimetajad-terminoloogid) peab ülimalt oluliseks vahetegemist sorava keeleoskuse ja tõlkimisoskuse vahel. Teisisõnu ei saa 3. võõrkeele taseme omandamist pidada automaatselt ka tõlkimisoskuse omandamiseks, ehkki kõrgem võõrkeele taseme annab kindlasti paremad *eeldused* keelega töötamiseks, näiteks tõlkimiseks. Lisaks keeleoskusele nõuab tõlkimine ka palju muid oskusi (õpitavad) ja samuti loomupärast annet (pole õpitav). Näiteks võiks loomupärase ande alla mahutada loogilise mõtlemise ja hea analüüsivõime, hea keeletunnetuse ja eneseväljendusoskuse. Õpitavateks oskusteks on muuhulgas tekstianalüüsi- ja õigekirjaoskus. Treenida saab ka tähelepanuvõimet ja teatud strateegiate kasutamise oskust. Tõlketeadlane Eugene Nida³ on öelnud, et hea tõlge peab

² Artikli autor viis tõlkemooduli läbi kahel korral: 2003. aasta sügisel ja 2004. aasta kevadel. Alustatud tööd jätkab keelekeskuse tõlkija-terminoloog, kes asus tööle 2005. aasta alguses.

³ **E. Nida.** *Toward a Science of Translating.* Leiden: Brill, 1964. Lk 42. [Edaspidi *Nida 1964.*]

vastama neljale põhikriteeriumile: (1) tõlke mõte peab edastama originaali mõtte; (2) tõlge peab edastama originaali olemuse; (3) tõlke vorm peab olema loomulik; (4) tõlke lugemine/kuulmine peab lugejas/kuulajas äratama samasuguseid mõtteid/tundeid, nagu temas äratas originaali lugemine või kuulmine. On selge, et hea tõlke õpetamine Nida tähenduses on ambitsioonikas eesmärk, mille saavutamine lühikese mooduli jooksul on arusaadavatel põhjustel võimatu. Seetõttu tuli moodulile valida kindel fookus ning mooduli eesmäärke ja sisu oluliselt kitsendada.

Teoreetilised lähtealused

Tšehhi strukturalist Roman Jakobson⁴ eristab tõlkimises kolme kategooriat: keelesisene tõlge ehk ümbersõnastamine, keeltevaheline tõlge ehk tõeline tõlge ja semiootikasüsteemide vaheline tõlge ehk transmutatsioon. Tõlkimist õpetades tuleb käsitleda nii keelesisest kui ka keeltevahelist tõlget, sest tõeline tõlge on võimalik vaid siis, kui tõlkija mõistab tõlgitava sisu. Selleks peab ta sisu esmalt lahti mõtestama.

Eristatakse ka teoreetilist ja praktilist tõlget. Näiteks James S. Holmes on oma teoses “Translated!”⁵ välja toonud puhtteoreetilise ja rakendusliku tõlketasandi. Puhtteoreetiline tasand jaguneb omakorda teoreetiliseks ja kirjeldavaks tasandiks. Nende tasandite alakategooriate lahkamine nõuaks terve tõlkekursuse koostamist. Rakendusliku tõlketasandi on Holmes ja ganud vaid kolme põhirühma: tõlkijakoolitus, tõlkeabi ja tõlkekriitika. KVÜÕA keelekeskuse tõlkemoodul keskendubki rakendusliku tasandi analüüsimisele.

Keelekeskuse tõlkemooduli põhieesmärk on anda õppijatele ülevaade tõlkimiseks vajalikest isikuomadustest ja õpitavatest oskustest. Õppureid suunatakse erinevate vahenditeni, mille abil on võimalik tõlkimist õppida või tõlget analüüsida-hinnata.

Tõlkemooduli maht on 25 tundi, millele lisandub iseseisev töö. Nagu öeldud, ei saa kuidagi eeldada, et nende tundide jooksul koolitaks keelekeskus välja professionaalsed tõlkijad. Esiteks nõuab professionaalseks tõlkijaks saamine kindlaid isikuomadusi. Keele oskamine kõrgemal tasemel, milleks on ka omandatav 3. tase, on vaid eelduseks, vajalikuks “tööriistaks”, mis võimaldab tõlkeülesannetega rinda pista. Teiseks nõuab

⁴ R. Jakobson. On Linguistic Aspects of Translation. Harvard: Harvard University Press, 1959. Lk 72. [Edaspidi *Jakobson 1959.*]

⁵ J. S. Holmes. Translated! Amsterdam, 1988. Lk 65.

tõlkijaoskuste ja -vilumuste omandamine pikaajset praktikat, mida pole võimalik mahutada 25 tunni sisse. Üaltoodust hoolimata on ka väheste tundide käigus võimalik äratada huvi tõlkimise vastu, suunata õppureid avastama oma tõlkijapotentsiaali ja õpetada neid seda arendama.

Tõlkemooduli ülesehitus

Tõlkemoodul jaguneb järgmiselt: sissejuhatus, tõlke headuse objektiivne ja subjektiivne mõõdupuu, tõlkeabi, tekstianalüüs, probleemid sõnavarasandil, nimeprobleemid, probleemide lahendamise kiirus, terviklike (erialaste) tekstide tõlkimine, põgus pilguheit suulise tõlkega seonduvasse. Töökeelteks on inglise keel (NATO töökeel) ja eesti keel (emakeel, riigikeel). Tõlkemooduli koostaja õpetas tõlke aluseid kahele kursusele, 2005. aastal õpetas KVÜÕA keelekeskuses tööle asunud uus tõlkija-terminoloog ka kolmandat rühma.

Õppetööd alustatakse tõlke hindamise harjutusega. Õppuritele esitatakse lühike ingliskeelne originaaltekst ja selle teksti neli erinevat tõlget. Originaaltekst on seotud õppurite taustateadmistega (sõjaväeteemaline), sest nii on tagatud teksti sisu mõistmine (ükskõik kummas keeles) ja terminoloogilised teadmised (samuti mõlemas keeles). Õppurite ülesandeks on otsustada, milline tõlge *meeldib* neile kõige enam. Seejärel analüüsitakse tõlketekste põhjalikult rühmatöös ning koostatakse nimekiri tõlke headuse objektiivsetest kriteeriumitest: algteksti tähenduse edastamine, terminoloogiline korrektsus, mõistetavus, õigekiri jne. Arutatakse ka seda, millise taustaga isikud on analüüsivate tekstide taga. Harjutuse eesmärgiks on lisaks mooduli sissejuhatamisele õppida objektiivselt analüüsima tõlke (hiljem ju ka enda töö) kvaliteeti, samuti kummutada eelarvamusi. Nimelt on seni toimunud tõlkekursustel alati selgunud, et prima tõlke taga ei peitu sugugi mitte erialainimene, vaid hoopis tõlkija, kes on end sõjaväevaldkonnaga aastate jooksul kurssi viinud.

Tõlgete kvaliteeti hinnates reastavad õppurid ka tõlgetest leitud vead ning jaotavad need kategooriatesse. Rühmatöö käigus selgub vigade raskusaste (sisulised vead, vahelejätud, tõlgendused ehk ümberjutustused, ebapidev terminikasutus, ühtsuse puudumine, kohmakused), lisaks arutatakse vigade vältimise võimalikkust, vigade märkamist-parandamist ja vigadest õppimist. Eraldi tähelepanu juhitakse asjaolule, et sageli esinevad vead või kõige silmatorkavamad vead ei pruugi olla teksti sisu mõistmise seisukohalt kõige raskemad vead. Lisaks vigade otsimisele, analüüsimisele ja parandamisele neljast viitetekstist koostab rühm nimekirja

tõlke headuse objektiivsetest ja subjektiivsetest kriteeriumitest ehk nn tõlke headuse ABC. Tähed ABC viitavad siin ingliskeelsetele sõnadele *Accurate* (täpne), *Beautiful* (ilus) ja *Communicative* (kommunikatiivne). Lühend ABC ise on küll ilus, aga mitte täiesti korrektne, sest tõlke üldise headuse hindamisel peaks kommunikatiivsus kindlasti edestama keelelist ilu.⁶

Tõlkeabi – milleks, kellelt, kust?

Enne praktiliste tõlkeülesannete juurde asumist arutavad õppurid, kust saada vajadusel tõlkeabi. Ühiselt analüüsitakse erinevaid allikaid (raamatukogud, Internet), seal leiduvaid materjale ja materjalide hindamise kriteeriume. Ühiselt arutletakse, milliseid allikaid võib pidada usaldusväärseteks ja miks. Näiteks võib mõne asutuse teatud osakonnas käibele minna väljend, mis on vastuolus grammatikareeglitega ja mõnikord ka sisuliselt väär. Põhjuseks võib olla vastava väljendi suupärasus hoolimata selle sisulisest ebatäpsusest, samuti asjaolu, et paljudes asutustes puudub tõlkija või terminoloog, kes võiks terminiloomes kaasa lüüa. Seetõttu koostavad õppurid nimekirja ka asutustest ja isikutest, kelle nõuandeid võib üldjuhul usaldada. Sellisteks on näiteks kindlat terminoloogiavaldkonda analüüsivad töörühmad⁷ või Eesti Keele Instituut.

Rühm analüüsib ka juhtumeid, mille puhul on vajalikku tähendust või selgitust võimatu leida sõnastikest, entsüklopeediast või erialakirjandusest (nimetatud allikad on kas liiga kitsalt piiritletud või on mõiste nii uus, et pole veel erialakirjandusse jõudnud). Ühiselt arutatakse vajaliku kontaktvõrgustiku loomist. Võrgustikku võivad kuuluda kolleegid, samuti teised erialainimesed, keeletundjad. Veel räägitakse juhtumitest, kus sobivaid vasteid on mitu. Õpitakse tegema sagedusotsingut, määratlemaks terminite kasutatavust. Samuti harjutatakse Interneti abil ühiselt terminite adekvaatsuse määratlemist. Teisisõnu on veebipõhise otsingu abil pea alati võimalik leida kontekst, kus vastavat terminit on kasutatud. Piisavate taustateadmiste ja kriitikameele olemasolul on võimalik hinnata ka seda, kas vastav termin ja kontekst omavahel ikka sobivad.

Tõlkemooduli edukaks õpetamiseks, s.t õppurite piisavaks motiveerimiseks on ülimalt oluline arvestada nende tausta: nende eriala ja reaalsel

⁶ Vt ka Nida 1964. Lk 42.

⁷ Eesti Vabariigi Kaitseministeeriumi juurde on moodustatud ka sõjandusterminoloogiaga tegelev töörühm, kus KVÜÖA-d esindab tõlkija-terminoloog.

tõlkimisvajadust. Võib juhtuda, et nii mõnigi õppur ei tõlgi oma töökohal peaaegu kunagi midagi (peab küll enesetäiendamise eesmärgil lugema võõrkeelset materjali, mida ei saa kuidagi pidada tõlkimiseks); teine peab tõlkima aga kõik sissetulevad ja väljaminevad kirjad. Tuleb arvestada, et EKJ ohvitseride ja teenistujate ametikohad ja sellest tulenevalt ka tööülesanded võivad sageli muutuda. Seetõttu on õppuritel kindlasti kasu kogemuste omavahelisest võrdlemisest.

Emakeel on kõige tähtsam keel

Mooduli õpetamisel pööratakse suurt tähelepanu asjaolule, et lisaks lähtekeele oskamisele tuleb hästi osata ka sihtkeelt. Teisisõnu ei saa inglise keelest tõlkimise puhul oluliseks pidada mitte ainult inglise keele mõistmist – mis on elementaarne eeldus –, vaid ka eesti keele oskust. “Oskamise” all ei saa tõlkimise puhul mõista vaid keelest arusaamist, vaid ka enese korrektse väljendamise oskust. See tähendab, et tõlkeülesannete tegemisel peab õppur pöörama läbivalt tähelepanu süntaksile, õigekirjale (mis eesti keele spetsiifika tõttu on probleemiks väga paljudele eestlastele) ja terminoloogiale. Vajadust pöörata tõlke õpetamisel-õppimisel rohkem tähelepanu emakeelele on rõhutanud ka väga paljud tõlkeõppejõud, näiteks Tallinna Ülikooli tõlkekoolituskeskuse töötajad.⁸ Tõlkemooduli jooksul viidatakse pidevalt allikatele, millest võiks olla abi oma eesti keele oskuse parandamisel. Tundides tehakse mitmeid sõnatasandi harjutusi. Ehkki tõlgitakse mõtteid ja mitte sõnu, tuleks tõlkimise aluseid õpetades keskenduda ka spetsiifilistele sõnavaraprobleemidele, suunata õppijaid selliseid probleeme ise märkama ja juhtida neid erinevate toimetulekustrateegiatega juurde. Spetsiifilisteks sõnavaraprobleemideks on näiteks “halvad sõbrad” ehk sõnad, mille kirjpilt või hääldus lähte- ja sihtkeeles on sarnane või identne, tähendus aga erineb. Teiste probleemide hulka kuuluvad mõisted, mis esinevad ainult ühes keeles. (Kuidas tõlgiksite võõrkeelde näiteks meil nii levinud “tädi Maali”? Mõiste tähistab lihtsat ja poliitikakauget isikut, ehkki mitte ilmtingimata vanemat naist.) Kultuurispetsiifiliste mõistete lahkamisel ja tõlkestrateegiatega nuputamisel kasutab rühm lisaks tõelise tõlke strateegiatega ka keelesisese tõlke strateegiaid.⁹ Arutletakse, millistel juhtudel tohib tõlkija ise pakkuda uut terminit ja

⁸ **A. Tavast, Ü. Leis.** Ettekanded Tallinna Pedagoogikaülikooli tõlkekoolituskeskuses organiseeritud teadusseminaril, 18.02.2005.

⁹ **Jakobson** 1959. Lk 72.

kas terminiloome saab olla üksikisiku panus või põhineb alati koostööl kolleegide või teiste pädevate isikutega. Samuti arutletakse kirjeldava tõlke eeliste ja puuduste üle.

Eraldi probleemiks on nimed. Kohanimede kirjaipilti erinevates keeltes tuleb kindlasti kontrollida asjakohastest entsüklopeediatest, teistest teatmeteostest, sõnastikest. Emakeelde tõlkimisel võiks eneses kahtleja pöörduda keelenõu saamiseks Eesti Keele Instituudi poole. Õigekirja tuleb kahtluse korral kontrollida muidugi alati.

Emakeeleoskusest rääkides väärib äramärkimist kindlasti ka fakt, et tõlkija töö väljund – tavaliselt eestikeelne tekst – on kõnekas peegel tema keeleoskusest. Kui keeleoskus on puudulik, võib see viidata ebapiisavatele keeleteadmistele (sageli puudulikule õigekirjaoskusele), aga ka tõlkija pealiskaudsele suhtumisele. Kuivõrd tõlkija töövahendiks, aga ka väljundiks on keel, peab ta keelt austama, s.t mõistma vajadust seda perfektselt osata, ja oma keeleoskust pidevalt lihvima. Vastasel korral kaotab ta oma auditooriumi silmis kiiresti tõsiseltvõetavuse, halvimal juhul kaob täielikult ka tema usaldusväärsus.

Sisu ja vorm

Lisaks sõnavaratasandile käsitletakse mooduli raames probleeme, mis tekivad tõlgitava sisu mõistmisel. Sellised raskused võivad tuleneda tõlgitavast tekstist või tõlkijast. Esimesel juhul on tõlkija ülesanne tõlgitava dekodeerida, kuni teksti tõeline tähendus saab selgeks. Seejärel tuleb tekst teisendada sihtkeelde, nii et selle tõeline tähendus säiliks. Juhul kui sisu mõistmise probleemid tulenevad aga tõlkijast enesest, on nende lahendamine aeganõudvam ja keerulisem. Tundides arutleb rühm erinevate võimaluste üle: tõlkija koostöö pädevamate kolleegidega, taustateadmiste süvendamine iseseisvalt, probleemide jätkumisel tõlkeülesandest loobumine.

Tõlgitava mõtte ja sisu dekodeerimise arutelu käigus tuleb käsitleda ka tekstide teabetihedust ja struktuuri. Kuna tõlge peab olema autentne, oodatakse tõlkijalt üldjuhul nii teabetiheduse kui ka struktuuri edasiandmist vastavalt originaalile. Samas peab tõlkija alati arvestama ka oma väljundi adressaati ehk lugejat või kuulajat. Otsused teabetiheduse ja struktuuri säilitamise kohta tuleb seetõttu samuti teha auditooriumi vajaduste, nõudmiste ja ootuste põhjal.

Teksti teabetiheduse analüüsimisel tuleb arvestada teabe olulisust nii teksti autori kui tõlke sihtauditooriumi jaoks. Õppurid arutlevad tundides,

milline info nende tõlgitavates tekstides on oluline, milline vähemoluline. Koostöös pannakse paika üldised hindamiskriteeriumid. Analüüsitakse erinevaid sihtauditooriumeid, info väljajätu (nt pikad kirjeldused või kõrvalpeõiked, kui sihtauditoorium vajab vaid fakte) või selle lisamist (üldjuhul eesmärgiga selgitada muidu arusaamatuks jäävaid keerukaid või kultuurispetsiifilisi mõisteid).

Sarnaselt töötatakse ka teksti struktuuri puudutavate küsimustega. Näiteks on EKJ-s sageli tarvis tõlkida tekste kokkuvõtlikult. Originaali tõlkimine kokkuvõtlikult eeldab aga kõrgetasemelist tekstianalüüsioskust. Kokkuvõtete tegemine nõuab harjutamist. Kõigepealt tuleks harjutada kokkuvõtte kirjutamist originaalkeeles, arvestades, et ka ümberstruktureeritud tekst peab säilitama oma algupärase stilistilise ühtsuse. Nii sõnavara-, teabetiheduse kui struktuuriharjutuste tegemisel peaks tõlkeõpetaja tegema tihedat koostööd võõrkeeleõpetajatega. Kuivõrd 3. taseme inglise keele intensiivkursustel peetakse oluliseks ka viienda osaoskuse – kommunikatsioonioskuse – arendamist, siis on tõlkimiseks vajalikke strateegiaid kõige otstarbekam õpetada just nimetatud koostöös.

Struktuuriharjutuste raames käsitletakse ka formaalseid tekste, mille tõlkimisel esitatakse struktuurile kindlaid nõudmisi. Näiteks on sellisteks tekstideks erinevad STANAG-id. Õppurid harjutavad eelnevalt tõlgitud tekstide otsimist andmebaasidest, raamatukogudest jm. Täielikku vormilist ühtsust saavutada juba olemasoleva korpusega on võimalik vaid siis, kui tõlkija oma tööd tõlkimise käigus pidevalt võrdleb juba olemasolevate tõlgetega.

Koostöö kolleegidega

Eraldi pannakse rõhku vajadusele leitud materjalid süstematiseerida. Õpuriitele antakse juhtnõore nii materjalide otsimiseks, läbitöötamiseks kui ka säilitamiseks. On selge, et tõlkija töökoormus väheneb oluliselt, kui ta saab iga uue ülesande puhul kasutada ka neid teadmisi ja oskusi, mille omandas eelmist ülesannet täites. Seetõttu on otstarbekas koostada pidevalt täiendatavaid sõnavaraloendeid, samuti kirja panna olulised näpunäited või raskemate probleemide võimalikud lahendusviisid.

Kuna tõlkija töötab harva üksinda, siis tasub kogutud materjale/teadmisi jagada ka kolleegidega. Koostöös on lihtsam täiendada sõnavaraloendeid, samuti on tihti abi sellest, kui keegi tõlkija tööd värske pilguga vaatab. Võib juhtuda, et kõrvaline isik – isegi kui ta pole tõlkija – märkab palki seal, kus töö autor ei märganud isegi tillukest pindu.

Tõlketundides rõhutatakse ka konstruktiivse kriitika tegemise ja vastu võtmise oskust. Samuti on tähtis enesekriitika olemasolu ning aus ja objektiivne minapilt.

Õpitud oskuste ja strateegiade harjutamiseks tõlgivad õppurid mooduli kestel ka kaks terviklikku teksti. Kuna tõlkemoodul on lühike (25 tundi auditoorset tööd) ja moodustab 3. taseme tundide mahust marginaalselt väikese osa, siis tõlgitakse terviktekstid iseseisva tööna. Üks valitud tekstidest on ajalehetekst ja käsitleb päevakajalisi sündmusi, teine on erialane, ametlik, kindla vormiga dokument.

Mõlema teksti puhul valib õpetaja välja tõlke, mida ühiselt arutada. Tõlkija jääb sealjuures anonüümseks. Klassitöö eesmärk on veel kord harjutada koostööd ning ühiselt uuesti läbi arutada aspektid, mida kõik on juba käsitlenud individuaalselt. Mõistagi annab õpetaja igale õppurile hiljem tema tõlke kohta ka individuaalset tagasisidet.

Suuline tõlge

Mooduli viimases osas käsitletakse lühidalt suulise ehk konverentsitõlke aluseid. Õppuritele antakse ülevaade suulise ja kirjaliku tõlke erinevustest,¹⁰ suulise tõlke liikidest ehk järel- ja sünkroontõlkest ning mälu- ja märkmetehnikatest. Arutletakse vajaduse üle EKJ-s tõlkida suuliselt (nt välisosalusega õppused).

Sünkroontõlget mooduli kestel ei proovita, sest tõlkeprofessionaalide hinnangul eeldab sünkroontõlke õppimine head järeltõlketehnikat.¹¹ Ka ei harjutata ajapuudusel täielike märkmetega ehk tõelist järeltõlget. Distsipliini tutvustamiseks arutatakse aga järeltõlke vajalikkust ja põhilisi reegleid. Õppurid tutvuvad nüüdisaegsete põhinõudmistega konverentsitõlkidele,¹² muuhulgas tõlgitavate kõneosade pikkuse, sisu täpsuse, selguse, keeleliste nõudmistega ja muuga. Õppuritele tutvustatakse mnemoonika ehk mälu kunsti ja märkmetehnika põhialuseid. Järeltõlget harjutatakse ainult ühe tunni vältel. Tõlgitakse märkmeteta ja osaliste märkmete abil. Õppuritele antakse ülevaade personaalsete sümbolite väljatöötamisest järeltõlke

¹⁰ Nt **C. Dollerup, A. Loddegaard** (Eds.). *Teaching Translation and Interpreting. Training Talent and Experience*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing House, 2002. Lk 174.

¹¹ **C. Szabó** (Ed.). *From Preparation to Performance. Recipes for Practitioners and Teachers*. Budapest: British Council, 2003. Lk 19.

¹² Täpsemat infot leiab näiteks: Euroopa Parlament, kodulk, 2.02.2005.

tarvis.¹³ Tuleb siiski rõhutada, et professionaalseks konverentsitõlgiks saamine eeldab lisaks andele, mida on vähestel, sadu tunde õppepraktikat¹⁴ ja hiljem sadu tunde reaalselt tööd. Selline praktika keelekursuse osaks oleva tõlkemooduli raames on võimatu.

Lõpuks väärib lühidalt käsitlemist ka sihtkeele valik. Nüüdisaegses professionaalse tõlke maailmas loetakse normiks tõlkimist ainult oma emakeelde, sest üldjuhul suudab inimene täiuslikult selgeks õppida vaid selle keele, mis moodustab osa tema identiteedist. Muidugi tõlgitakse paljudes riikides, mille keeled on vähemlevinud (nt Eesti), ka võõrkeelde. Tõlkemooduli raames rõhutatakse siiski, et võõrkeelde tõlkimine eeldab üldjuhul filoloogilist tausta, kusjuures ka viimasest võib jääda väheseks. Ehkki senised 3. taseme intensiivkursuste rühmad on proovinud kätt ka võõrkeelde tõlkimisega, ei ole nende keeletase artikli autori hinnangul selleks siiski piisav.

Tagasiside

Õppurilt saadud tagasisidest¹⁵ ilmnes, et tõlkemoodulit peeti huvitavaks, vajalikuks ja kasulikuks. Eraldi tõsteti esile tunde, kus õpiti tõlkeabi otsimist (sõnastikud, erialateosed, varem tõlgitud tekstid). Ka meeldis õppuritele tõlkemoodulis hõlmatud aluste põhjalik käsitus ja ülesannete valik. Üllatuslikult märkis mitu õppurit, et nad ei teadnud varem, et tõlkimisel on üldse mingid põhimõtted. See näitab, et KVÜÕA keelekeskus saab tõenäoliselt veel küllalt pikka aega teha tänuväärset teavitustööd.

Miinusteks peeti tõlkemooduli tundide liiga väikest arvu ja kohati seda, et tõlkeküsimuste arutelu toimus enamasti eesti keeles. Artikli autor jääb siiski arvamusele, et emakeelde tõlgitud tekstide või tekstilõikude analüüs saab toimuda ainult emakeeles, sest sellise analüüsi eesmärk on süvendada teadmisi tõlkespetsiifikast, mitte edendada võõrkeeleoskust. Ka oleksid õppurid tahtnud rohkem tutvuda konverentsitõlkega, mooduli väikese mahu tõttu ei ole suulise tõlke osakaalu aga võimalik suurendada.

¹³ M. Puusepp. Valimik sümboleid tõlkidele. Publitseerimata. Märts 2002.

¹⁴ G. Garzone, M. Viezzi (Eds.). *Interpreting in the 21st Century*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing House, 2002. Lk 245–248.

¹⁵ Tagasiside on pärit 2003. aasta sügisel ja 2004. aasta kevadel õppinud rühmadelt.

Kasutatud materjalid

Kirjeldatud tõlkemooduli koostamisel ja läbiviimisel KVÜÕA keelekeskuse intensiivkursustel Eesti kaitseväe ohvitseridele ja teenistujatele kasutati mitmeid materjale. Tähtsaimaks teoreetiliseks allikaks oli Mona Bakeri “In Other Words”.¹⁶ Ehkki Bakeri teos annab lisaks põhjalikule teoreetilisele ülevaatele ka hulgaliselt praktilisi näpunäiteid, eeldab raamatu süvaanalüüs siiski filoloogilist tagapõhja. Seetõttu tegi mooduli koostanud tõlkija teosest eestikeelse lühikokkuvõtte, mida tutvustas kursustele. Eestikeelne lühikokkuvõte asub KVÜÕA keelekeskuse raamatukogus. Huvilised leiavad teose originaali KVÜÕA üldraamatukogust. Teiste tähtsamate teoreetiliste allikate hulka kuuluvad Eugene Nida, Roman Jakobsoni ja James S. Holmesi teosed. Samuti luges mooduli autor moodulit koostades teoreetiliste teadmiste ammutamiseks B. Hatimi ja I. Masoni teost “Discourse and the Translator”.¹⁷ Praktilisi tõlkenäpunäiteid koguti Eesti Õiguskeele Keskusest¹⁸ ning Tartu Ülikooli ja Tallinna Ülikooli tõlkemagistrikursuste materjalidest.

Praktilised ülesanded koostati mooduli raames püstitatud eesmärkide põhjal. Iga rühma puhul kohandati ülesandeid vastavalt õpetatava rühma koosseisule, võimetele ja vajadustele. Samuti võeti tekstide ja tekstilõikude valikul arvesse nende asjakohasust. Näiteks 2003. aastal oli aktuaalne lahingutegevus Iraagis, 2005. aastal aga pigem sõjale järgnenud sündmused. Harjutuste koostamisel, analüüsimisel ja hindamisel kasutas mooduli koostanud tõlkija ka oma tegevõtlikjatest kolleegide kogemusi.

Kokkuvõtteks

Tõlkemooduli olulisus seisneb peaaegjalikult tõlke põhialuste tutvustamises mittetõlkijatele. Teisisõnu võiks öelda, et 3. taseme intensiivkursuse õppuritele antakse ülevaade tõlkimisest kui distsipliinist ja teatud vahendid põhjalikumaks tutvumiseks nimetatud valdkonnaga. Mooduli kestel rõhutatakse vajadust arendada kriitilise mõtlemise, pideva enesearengu ja koostöö oskusi.

¹⁶ M. Baker. In Other Words. Birmingham: Routledge, 1992.

¹⁷ B. Hatim, I. Mason. Discourse and the Translator. London: Longman, 1990.

¹⁸ Tõlkimise ja toimetamise põhimõtted. Eesti Õiguskeele Keskus, kodulk, 8.09.2003.

Kuna nii keel kui ka meid ümbritsev maailm on pidevas muutumises, muutuvad pidevalt ka tõlkijatele ja tõlgetele esitatavad nõudmised. See-tõttu ei saa käesolevas artiklis kirjeldatud tõlkemoodulit pidada lõplikuks. Pigem on see tõlke aluste õpetamise vundament, millele toetudes saavad õpetajad ja õppijad omavahelises koostöös ehitada sellise “maja”, mis kõige paremini vastab nende konkreetsetele vajadustele.

Kirjandus

- Baker, M.** In Other Words. Birmingham: Routledge, 1992.
- Dollerup, C., Loddegaard, A.** (Eds.). Teaching Translation and Interpreting. Training Talent and Experience. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing House, 2002.
- Eesti Õiguskeele Keskus, 8. 09. 2003. www.legaltext.ee.
- Euroopa Parlament, 2.02.2005. http://www.europarl.eu.int/language/default_en.htm.
- Garzone, G., Viezzi, M.** (Eds.). Interpreting in the 21st Century. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing House, 2002.
- Hatim, B., Mason, I.** Discourse and the Translator. London: Longman, 1990.
- Holmes, J. S.** Translated! Amsterdam, 1988.
- Jakobson, R.** On Linguistic Aspects of Translation. Harvard: Harvard University Press, 1959.
- Nida, E.** Toward a Science of Translating. Leiden: Brill, 1964.
- Puusepp, M.** Valimik sümboleid tõlkidele. Publitseerimata. Märts 2002.
- Szabó, C.** (Ed.). From Preparation to Performance. Recipes for Practitioners and Teachers. Budapest: British Council, 2003.
- Tavast, A., Leis, Ü.** Ettekanded Tallinna Pedagoogikaülikooli tõlkekoostituskeskuses organiseeritud teadusseminaril, 18.02.2005.

Mari Kelve, konverentsitõlke ja kirjaliku tõlke magister,
Tallinna Ülikooli tõlkekoostituskeskuse assistent,
2003–2004 KVÜÕA vanemtõlkija-terminoloog

EESTI RATSAVÄGI MAAILMASÕDADEVAHELISEL PERIOODIL¹

URMET PALOVEER

Sõjaajaloos kord suuremat, kord väiksemat rolli mänginud ratsavägi on väeliik, mis on jäänud ilmselt jäädavalt minevikku ning millele ei leidu enam kohta moodsates sõjavägedes.² Ratsaväe aeg hakkas ümber saama, kui lahinguväljale ilmusid kuulipildujad ja tankid. Juba Esimene maailmasõda näitas ratsaüksuste ajast mahajäämust ning raskusi kohanemisel uuenenud oludega. Siiski kasutati ratsaväge viimast korda laiaulatuslikult veel Teises maailmasõjas. Aastatel 1917–1940 tegutsenud Eesti ratsaväe eksistents langeb seega aega, mil ratsaüksuste paremad päevad olid jäämas minevikku.

Käesolev artikkel vaatlleb ratsaväe arengut sõdadevahelises Eestis, tähelepanu all on küsimus, kas ja kuivõrd toonane Eesti riigikaitse suutis ajaga kaasas käia.

Kui 1917. aastal asuti looma Eesti rahvusväeosasid, formeeriti nende juurde ka ratsavägi. 1918. aasta varakevadel saatsid Saksa okupatsioonivõimud sarnaselt teiste rahvusväeosadega laiali ka Eesti ratsaüksused. Taas kogunesid ratsamehed Vabadussõja alguses. Sõjas näitas Eesti ratsavägi ennast igati vajalikuna. Silmapaistvaima saavutusena võiks ära märkida Marienburg (Alüksne) – Jakobstadi (Jēkabpils) operatsiooni, kus Võru lähistelt pealetungi alustanud ratsavägi liikus kümne päevaga edasi enam kui 200 km, jõudes Daugava äärsesse Jēkabpils Lõuna-Lätis. See retk paiskas vaenlase lõplikult välja Eesti aladelt ning aitas puhastada Põhja-Lätit enamlastest.

Rahuaegse Eesti ratsaväe struktuur ja areng

Vabadussõjas kuulus Eesti rahvaväe koosseisu kaks ratsapolku. Lisaks neile oli Eesti sõjaväe koosseisus mitmeid väiksemaid ratsaväeüksusi,

¹ Artikkel põhineb autori Tartu Ülikoolis 2004. aastal kaitsitud lõputööl.

² Traditsioon püsib siiski väeosade nimetustes, paraku küll mitte Eestis.

näiteks kuulus igasse jalaväepolku üks ratsaluurekomando.³ Tallinnas asus ratsa-tagavaradivisjon, kus õpetati välja ratsaväe allohvitseri.⁴ Baltisakslaste Balti pataljoni kuulus lisaks mitmetele teistele allüksustele ka ratsakuulipildurite komando ja eskadron. Oma eskadron oli ka soomusrongide diviisil, mis oli mõeldud ratsaluureks.⁵ 1919. aasta talvel formeeriti Tallinna üksikeskadron, mis allus Kaitseliidu ülemale.⁶

Suurema osa Vabadussõjast lõunarindel võidelnud ratsavägi toodi pärast sõja lõppu Tartu ümbrusesse. Esimene ratsapolk paiknes Emajõe läheduses Kavastu ja Kastre piirkonnas. Peagi toimunud uue ümberpaigutuse tulemusena asusid polgu mõned osad Tartu linna. Teine ratsapolk paigutati Vasula piirkonda. Kuna sõja järel alustas ülemjuhatus kohe vägede koondamist, siis 2. ratsapolk likvideeriti. Kogu 2. ratsapolgu rivi-koosseis ja vajalik varustus anti üle 1. ratsapolgule. 1920. aasta mai alguses liideti 2. ratsapolgu eskadronid 1. ratsapolgu samanimeliste eskadronidega. Samal ajal jaotati 1. ratsapolgu eskadronide vahel ära ka soomusrongide diviisi eskadronid ja Tallinna üksikeskadronid.⁷ Likvideeriti ka Balti pataljoni eskadron ning mitmed Balti pataljonis teeninud mehed viidi üle 1. ratsapolgu koosseisu.⁸ Lisaks tuli sõjaministri päevakäsu kohaselt 11. välipatareist formeerida iseseisev ratsapatarei, mis aga likvideeriti juba sama aasta oktoobris antud sõjaministri päevakäsu kohaselt.⁹

Koondamisega samal ajal algas ka demobilisatsioon. Nii jäi 1920. aasta mai lõpuks ratsapolku 512 meest ja 580 hobust. Jaanuari alguses, enne 2. ratsapolgu ja üksikeskadronide liitmist, olid 1. ratsapolgu vastavad numbrid olnud aga 843 ja 607.¹⁰

1920. aasta 10. detsembril vähendati neljaeskadroniline polk kaheeskadroniliseks.¹¹ Hilisematel aastatel muudeti veel mitmeti allüksuste koosseise ja nende arvu. Peamiselt peeti sel puhul silmas vajadust moderniseerida ajale jalgu jääma kippuvat väeliiki. Kahe maailmasõja vahel oli

³ H. Walter, T. Tojak. Nad andsid kõik. Tallinn: SE&JS, 2000. Lk 44. [Edaspidi *Walter, Tojak 2000.*]

⁴ M. Õun. Eesti sõjavägi 1920–1940. Tallinn: Tammiskilp, 2001. Lk 97. [Edaspidi *Õun 2001.*]

⁵ Walter, Tojak 2001. Lk 37, 57–58.

⁶ Eesti Vabadussõda 1918–1920. II. Kolmas trükk. Tallinn: Mats, 1997. Lk 50.

⁷ E. Kramm. Eesti ratsavägi 11.XI.1917. – 11.XI.1927. – Sõdur, nr 44/45, 1927. Lk 1116–1117. [Edaspidi *Kramm 1927.*]

⁸ ERA 2315–1–138a. Lk 203; ERA 2315–1–138b. Lk 175.

⁹ ERA 2315–1–138a. Lk 151; ERA 2315–1–138b. Lk 415.

¹⁰ Kramm 1927. Lk 1117.

¹¹ *Ibid.*

ajajärke, mil ratsapolgus (edaspidi *ratsarügement*¹²) oli kuni neli numbrilist eskadroni. Kolmekümnendate aastate algusest kuni rügemendi likvideerimiseni 1940. aastal oli rügemendis kolm numbrilist eskadroni. Peale numbrieskadronide olid allüksusteks veel kuulipildurieskadron, tehnika-komando ja suusk-jalgratturite komando (alates kolmekümnendate algusest suusk-jalgratturite eskadron).¹³ Neljas eskadron muutuski suusk-jalgratturite eskadroniks. Taoline muutus tulenes sellest, et kahekümnendate aastate lõpul Poolas ratsaväekursuse läbinud ohvitserid tõid sealt endaga kaasa moodsamaid tõekspidamisi – kaasaegne ratsavägi pidi olema tugeva tule- ja löögijõuga. Üks eskadron pidi loobuma hobustest ning asuma suuskadele ja ratastele, et aidata üksuse koosseisus moodustada tugevat löögi- ja tulebaasi ning liikuvat varu.¹⁴ 1933. aastaks oli ratsarügemendi koosseisu lisandunud ka tööeskadron.¹⁵

1928. aasta sõjaväereformi käigus loodi ratsa-, jala-, suurtüki- ja soomusvägedes katte- ja kaadriüksused. Kaadriüksused tegelesid noorsõdurite väljaõpetamisega. Lisaks pidid nad tegema mobilisatsiooni eeltöid ja koondama uute väeosade formeerimiseks mehi. Mobilisatsiooni korral oli nende ülesanne formeerida uued lahinguüksused. Katteosad olid pidevalt lahinguvõimelised, nende ülesandeks oli mobilisatsiooni katte teostamine. Katteüksustesse saadeti ainult noorteõppuse läbinud ajateenijad.¹⁶ Üheks katteväeosaks oli arvatud ka Tartus asunud ratsarügement.¹⁷

Mobilisatsiooni korral tulnuks Võrus kiirendatud korras viia lahingukorda kaks sealset katteeskadroni ja kaks kuulipilduriekadroni rühma. Ülejäänud ratsarügement oleks lahingukorda viidud Tartus. Tallinnas asunud õppeeskadronist tuli sõja puhul luua ratsa-tagavaradivisjon. Lisaks tuli Haapsalus, Viljandis ja Pärnus moodustada komplekteerimise korras kuus üksikeskadroni, mille ülemaiks olid määratud tegevteenistuses olevad ratsaväehvitserid.¹⁸

¹² 24. novembril 1922. aastal kehtestati sõjaminister Jaan Sootsi käskkirjaga nimetus *rügement* senise *polgu* asemel. Vt **F. Limberg**. *Isamaa eest*. Cardiff: Boreas Publishing House, 1980. Lk 135. [Edaspidi *Limberg 1980*]

¹³ **Limberg** 1980. Lk 155, 171, 186, 205.

¹⁴ M. B. Ratsarügement 11.11.27. – 11.11.32. – *Sõdur*, nr 44/45/46, 1932. Lk 1068.

¹⁵ **Limberg** 1980. Lk 171.

¹⁶ **A. Pajur**. Eesti riigikaitsepoliitika aastail 1918–1934. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 1999. Lk 224.

¹⁷ **Limberg** 1980. Lk 136.

¹⁸ ERA 513–1–1. Lk 24, 26.

Ka 1939. aastal nägi mobilisatsiooniplaan sõja korral ette kuue üksik- eskadroni ja ratsa-tagavaradivisjoni loomise. Lisaks neile oleks sõjatandril tegutsenud ratsarügement. Nagu kümme aastat varasemates plaanides, oleks nüüdki üksikeskadronid formeeritud Haapsalus, Viljandis ja Pärnus. Neist neli oleksid pidanud tegevusvalmis saama 24 tundi pärast mobilisatsioonikäsu saamist, kaks ülejäänut aga 36 tunni pärast. 36 tunniga tuli sõjaseisukorda viia ka ratsarügemendi kaks eskadroni. Kahe ööpäevaga pidi lahinguvõimeline olema kogu rügement. 1939. aasta kattekava nägi ette, et ratsarügemendi katteväeosad oleksid valmis välja astuma kolm tundi pärast käsu saamist.¹⁹

1940. aasta oli ratsaväele sündmusterohke ja pöördeline. Selle aasta kevadel plaaniti ratsarügement muuta luurerügemendiks, mis formeeriks sõja korral diviiside luurepataljonid. Ratsarügement pidi 1940. aastal juurde saama suurtükipatarei ja auto-tanki rügemendist 2. kompanii, mis sama aasta aprillis viidi Valgast Tartusse.²⁰ Seega poleks Eestis sõjaaegses organisatsioonis ratsaväge puhtal kujul enam olnud, ratsavägi oleks eskadronidena laiali jaotatud erinevate diviiside luurepataljonidesse.²¹ Kuigi Fred Limberg väidab oma raamatus "Isamaa eest", et juba 1. septembril 1939. aastal kuulus ratsarügemendi koosseisu ka soomusautode rühm,²² ei näi see paika pidavat, sest erinevalt teistest ratsarügemendi allüksustest, polnud 1939. aasta detsembris pühadepuhkusele lubatud ratsaväelaste hulgas ühtegi soomusautode rühma kuulunud meest.²³

Arvatavasti oli ratsaväe uudse lähenemise üheks põhjuseks 1939. aasta Poola-Saksa sõja õppetunnid. Poola ratsavägi, mida peeti tollal üheks maailma parimaks, oli sunnitud taanduma Saksa tankivägede ees, näidates taaskord ilmekalt väeliigi hiilgeaegade lõppu ja organisatsiooni aegumist. Tegelikult polnud idee kasutada ratsaüksusi tulevikus ainult luuretegevusel sugugi uus. Juba kahekümnendatel ja kolmekümnendatel aastatel olid mitmed ratsaväehvitserid avaldanud ajakirjas Sõdur arvamust, et ratsaväge oleks kõige otstarbekam kasutada luuresalkades. Parimaks peeti siiski segakoosseisuga luureüksust, millest suurem osa koos-

¹⁹ U. Salo. Eesti kaitseväge sõjaline valmisolek 1939. aastal. (Magistritöö.) Tartu: Tartu Ülikool, 2000. Lk 31–32, 42.

²⁰ Õun 2001. Lk 97.

²¹ ERA 513–1–1. Lk 370.

²² Limberg 1980. Lk 205.

²³ ERA 619–3–54. Lk 443.

nenuks ratsaväest. Ülejäänud üksuse osad moodustunuks suusk-jalgratturitest, suurtükiväest ning soomusjõududest.²⁴

1940. aasta suvel kehtestatud nõukogude okupatsioon pani aluse ümberkorraldustele, millest ei jäänud puutumata ka ratsarügement. Nagu tavaliselt, viibis ratsarügement ka 1940. aasta suvel Värskas Petseri Põhjalaagris. Erinevalt aga varasematest aastatest ei läinud rügement pärast laagri lõppu tagasi Tartusse. Rügemendi uueks alaliseks asukohaks oli alates 26. augustist määratud Elva linn ja selle lähiümbus.²⁵

Elvas viibimise periood jäi ratsarügemendile lühikeseks, sest juba 29. augustil “otsustas” ENSV rahvakomissaride nõukogu kujundada Eesti rahvaväe ümber territoriaal-laskurkorpuseks. Korpuse formeerijaks ja juhiks määrati Vabadussõja ajal 1. ratsapolgu ning kahekümnendate aastate esimesel poolel ratsarügemendi ülema ametit pidanud kindralmajor Gustav Jonson.²⁶ Nagu teistelegi Eesti väeosadele, tähendas see otsus ratsarügemendile likvideerimist.

Ratsarügemendi laialisaatmise päevaks loetakse 1940. aasta 10. septembrit. Sellel päeval lahkus viimane osa rügemendi kaadrist, sõdurkonnast ja hobustest formeeritavasse 22. territoriaal-laskurkorpusesse. Ka rügemendi ülem major Feliks Jänes pidas seda kuupäeva rügemendi viimaseks.²⁷ Seega eksisteeris ratsarügement koos oma eelkäija, 1. ratsapolguga, ligi 23 aastat.

Nii nagu ratsarügemendis, kus leidsid kahe aastakümne vältel aset kord suuremad, kord väiksemad muutused, vahetusid aja jooksul ka rügemendi ülemad. 15. septembril 1921. aastal lahkus esimene rügemendiülem kolonel Gustav Jonson ajutiselt Tallinna, astudes kindralstaabikursustele. Hiljem suundus ta Prantsusmaale täiendama oma sõjalist haridust. Seetõttu oli ta rügemendi otsesest juhtimisest sageli eemal ning tegelik juhtimine jäi kapten Paul Bassen-Spilleri õlule. 4. mail 1924. aastal nimetati kolonel Jonson kindralstaabiülema abiks.²⁸ Kulus veel kolm ja pool

²⁴ V. Till. Meie ratsaväest ja tema tähtsusest. – Sõdur, nr 21/22, 1932. Lk 554; N. B. Ratsaluurest meie oludes. – Sõdur, nr 19/20, 1929. Lk 461; N. B. Ratsaväe luurest koos soomusautodega. – Sõdur, nr 18, 1929. Lk 423, 425–426; J. Kurvits. Ratsaväe tähtsus tänapäeva sõjas ja lahingus meie oludes. – Sõdur, nr 45/46, 1937. Lk 1095–1096.

²⁵ ERA 513–1–61. Lk 29.

²⁶ ERA R-941–1–132. Lk 9.

²⁷ ERA R-941–1–132. Lk 17.

²⁸ Kramm 1927. Lk 1119.

aastat, enne kui rügemendiülema kohusetäitja major Bassen-Spiller määrati uueks rügemendi ülemaks.²⁹

Paul Bassen-Spiller juhtis ratsarügementi kõige kauem – kaheksa aastat (lisaks kolm aastat veel rügemendiülema kohusetäitjana). 1935. aasta detsembris vabastati kolonel Bassen-Spiller oma ametikohalt ning määrati kaitseväge staabi juures asuvasse juhtide reservi. Tema järglane rügemendiülema ametipostil oli kolonelleitnant Jaan Kurvits.³⁰ 1939. aasta novembris andis president Konstantin Päts välja käskkirja, millega viis kolonel Kurvitsa üle 2. diviisi staabiülemaks. Rügemendi uueks ülemaks määras president alates 1. detsembrist kolonelleitnant Martin-Friedrich Bergmanni, kes toodi üle sõjaväge staabi juures asunud juhtide reservist.³¹

Kaks viimast ratsarügemendi ülemat ei saanud oma ametikohal olla kahepeale kokku aastatki. 1940. aasta 31. augustil vabastati kolonelleitnant Bergmann teenistusest väidetava aja väljateenimise tõttu. Rügemendiülema ametisse määrati major Feliks Jänes, kellest sai ühtlasi ka Elva garnisoni ülem.³² Ratsarügemendi likvideerimise tõttu 1940. aasta septembris sai major Jänes rügementi juhtida napilt üle nädala.

Ratsaväelaste väljaõpe

Vabadussõjast saanud ratsavägi oli nii organisatsiooni kui ka vaadete poolest juurdunud endisesse Vene süsteemi.³³ Rügemendi sisekorrast üritasid need, kel Vene teenistus veel meeles, seda meelde tuletada ja järele aimata. Siiski leidsid katsed sisekorda Vene määrustiku alusel maksmata vastuseisu.³⁴ Ette võeti süsteemi põhjalik revideerimine, mis põhines Vabadussõja kogemustel. Võimaluste piires võeti eeskujuks ka Lääne-Euroopa ratsavägi.³⁵

Enne veel, kui asuda lähemalt vaatlema ratsaväelaste väljaõppega seonduvat, tuleb ära märkida ratsaväe inspektuuri loomine kahekümne aasta alguses. Inspektor allus sõjaministeeriumile (hiljem kaitse-

²⁹ Major Bassen-Spiller. – Postimees, nr 337, 1927. Lk 5.

³⁰ ERA 619–3–50. Lk 299, 307.

³¹ ERA 619–3–54. Lk 399, 405.

³² ERA 513–1–61. Lk 29; ERA R-941–1–131. Lk 14.

³³ X Ratsa rügemendi 7. aastapäev. – Sõdur, nr 46, 1925. Lk 995. [Edaspidi *Sõdur*, nr 46, 1925.]

³⁴ Kramm 1927. Lk 1117.

³⁵ Sõdur, nr 46, 1925. Lk 995.

ministeerium). Tema ülesandeks oli kontrollida ratsaväe erialast väljaõpet, tutvuda uute relvadega, katsetada neid ja töötada välja juhendid. Sarnaselt paljude teiste Eesti Vabariigi riigiasutustega lõpetati ka inspektuuri tegevus 1940. aastal.³⁶

Oma esimesed ajateenijad sai rügement 1920. aasta septembris. Nende 185 mehe väljaõpe kannatas ratsarügemendile kohustuseks olnud piirivalveteenistusest tulenenud ajapuuduse tõttu. 1921. aastal said kutsealused juba aga kavakindla väljaõppe. Toimunu oli teedrajav ning kasutusele võetud õppemeetodid ja saavutatud tagajärjed said mõõdupuuks tulevaste aastakäikude õppetööle ratsateenistuse alal. Kuna järgnevate aastate kutsealused olid muutunud nõuete kohaselt sunnitud suure osa oma ettevalmistusest kulutama jalaväe lahingupidamisviiside õppimisele, siis said 1921. aasta ajateenijad neist parema väljaõppe ratsateenistuse alal.³⁷

Ratsaväkke tuli saata esmajärjekorras need kutsealused, kes avaldasid soovi teenida ratsaväes ja seda oma hobusega. Ülevaatuse läbinud hobune toodi sõjaväeosa ülema korraldusel väeosas alles siis, kui nekrut oli saanud 4–5 kuud esialgset õpet. Kogu teenistusaja oli hobune riigi ülalpidamisel. Hobuse vigastuse või surma puhul tuli kahju riigil hüvitada. Nekrutiaja lõppedes lahkus ajateenija koos hobusega.³⁸

1923. aastal paranes ratsaväelaste väljaõpe tunduvalt, sest avanes võimalus kasutada Petseri laskeplatsi. Varem olid rügemendi eskadronid suvise õppetöö ajal ruumipuudusel pillutatud laiali erinevatesse mõisatesse Tartu lähedal, mis takistas ühtset väljaõpet. Nüüdsest algas kõigis eskadronides ühine lahinguväljaõpe nii ratsa kui ka jala. Leiti, et ratsarügemendis kasutusel olev endine Vene ratsarivi ei vastanud enam aja nõuetele. Mitmete katsetuste järel jõuti järeldusele, et uus rivikord peab arvestama tulelahingu eripäradega. Kujunenud seisukohad pandi maksma ratsaväe ajutise eeskirjana.³⁹ Kahjuks puudub võimalus selle eeskirja kohta midagi täpsemat lisada, kuna käesoleva artikli autoril pole õnnestunud ajutise eeskirja kohta andmeid leida.

Petseri Põhjalaagris viibimine võimaldas ratsaväele kõige mitmekesisemat lahinguväljaõpet. Eripalgelisel maastikul sai ratsarügement sooritada ülesandeid, mis nõudsid kümnete kilomeetrite läbimist.⁴⁰ Polügoon pakkus ka häid võimalusi harjutada koostööd teiste väeliikidega. Peale

³⁶ Eesti riigiarhiivi fondide teatmik I. Tallinn: Eesti Riigiarhiiv, 1993. Lk 157.

³⁷ **Kramm** 1927. Lk 1118.

³⁸ Ratsaväkke teenistuse astumise tingimised. – Postimees, nr 135, 1921. Lk 3.

³⁹ **Kramm** 1927. Lk 1119–1120.

⁴⁰ Sõdur, nr 46, 1925. Lk 998.

lahinguväljaõppe võimaldas laager rügemendil rahuldada omi spordi- ja puhkevajadusi.⁴¹

1920. aasta 1. juunist sai Tallinnas asunud ratsa-tagavaradivisjonist, mis oli loodud Vabadussõja ajal ratsaväe allohvitseride väljaõpetamiseks, ratsaväe allohvitseride kool. See kool ei saanud tegutseda kaua, sest juba 1921. aasta jaanuaris ühendati jala-, kahur- ja ratsaväe allohvitseride koolid üheks allohvitseride kooliks, mis 1930. aastate teisel poolel muudeti lahingukooliks.⁴²

Kuna ratsaväes valitses allohvitseride puudus, loodi juba 1921. aasta novembris ka ratsarügemendi juurde õppekomando. Esimene kursus kestis 31. jaanuarini 1922. aastal. Kursantideks määrati 23 meest esimestest teenistusse võetud nekrutitest. Nende õppeprogrammi kuulusid ratsasõit, mõõgaga raiumine, piigitegevus, sisemäärustik, garnisonimäärustik, topograafia, välimäärustik ja jalaväe rivikord.⁴³

Vabadussõja lõppedes tegutses Tallinnas vabariigi sõjakool, mis valmistas ette erinevate väeliikide nooremohvitseri. Selles koolis valmistati ette ka ratsaväe nooremohvitseri.⁴⁴ 1923. aastal kaotati sõjakoolis ratsaklass, sest ratsaväeohvitseride vajadus oli täidetud. Edaspidi hakkas ratsavägi saama ohvitseri erikorra järgi.⁴⁵ Samal aastal liideti sõjakool ja selle juures olevad kursused, allohvitseride kool ning kindralstaabikursused Sõjaväe Ühendatud Õppeasutusteks (1929–1937 Kaitseväe Ühendatud Õppeasutused, KÜÕ).⁴⁶ KÜÕ juures Tallinnas asus õppeeskadron, kus täiendati ohvitseride ratsaväeteadmisi ja ratsasõidu oskusi. Õppeeskadroni ülesannete hulka kuulus remonthobuste⁴⁷ ratsastamine ja tsere-mooniatel tähtsate isikute eskortimine. 1931. aastal tekkis idee likvideerida Tallinnas asunud õppeeskadron ja anda selle ülesanded üle Tartus asunud ratsarügemendile. Mitmesugustel põhjustel jäi see siiski teostamata. Viis aastat hiljem mõeldi ainult remonthobuste ratsastamise üleviimisele Tartusse. Selgi korral jäi kavatsus ellu viimata. Põhjuseks olid seekord uue talli ehitamise vajadus Tartusse, kuna viimane oli liiga hõivatud, ning eriorganisatsiooni loomise vajadus.⁴⁸

⁴¹ Sõdur, nr 44/45/46, 1932. Lk 1068–1069.

⁴² **Õun** 2001. Lk 97, 99.

⁴³ **Kramm** 1927. Lk 1118.

⁴⁴ **Õun** 2001. Lk 97.

⁴⁵ **J. Tõrvand**. Jooni vabariigi kaitsejõudude arenemisest pärast Vabadussõda. – Sõdur, nr 6/7/8, 1928. Lk 203.

⁴⁶ **Õun** 2001. Lk 98.

⁴⁷ Remonthobune (uuendhobune) – noor ratsastamata hobune.

⁴⁸ ERA 513–1–1. Lk 29, 263–264.

Seoses teenistusaja lühendamisega ühele aastale 1928. aastal vajas ratsavägi hästi ettevalmistatud ohvitseride ja üleajateenijaid. Juba 1927. aastal algas ratsaväeohvitseride lähetamine Poola. Kuna Eestis sel ajal valitsenud vaated ratsaväe kasutamise ja väljaõppe alal ei vastanud enam tolle aja nõuetele, siis pidid lähetatud ohvitserid tutvuma Poolas maksmapandud ratsaväe väljaõppe nõuetega. Võõrsil kursuse läbinud ohvitserid tõid endaga kaasa uuemaid tõekspidamisi ning asusid muutma siinseid vaateid ja õppemeetodeid. Selgus, et puhtakujuline ratsavägi, varustatuna mõõga, piigi ja karabiiniga, on oma aja ära elanud. Moodsal ratsaväel pidi peale kiiruse, liikuvuse ja manööverdamisvõime olema ka tugev tule- ja löögijõud. Seejärel kaotati üks hobueskadron ning asemele loodi suusk-jalgratturite eskadron. Nii Eesti oludele kohandatud ratsasõidu kui ka ratsaväe ülesannete lahendamise väljaõppemeetodid osutusid väidetavalt aga veel jätkuvalt otstarbekaks ja elujõuliseks.⁴⁹ Alles kolmekümnendate aastate alguses hakkas ratsasõidu uus kool murdma end Eesti ratsaväkke. Uuenesid ratsasõidu tehniline külg, alused ja põhimõtted ning õpetamise meetodid.

Vana ratsasõidu kool asetas põhirõhu maneežisõidule. Varasemalt õigeks peetud istak ning hobuse liikumine andsid silmale ilusa pildi, kuid taolised maneežikooli ratsanikud osutusid maastikul saamatuks. Seetõttu pööras uus kool enam tähelepanu maastikul toimuvale väljaõppele.⁵⁰

Poola ei jäänud ainsaks välisriigiks, kuhu ratsaväeohvitseride saadeti. 1936. aastal lähetati leitnant August Märtn kaheks aastaks Ungarisse Örkeny ratsaväekooli.⁵¹ Ratsasõiduinstruktorite väljaõpetamisele Poolas järgnes mõne aja pärast ratsasõiduinstruktorite kursuste asutamine Tallinnas, kus tutvustati uut ratsasõidukooli.⁵² Peale ratsaväe ohvitseride osales kursustel ka suurtükiväeohvitseride. Õppeperiood jagunes talviseks ja suviseks. Põhiainetena õpiti ratsasõidu tehnikat, noorte hobuste ratsastamist, vanemate hobuste juures esinenud vigade parandamist, hobuse juhtimist igasugustel maastikel ja käikudel, püstoli käsitsemist ratsa jne.⁵³ Kuna Eesti kaitseväes oli puudus õige ja ühtlase ratsutamise ning hobuse kasutamisteenistuse alastest teadmistest, siis oli kursuse siht koolitada selliste

⁴⁹ Sõdur, nr 44/45/46, 1932. Lk 1068.

⁵⁰ J. A-a. Mõnda ratsasõidu uuest koolist. – Sõdur, nr 37/38/39, 1932. Lk 921–922, 925.

⁵¹ ERA 513–1–1. Lk 253, 341.

⁵² H. Kurg. Sõit rakendatud suurtükiga ja uus ratsasõidukool. – Sõdur, nr 14/15, 1934. Lk 417.

⁵³ F. S. Ratsasõidu instruktorite kursused ohvitseridele. – Sõdur, nr 48/49, 1931. Lk 1271; F. S. Kolmas ohvitseride ratsasõidu kursus. – Sõdur, nr 51/52, 1932. Lk 1353.

teadmistega inimesi, kes lõpetamise järel asuksid omandatud sõjaväes teistele edasi andma.⁵⁴

Et KÜÕ juures puudus ratsaväeohvitseride ettevalmistamise klass, komplekteeriti ratsarügement jalaväe või suurtükiväe alal ettevalmistuse saanud ohvitseridega. Ratsavälise ettevalmistuse saamiseks korraldati neile täiendavaid erikursusi. Kolmekümnendate aastate keskel hakkas aga ratsarügemendis tunda andma ohvitseride puudus. 1934. aasta septembris sai ratsaväeinspektor kindralmajor Jonson ratsarügemendi ülevalt ettekande, milles selgus, et rügemendi koosseisus oli viis ohvitseri alla normi. Lisaks olid neljal ohvitseril läbimata ratsaala erikursused ning oodata oli veel mõne ohvitseri lahkumist. Seetõttu palus kindralmajor Jonson kaitsevägede ülemjuhatajalt nõusolekut nooremohvitseride ratsaväekursuse organiseerimiseks. Lisaks ratsarügemendi ohvitseride koosseisu täiendamisele oleks kursus andnud ratsaväeohvitseri ettevalmistuse ka tulevastele jalaväerügementide ja -pataljonide ratsakomandode ülematele. Kindralmajor Jonson leidis, et mobilisatsiooni korral ei suudaks ratsaväe reservohvitseride kaader anda piisavalt asjatundjaid iseseisva ratsakomando juhtimiseks.⁵⁵

1935. aasta jaanuari viimastel päevadel avatigi Tallinnas ratsaväeinspektuuri juures ohvitseride ratsaväekursus, kuhu lähetati jalaväerügementidest ja üksikpataljonidest kokku 24 nooremohvitseri. Kursuse eesmärgiks oli valmistada ette nooremjuhte ratsaväe komando- ja rühmaülemateks ning anda lisa ratsarügemendi ohvitseride kaadrile. Üheksa ja poole kuuline kursus jagunes talviseks, suviseks ja sügiseseks perioodiks. Talvise perioodi peatähelepanu oli pööratud ratsaväe taktikalistele ülesannetele. Ka õpiti hobustel ratsasõidutehnikat ning noorte, õpetamata hobuste ratsastamist. Talvel omandatud teoreetilised teadmised tuli suvel praktikaga kinnistada. Selleks sõideti Petseri Põhjalaagrisse, kus asus ratsarügement. Praktiliste õppuste korraldamiseks saadi rügemendist selleks vajalikke meeskondi, hobuseid ja relvi. Peale taktikaliste ülesannete lahendamise ja maastikusõidu pandi rõhku ka püstoli käsitemisele ratsa, lõhkeasjandusele, rautamisoskustele ning hobuste haiguste tundmisele ja väiksemate vigastuste ravimisele. Laagri lõpul sooritas kursus ratsarännaku Värskast Tallinnasse. Sügisperioodil viimistleti ratsasõiduuskusi, võeti läbi veel mõned teoreetilised ained ning harjutati terarelva käsitemist. Lõpetanud kursandid omandasid valikuuskused määrata hobuseid erinevatesse väeliikidesse.⁵⁶

⁵⁴ Sõdur 1932, nr 51/52. Lk 1354.

⁵⁵ ERA 513–1–1. Lk 78.

⁵⁶ A. Märkmeid ohvitseride ratsaväekursuse tegevusest ja elust. – Sõdur, nr 45/46, 1935. Lk 1076–1079.

Väga kaua puudus ratsaväel oma eeskiri, mille tõttu kannatas ratsaväe väljaõpe.⁵⁷ Alles kolmekümnendate aastate keskpaigas jõuti eeskirja väljatöötamiseni. Ratsaväe eeskirja I osa, mis käsitles üksikvõitleja väljaõpet, valmis 1935. aastaks ning kinnitati sama aasta märtsis kaitsevägede ülemjuhataja otsusega. Ratsaüksuste riviõppusi käsitlev eeskirja II osa valmis lõplikul kujul aasta hiljem.⁵⁸ 1939. aastal juhtis sõjavägede staabiülem kindralleitnant Nikolai Reek tähelepanu ratsaväe eeskirja III osa (RE III) väljatöötamise vajalikkusele. RE III pidi sätestama ratsaväe tegetsemise lahingus. Seni oli ratsaväelaste väljaõppeks kasutatud umbkaudu viis aastat vana ajutist õppekava, mis ei vastanud kindralleitnant Reegi arvates enam muutunud eeskirjadele ja uuenenud nõuetele.⁵⁹ Artikli autoril puuduvad andmed, et enne NSV Liidu okupatsiooni oleks nimetatud eeskiri valminud.

Ratsarügemendi majandus- ja ehitusalased tööd

Alates 1920. aasta mai algusest asus ratsapolk kandma piirivalveteenistust Peipsi rannikul. Sellest kohustusest vabaneti alles 1921. aasta jaanuaris, mil saabuti tagasi Tartusse ja asuti Lembitu kasarmutesse.⁶⁰ Tartus puudusid ratsaväelastel nõuetekohased eluruumid, tallid, laod, õppeplatsid ja lasketiirud. Kuni 1930. aasta sügiseni oli rügement (peamiselt tallid) pilutatud laiali üle linna. Sõltumata ilmast tuli kinnise maneeži puudumisel pidada ratsasõiduõppusi lahtise taeva all. Kõik see raskendas rügemendis toimuvat õppetööd.⁶¹

Olukorra normaliseerimiseks kulus rügemendil aastaid. Kõik vajalikud tööd tehti omal jõul ja algatusel. Esimeste töödena võttis rügement ette maneežiplatsi rajamise, kahe galeriiga lasketiiru (laskeulatus 200 meetrit) ning ühele eskadronile talli ehitamise. Asutati ka oma rätsepa- ja kingsepatöökojad, kus igale sõdurile õmmeldi kogu riietus vastavalt mõõdule. Erinevate blankettide ja õppevahendite trükkimiseks loodi oma trükikoda.⁶²

⁵⁷ V. Till. Meie ratsaväest ja tema tähtsusest. – Sõdur, nr 21/22, 1932. Lk 555. [Edaspidi *Till* 1932.]

⁵⁸ ERA 513–1–40. Lk 4; ERA 513–1–1. Lk 187.

⁵⁹ ERA 513–1–1. Lk 338–339.

⁶⁰ Kramm 1927. Lk 1117–1118.

⁶¹ P. Vent. Kilde Ratsarügemendi majandusest. – Sõdur, nr 45/46, 1937. Lk 1121. [Edaspidi *Vent* 1937.]

⁶² Kramm 1927. Lk 1119–1120.

1931. aasta jaanuariks koondus kogu ratsarügement Lembitu kasarmute juurde. Selleks ehitati mitmed vanad laoruumid ümber tallideks ja teisteks tarvilikeks hooneteks. Tallidesse seati sisse veevärk ning kõik rügemendi töökojad elektrifitseeriti. Mitmesuguste uute masinate ostmine töökodadesse võimaldas rügemendil teha ise töid, mida varem tuli lasta teha suurte summade eest mujal. Rügemendi kööki soetati kartulikoormismasin, liha- ja leivalõikur ning nugade ja kahvlite puhastamiseks vajalikud masinad. Muretsetud tehnika võimaldas kokku hoida sõdurite tööjõudu.⁶³

Lembitu kasarmutesse paigutati ka rügemendi staap. Samuti sai veterinaar-ambulants ühes haigete hobuste talliga omale uued ajakohased ruumid. Ehitati uus ja moodsa köök koos söögisaaliga, mis valmis rügemendi 15. aastapäevaks.⁶⁴ 1937. aastaks olid rügemendil olemas kõetavate laskehoonetega varustatud lasketiirud ning kinnine maneež, mis oli suurimaid Baltikumis. Sõdurite vaba aja veetmiseks oli rügemendi poe juurde rajatud klubi.⁶⁵

Kuna väljaõppeks oli vaja suurt õppeplatsi ja mitmekesisist maastikku, mida Tartu lähiümbruses polnud, viibis rügement suvekuudel väljaspool oma alalist asukohta. Et korteriolud maal ei võimaldanud rügemendi koospaiknemist, siis asuti eskadronide kaupa erinevatesse mõisatesse. See aga takistas rügemendi ühist väljaõpet ja ühtlast juhtimist. Olukord paranes alles Petseri polügooni loomisega. Esimest korda kasutas ratsarügement avanenud võimalust seal harjutada 1923. aastal. 1926. aastal omandas rügement Petseri laskeplatsil (nn Petseri Põhjalaager) krundi, kuhu asus ehitama kasarmuid ja talle, kus viibida suvekuudel.⁶⁶ Lisaks oli rügemendil kasutada keset õppevälja asunud Mustoja talu, kus halva seedimisega hobustele muretseti värsket heina.⁶⁷ Värskat lahe ääres asunud laagrisse oli mööda veeteed võimalik vedada suuri koguseid kõikvõimalikku hobusemoona, mida rügemendil läks vaja koguaega kestel.⁶⁸

Eluliselt tähtsate rajatiste ehitamise kõrvalt pidas ratsarügement meeles ka neid ratsaväelasi, kes langesid Vabadussõjas. Nende mälestuse hoidmiseks püstitati rügemendi ülema kohusetäitja major Paul Bassen-Spilleri

⁶³ P. H. Mõnda ratsarügemendi majandusest. – Sõdur, nr 44/45/46, 1932. Lk 1069.

⁶⁴ *Ibid.*

⁶⁵ Vent 1937. Lk 1121.

⁶⁶ Kramm 1927. Lk 1119–1120.

⁶⁷ Vent 1937. Lk 1121.

⁶⁸ H-s. Mõnda Petseri laskeväljalt. – Sõdur, nr 40/41, 1926. Lk 886.

eestvõttel Lembitu kasarmute platsile mälestussammas.⁶⁹ Üle kuue meetri kõrge maakividest ja betoonist monument avati 6. juulil 1924. aastal. Avamisele oli kogunenud hulk rahvast ning mitmete väeosade ja organisatsioonide esindajaid.⁷⁰ Kaks aastat hiljem kinnitati sambale malmist mälestustahvlid langenuate nimedega. Tahvlid avas sõjaministri abi kindral Paul Lill.⁷¹ Püstitatud samba juurde kogunes rügement olulisematel tähtpäevadel. Mälestusmärgi juures jagati auhindu ning noored andsid seal oma vandetöotuse.⁷² 1932. aastal püstitati koos Võru Kaitseliidu malevaga monument ka Suure Munamäe jalamile, et meenutada ratsaväe üht verisemat lahingut Vabadussõjas. Maakividest alusele paigutatud obeliski avas kaitseminister August Kerem.⁷³

Seega oli ratsarügement lisaks ajateenijate väljaõpetamisele sunnitud kogu rahuaja tegelema ka oma alalise elupaiga väljaehitamise ja uuendamisega, kaasates töösse isegi riviallüksused. Igasugused majandustööd takistasid küll ratsaväelaste väljaõpet,⁷⁴ kuid tulevikku silmas pidades olid tehtud jõupingutused hädavajalikud, sest valminud ajakohased rajatised löid paremad eeldused korraliku väljaõppe saamiseks rutem ja vähe- ma vaevaga.⁷⁵

Veidi üle kahekümne aasta eksisteerinud Eesti ratsavägi suutis selle lühikese ajaga jätta endast olulise märgi Eesti sõjaajalukku. Vabadussõjas end veel igati vajalikuna näidanud väeliik ei jäänud puhkama sõjas teenitud kuulsusele, vaid üritas kahel järgnenud rahuaastakümnel end kui iganevat väeliiki kaasajastada, võttes eeskujuks Euroopa ratsavägedes toimuvat.

Allikad ja kirjandus

a) allikad

ERA 513–1–1, 40, 61.

ERA 619–3–50, 54.

ERA R–941–1–131, 132.

ERA 2315–1–138a, 138b.

⁶⁹ **Kramm** 1927. Lk 1120.

⁷⁰ S. Mälestussammas Ratsarügemendis vabadussõja kestel langenuate. – Sõdur, nr 30, 1924. Lk 13.

⁷¹ SI. Tähtis päev ratsarügemendis. – Sõdur, nr 17/18, 1926. Lk 378.

⁷² **Kramm** 1927. Lk 1121.

⁷³ L. Munamäe lahingu mälestusmärk. – Sõdur, nr 31/32, 1932. Lk 789–790.

⁷⁴ **Till** 1932. Lk 555.

⁷⁵ **Vent** 1937. Lk 1121.

b) kirjandus

- A.** Märkmeid ohvitseride ratsaväekursuse tegevusest ja elust. – Sõdur, nr 45/46, 1935. Lk 1076–1079.
- Eesti riigiarhiivi fondide teatmik I. Tallinn: Eesti Riigiarhiiv, 1993.
- Eesti Vabadussõda 1918–1920. II. Kolmas trükk. Tallinn: Mats, 1997.
- F. S.** Kolmas ohvitseride ratsasõidu kursus. – Sõdur, nr 51/52, 1932. Lk 1353–1354.
- F. S.** Ratsasõidu instruktorite kursused ohvitseridele. – Sõdur, nr 48/49, 1931. Lk 1271–1272.
- H-s.** Mõnda Petseri laskeväljalt. – Sõdur, nr 40/41, 1926. Lk 884–886.
- J. A-a.** Mõnda ratsasõidu uuest koolist. – Sõdur, nr 37/38/39, 1932. Lk 921–925.
- Kramm, E.** Eesti ratsavägi 11.XI.1917.–11.XI.1927. – Sõdur, nr 44/45, 1927. Lk 1093–1124.
- Kurg, H.** Sõit rakendatud suurtükiga ja uus ratsasõidukool. – Sõdur, nr 14/15, 1934. Lk 417–418.
- L.** Munamäe lahingu mälestusmärk. – Sõdur, nr 31/32, 1932. Lk 789–790.
- Limberg, F.** Isamaa eest. Cardiff: Boreas Publishing House, 1980.
- Major Bassen-Spiller. – Postimees, nr 337, 1927. Lk 5.
- M. B.** Ratsarügement 11.11.27.–11.11.32. – Sõdur, nr 44/45/46, 1932. Lk 1068–1069.
- Pajur, A.** Eesti riigikaitsepoliitika aastail 1918–1934. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 1999.
- P. H.** Mõnda ratsarügemendi majandusest. – Sõdur, nr 44/45/46, 1932. Lk 1069.
- Ratsaväkke teenistuse astumise tingimised. – Postimees, nr 135, 1921. Lk 3.
- S.** Mälestussammas Ratsarügemendis vabadussõja kestel langenutele. – Sõdur, nr 30, 1924. Lk 13.
- Salo, U.** Eesti kaitseväge sõjaline valmisolek 1939. aastal. (Magistritöö.) Tartu: Tartu Ülikool, 2000.
- SI.** Tähtis päev ratsa-rügemendis. – Sõdur, nr 17/18, 1926. Lk 378–379.
- Walter, H; Tojak, T.** Nad andsid kõik. Tallinn: SE&JS, 2000. Lk 44.
- Õun, M.** Eesti sõjavägi 1920–1940. Tallinn: Tammiskilp, 2001. Lk 97.
- Till, V.** Meie ratsaväest ja tema tähtsusest. – Sõdur, nr 21/22, 1932. Lk 553–557.
- Tõrvand, J.** Jooni vabariigi kaitsejõudude arenemisest pärast Vabadussõda. – Sõdur, nr 6/7/8, 1928. Lk 189–209.
- Vent, P.** Kilde Ratsarügemendi majandusest. – Sõdur, nr 45/46, 1937. Lk 1121.
- X.** Ratsa rügemendi 7. aastapäev. – Sõdur, 1925, nr 46. Lk 995–998.

Urmet Paloveer, Projektijuht
Tartu Ülikooli ajaloo muuseum

ENGLISH SUMMARIES

The Finnish Winter War 1939–1940: an embarrassment to the Soviet Union

Ants Laaneots, Major General, Commandant of the Estonian National Defence College

As with Estonia, Latvia and Lithuania, Finland achieved its independence from Russia as a result of World War I and the Russian Revolution of 1917. From 1809 through 1917, Finland was part of the Russian Empire, although being the Great Principality, Finland enjoyed much greater autonomy compared with other Baltic countries.

During the 2nd half of the 1930s, Europe's two superpowers – Hitlerian Germany and the Stalinist Soviet Union became extremely powerful. Both they strove to capture the world and headed towards that goal by securing their positions for doing so. The Soviet Union was by any means interested in sending Germany to war against other West-European countries, thereby contributing to weakening their positions for fighting against one another and putting into practice Stalin's long-term plan to carry out a communist "liberating operation" in Europe. It was the right time, and Stalin tried to secure the strategic positions of USSR in Eastern Europe and Scandinavia, in order to ensure the successful course of war. More control over Finland would have ensured the Soviet Union the access to the immediate vicinity of Germany's vital industry – Swedish iron production region, for to be able to capture it when necessary.

The ease with which the Baltic countries and Poland were seized made the Kremlin executives dizzy with success. Without making any stops, they decided to go further and selected Finland as their next target. Leaders of the Russian Empire treated Finland, as well as other neighboring countries west of the Soviet Union as their temporarily lost regions as early as during the Russian Civil War. Therefore, aggressive invasions

were planned throughout the mid-war period to recapture these areas. With opening the Soviet Union's archives to the general public, it became clear that, since the year 1936, all operation plans by the Red Army directed against Finland and the Baltic countries were offensive.

On 17 November, the Headquarters of the Red Army issued a directive No 0205/Op to regulate the transfer of forces to the invasion of Finland. The directive assigned the specific combat missions to all the army units participating in the operation, but it did not specify the exact time and day when the operation was to start. The war council of the Leningrad Military District translated this directive into the directive No 4715 of 21 November for its units stipulating the detailed tasks of its formations.

According to the operations plan, the total strength of the Red Army forces was four corpses with altogether 425 640 men, 24 divisions, 2289 tanks, 2876 artillery pieces and mortars, and 2446 aircrafts. On the Karelian Isthmus, the 7th Army – the most powerful of the Red Army forces – was deployed. North of Lake Ladoga, the following army corpses were preparing for action: the 8th Army, (6 rifle divisions and 2 tank brigades), the 9th Army (5 divisions), and the 14th Army (3 divisions) located in Murmansk. According to the directive of 15 November issued by Voroshilov, the deployment of forces to the assembly area of the operation was to be completed by 20 November.

The first two months of operation were quite shocking for the Soviet authorities – after the Finnish forces had achieved a series of remarkable victories in the northern part of Ladoga and Karelia, and blocked the advancement of Russian forces along their main defence line on the Karelian Isthmus.

The reasons for the failure of the initial mission plan of the Red Army involved the miscalculations of the defence capabilities of the Finnish Army, inadequate training of the forces for combat operations in vast forest areas and under harsh winter conditions, scattered deployment of forces and consequent inefficiency of attacks. During the planning phase, the following aspect were not taken into consideration: the peculiarities of the combat area, sparse network of roads and the hardly traffickable terrain, which did not allow quick maneuvering or to convene forces in a specific place and carry out offensive operations with large formations. Although that the Red Army far outnumbered the Finnish forces, Russian commanders could not realize their full potential into a great success. After the defeats of December 1939, the Kremlin decided to order an

operational pause for to make detailed preparations for a new major assault.

The peace treaty between Finland and the Soviet Union was signed on 13 March 1940 at 0200 hrs, and it entered into force on the same day at 1100 hrs by the Finnish time. At that very moment, also the ceasefire began. Stalin retained to his maximum pre-war territorial requirements, and thus for Finland, the treaty was more like a dictatorship.

For decades, researchers have discussed the issues related to the end of the Winter War. Some of them have suggested that the possible English-French intervention was the reason why the Kremlin dictator stopped fighting and signed the peace treaty with Finland. This was quite a departure from their ordinary practice of annexing and occupying the whole territory of a small country. On the other hand, after researching the materials in the military archives opened up after the collapse of the Soviet Union, some researchers confirm that the real cause was Stalin's intent to attack Germany.

Unlike the Baltic countries, Czechoslovakia and Poland, the Finns were able to put up military resistance to the aggressor, and do it very effectively. The whole world was holding their breath worrying about the small heroic nation's fight against the Stalinist hordes coming from the east.

The Finnish main defence line introduced by Mannerheim – the system of massive fortifications dispersed evenly and in depth along the line with the emphasis on the Isthmus – proved right. On the Isthmus, they could not have used any other suitable defence method, and the mobile defence together with extensive guerilla war in Karelia guaranteed success to the Finnish Army at the beginning of the Winter War. Despite inadequate armament, especially in artillery ammunition, anti-aircraft and anti-tank means, the Finnish Army was highly motivated to defend their country, well-prepared and trained for combat operations in their own territory.

John Keegan, a professor of war history at the famous Royal Military Academy of Sandhurst, has described the Finnish tactics as follows: "The Finns – probably the most militant and definitely the most uncompromising and tough of all European nations – proceeded in their snowy domestic forests, moved around the enemy forces, applying the so-called *motti* tactics or the encirclement of enemy forces. This enabled to encircle and cut off the enemy forces from their other units, and thereby the enemy forces constantly lost their orientation and were demoralized... While the main forces of the Finnish Army were defending the

Mannerheim line in the Karelian Isthmus, ... the independently acting Finnish units attacked and destroyed the Russian divisions on the eastern flank of the front extending from Lake Ladoga to the White Sea.”

The high fighting capability of the Finnish Army on the one hand, and the enormous losses of the Red Army both during the Winter War and the Continuation War on the other hand shocked even the ruthless dictator Stalin. At the Teheran summit of the Big Three – Roosevelt, Churchill and Stalin, held in 1943, Stalin even had to acknowledge the small nation’s heroic fighting for its independence. In 1943, Stalin said to Roosevelt and Churchill: “the nation that has fought for its independence as fearlessly as the Finns, deserves ... respect”.

On the Role of Religion in the Israeli-Palestinian Conflict, Considering Israeli Religious-Political Movements as an Example

Severin Israel, Second Lieutenant (2nd Lt), Signals instructor of the Estonian Defence Forces Training and Development Centre of Communication and Information Systems, ENDC

This article focuses on the role of religion in Israel and on its possible influence on the Israeli-Palestinian conflict. The first part introduces the historical and religious background of Israel as the Promised Land for the Jews, for to understand the goals and actions of the religious movements. The author compares and contrasts two religious movements that are represented in the Israeli Parliament. These two groups are the ultra-Orthodox Jews and the religious Zionists. In both cases the author analyses the movements' attitude towards the conflict, their part in the election process and their participation in the governing coalition. The author concludes that both these groups have a certain effect on the Israeli politics, which has to be considered while handling the conflict, because these movements can affect the issues dealing with Palestine and the Palestinians.

Basic principles for developing the concept of handling the killed in action

Indrek Lõo, Second Lieutenant (2nd Lt), Staff Officer of Field Equipment Division, Materials Service, Logistics Centre of the Estonian Defence Forces.

Handling of deceased personnel involves both objective and subjective aspects. The objective aspects include all the qualities of human remains that have to be taken into account when handling them.

The main subjective aspect covered by this research is the military environment where death may occur. Estonian legal acts do not cover all the aspects as to handling deceased personnel. In the future, special training should also be introduced in the Estonian Defence Forces for to develop the competences and skills needed for handling killed in action.

By examining respective concepts in the US Army and the Defence Forces of Finland, it can be said that the logistical channel of handling of deceased personnel should involve the following procedures: searching, confirming the fact of death, identification and evacuation of remains, handling of personal belongings, organization of information, burial, providing needed materials and acting in diverse unspecified situations.

The first Geneva Convention and STANAG 2070 should also be taken into account when developing the concept for handling deceased personnel.

Teaching the basics of translation to the Estonian Defence Forces at the Estonian National Defence College as a part of the Intensive English Course, Level 3

Mari Kelve, Assistant at the Translator and Interpreter Training Centre of Tallinn University

The module of teaching basics of translation was first introduced at the Estonian National Defence College in the autumn of 2003. Basics of translation are taught to the Level 3 students of the intensive English courses for the Estonian Defence Forces. Level 3 is the only level on which students can be expected to have sufficient knowledge of the English language to translate from it. However, this does not mean that any Level 3 participant would be capable of achieving satisfactory translation skills. The working languages for the module are English (the

NATO working language) and Estonian (the official language of the Republic of Estonia).

The module consists of 25 lessons in classroom; the students are also expected to work a lot on their own. The module does not turn students into translators – as this would be impossible – but aims to provide them an insight into the discipline of translation. A special emphasis is laid on classroom discussion and co-operation between participants. Students learn about the objective and subjective criteria for assessing the quality of translations, sources that provide help to translators, textual analysis, problems on the word level, problems with content, issues with structure and information density. At the end of the course, students translate two full texts. The group discusses both translations in classroom and students also receive individual feedback.

Estonian cavalry in the inter-war period

Urmet Paloveer, Project Manager, Tartu University History Museum

Although cavalry has played an important role throughout the military history, it has apparently become history and there will be no place for it in the modern army. The Estonian cavalry was formed in 1917 and ended its existence in 1940, so it existed during the years when the best days of the cavalry were slipping to the past.

In 1917, when the Estonian national regiments in the Russian (Tsarist) Army emerged, also an Estonian cavalry unit was formed. In spring 1918, the German occupation forces dissolved the Estonian cavalry regiment like any other Estonian unit. When the War of Independence broke out, the formation of the Estonian cavalry regiment started again. During the war it proved necessary. The most glorious operation for it was a grandiose ramble at the end of May and at the beginning of June, which started near Võru and ended in Jakobstadt (Jēkabpils). This classical cavalry operation hurled the enemy terminally out of Estonian borders and liberated Northern-Latvia.

After the war, the Estonian cavalry was cut down with only one regiment remaining. There were quite significant structural changes in the regiment between the two world wars. Often those changes were made to modernize the cavalry suiting the contemporary army less and less. Some officers were sent to cavalry courses to Poland or Hungary, from where more modern approaches for the specific force category were imported.

During the two decades between the two wars, the regiment instructed recruits. In addition to building up and improving its permanent residence in Tartu and summertime residence in Värskä, conditions of soldiers' instruction were also made better. Non-commissioned officers for the cavalry, together with artillery- and infantry personnel, were taught at the Non-commissioned Officers' School (*Allohvitseride Kool*) (before 1921 it was named the Cavalry Non-commissioned Officers' School – *Ratsaväe Allohvitseride Kool*, in the second half of the thirties it became known as the Battleschool – *Lahingukool*).

Since the year 1923, there was no cavalry class at the Military School (*Sõjakool*) and the cavalry was completed with artillery or infantry officers. There were some special courses held in Estonia for them to offer cavalry training.

For more than twenty years of its existence, Estonian cavalry created a favorable impression in the Estonian military history. During the War of Independence, it proved itself as a valuable military force. The post-war developments include two decades of improvement and modernization following the examples of European cavalries.